

T.C.  
FIRAT ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TEMEL İLİMLER ANBİLİM DALI  
SİYASAL İLİMLER TARİH BİLİM DALI

**MEHMET AK FERİSOY'UN DİN VE SİYASAL  
FİKİRLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:**  
Yrd. Doç. Dr. Ahmet BAĞLI LU

**HAZIRLAYAN:**  
Hasan KAYA

ELAZIĞI –2009

T.C.  
FIRAT ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TEMEL İSLAM BİLİMLER ANBİLİM DALI  
İSLÂM MEZHEPLER TARİH BİLİM DALI

**MEHMET AK FERİSOY'UN DİN VE SİYASİ  
FİKRİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bu tez.../.../2008 tarihinde Temel İslâmî Bilimler Bölümü İslâm Mezhepler Tarihi Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak a) a) idaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile /oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Başkan  
Doç. Dr. İskender OYMAK

Danışman  
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Bağcıoğlu

Üye  
Doç. Dr. Mehmet ATALAN

Tasdik olunur  
.../.../2009

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun  
.../.../..... tarih ve .....sayılı kararıyla onaylanmıştır.

## ÖZET

## YÜKSEK LİSANS TEZİ

## MEHMET AKİF ERİSOY'UN DİN VE SİYASAL FİKRİLERİ

Hasan KAYA

## FIRAT ÜNİVERSİTESİ

## SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

## TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANBİLİM DALI

## İSLÂM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

2008, Sayfa: VII+144

Ya adını bir dönem göz önüne alındığında belki de İslam Dünyasının en sıkıntılı ve zor dönemlerini ya adını söyleyebileceğimiz 19. ve 20. yüzyıla şahit olmuş bir karakterdir Mehmet Akif. Gördüğü ezim ve kendi çalışmaları göz önüne alındığında kendi döneminin en bilgili ve dini ilimlere vukufiyeti pek fazla olmadığı görülecektir. Bununla birlikte onun bulunduğu konum ve yaptıkları, onu, Cumhuriyet döneminin en tanınmış fikirlerinden biri kılmaktadır.

Akif'in kalemi ve iiri sadece İslam için vardır diyebiliriz. Zira o Müslümanların içerisinde bulunduğu duruma kayıtsız kalmamış, bu durum karşısında derin bir üzüntü duyarken aynı zamanda, Müslümanları bu hale getiren etkenler üzerinde kafa yormuştur. Dinin Müslümanlar açısından ne anlama geldiği ve nasıl anlaşıldığı onun zihnini meşgul eden temel husustur. Bu durumu ortaya koyduktan sonra Akif, Müslümanların ya adını ve algıladığı din ile gerçekte olması gereken dinin nasıl anlaşılması ve yaşanması gerektiği konusunda bilgiler verir.

Bu din sadece vicdanlara hapsedilmiş, dünya ile hiçbir alakası olmayan bir din değildir. Din hem dünya ve hem de ahiret içindir. Dolayısıyla din-dünya kesinlikle bir birinden ayrılamaz. Bunun için din, insanların bu dünyada mutlu bir yaşam sürmelerinin, güzel bir şekilde idare edilmelerinin en temel güvencesi ve artlarından biri olduğundan doğrudan doğruya bir şekilde anlaşılmalıdır.

**Anahtar Kelimeler:** Mehmet Akif, Selef, Akide, Cehalet, Ümmet-i merhume, Din, Hurafe, İriyat, Halife, Osmanlı.

**ABSTRACT****MASTER THESIS****MEHMET AKIF ERSOY'S RELIGIOUS AND POLITICAL IDEAS**

Hasan KAYA

**UNIVERSITY OF FIRAT****INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES****THE DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES****SCIENCE OF HISTORY OF ISLAMIC SECTS****2008, Page: VII+144**

Mehmet Akif, when the period that he lived in considered, had been an eye-witness character of perhaps the most troublesome and the hardest times of the Islamic World in the 19th and 20th centuries. When taking his education and his works into account, it has been seen that he is not a person who is the most well-informed one and also he has not have a comprehensive knowledge in religious sciences in his time. Besides this, the position he stands and his doings make him one of the most famous persons in the Republican Period.

We can say that Akif's pen and poetry only exist for Islam. Because he wouldn't be unconcerned for the situation that Muslims fell in, while he had a deep sorrow about this condition at the same time he pondered about the problems which led Muslims into this situation. What is religion to be meant by Muslims and how is it understood by them is the basic subject that busy his mind. After bringing up this matter, Akif gives some information about the religion Muslims live and perceive and the true religion how it must be understood and lived by Muslims.

This religion is not a religion only imprisoned into consciences and has not any connection to the real world. Religion is both for this world and Hereafter. Consequently, religion and the world cannot be absolutely separated from each other. Because of this, religion is the basic guarantee and principle for the people who want to live happily and to be governed nicely so, it must be understood and put into practice correctly.

**Key Words:** Mehmet Akif, Predecessor (Selef), Religious faith, Ignorance, Ummah of the departed, Religion, Superstition, The Shari'a (Islamic Law), Caliphate, Ottoman.

## Ç NDEK LER

<b>ÖZET</b> .....	<b>III</b>
<b>ABSTRACT</b> .....	<b>IV</b>
<b>Ç NDEK LER</b> .....	<b>V</b>
<b>KISALTMALAR</b> .....	<b>VII</b>
<b>ÖNSÖZ</b> .....	<b>VIII</b>
<b>G R</b> .....	<b>1</b>
I. METOT .....	1
II. KAYNAKLAR.....	3
III. MEHMET AK F' N YA ADI I DÖNEM N PANORAMASI .....	6
<b>I. BÖLÜM</b> .....	<b>8</b>
<b>MEHMET AK F ERSOY'UN HAYATI VE ESERLER</b> .....	<b>8</b>
<b>I.HAYATI</b> .....	<b>8</b>
A. Ailesi Çocukluk Yılları Ve E itim Dönemi .....	8
B. Edebi Ve Fikri Altyapısı .....	14
C. Yayın Hayatı .....	18
D. stiklal Sava ı Ve Sonrası .....	31
E. stiklal Mar ının Yazılması .....	34
F. Mısır'a Gidi i ve Meal Çalı mları .....	37
G. stanbul'a Dönü ü ve Vefatı .....	45
<b>II. MEHMET AK F' N ESERLER</b> .....	<b>46</b>
A.Manzum Eserleri .....	46
1.Safahat .....	46
2.Safahat Dı ında Kalmı iirler .....	49
B. Mensur Yazıları .....	49
1. Ayet Tefsirleri .....	49
2. Vaazları.....	49
3. Makaleler .....	50
4. Tercümeleler .....	50
5.Mektuplar .....	52

<b>II. BÖLÜM</b> .....	<b>53</b>
<b>MEHMET AK F ER SOY'UN D N F K RLER</b> .....	<b>53</b>
<b>I. MAN</b> .....	<b>53</b>
A. Allah .....	55
B. Peygamber.....	62
C. Ahiret .....	64
D.Kader .....	66
<b>II.D N VE ER AT</b> .....	<b>78</b>
A.Dinin Yanlı Anla ılması .....	81
B.Dinin Yanlı Anla ılmasında Etkili Olan Amiller .....	83
1. Taklit ve Cehalet .....	83
2.Hurafe, Bidat ve Taassup.....	87
3.Yalan Hadisler.....	89
4.Yanlı ctihadlar .....	91
5. Temel Kaynaklardan Kopu .....	93
<b>III.KUR'AN</b> .....	<b>95</b>
<b>IV.TASAVVUF</b> .....	<b>98</b>
<b>IIIBÖLÜM</b> .....	<b>105</b>
<b>MEHMET AK F' N D N ve S YASET BA LAMINDAK F K RLER</b> .....	<b>105</b>
<b>I. D N DEVLET ve YÖNET M</b> .....	<b>105</b>
<b>II. TT HAD-I SLAM</b> .....	<b>115</b>
<b>III. M LLL YET VE KAVM YET</b> .....	<b>127</b>
<b>SONUÇ</b> .....	<b>137</b>
<b>B BL YOGRAFYA</b> .....	<b>139</b>
<b>ÖZGEÇM</b> .....	<b>144</b>

**KISALTMALAR**

Bkz	:	Bakınız
c.	:	Cilt
D A	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Çev.	:	Çeviren
Haz.	:	Hazırlayan
Kr .	:	Kar ıla tır
S.	:	Sayı
SM.	:	Sırat-ı Müstakim
SR.	:	Sebilürre ad
Yay.	:	Yayınları

## ÖNSÖZ

Ölümünün 73. yıldönümünde andı ımız eskimeyen insan... Cumhuriyet tarihinin hakkında en çok yazı yazılan ahsiyetlerinden biri... Toplumun sorunlarını tespit edip, insanları bu hastalıklardan kurtarmak için çareler arayan ve iirini bunun için kullanan bir sanatkâr... Hayatını ideallerine adamı ve bu ideallerini fakr -u zarurete ra men koruyan realist bir duru ... Bu duru undan taviz vermeyen ma rur bir eda... Muterizlerinin bile hakkını teslim etti i bir ahlak abidesi... Veya bunların hepsi: *Mehmet Akif Ersoy*...

Mehmet Akif hakkında yapılan çalı maların yo unlu una ra men, halen birçok konu aydınlanmayı beklemektedir. Karanlık olarak gördü ümüz nokta ların açı a çıkmasına katkıda bulunabilme ümidiyle bu konuya yöneldik. Akif henüz hayattayken bile kendisi hakkında birçok spekülasyon yapılmı ve hakkında bir çok haksız ele tiri ortaya konulmu tur. Tevfik Fikret ile olan münaka aları, Mısır'a gidi i, st iklal Mar ı ve hazırladı ı Kur'an Meali ile ilgili konularda ölümünü müteakip olarak da zaman zaman tartı malar ya anmı ve bunlardan bazıları günümüze kadar devam etmi tir.

Çalı mamızda, Mehmet Akif Ersoy'un hayatı ile dini ve siyasi fikirlerini, çe itli kaynaklardan ele alarak incelemeye çalı tık. Öncelikli olarak Mehmet Akif'in kendisine ait olup, Sırat-ı Müstakim ve Sebilürre ad mecmualarında yayımlanarak daha sonra derlenerek kitapla tırılan; makale, Tefsir, hutbe ve vaazlar ile airin dostlarına yazdı ı mektuplar ve son olarak da Safahat, bizim müracaat etti imiz temel kaynaklar olmu tur. Bununla birlikte, Özellikle Akif ile aynı dönemde ya amı ve devrin gerçekliklerinden haberdar ve Onunla diyalogu olan ahısların yazdı ı eserleri, bu konu hakkında temel kaynak olarak de erlendirip onların üzerinde yo unla tık.

Tezimizin Giri bölümünde, izledi imiz Metot hakkında bilgi verdikten sonra kaynaklar hakkında genel bir de erlendirmede bulunup Akif'in ya adı ı ça ın sosyal ve siyasi ko ulları hakkında genel bilgiler verdik. Birinci bölümde Mehmet Akif Ersoy'un Hayatını ele alıp Onun, nazım ve nesir türünde ortaya koydu u eserlerden bahsettik. kinci bölümde Akif'in din hakkında serdetti i fikirler üzerinde durduk. Son bölümde ise Mehmet Akif'in din ve siyaset ba lamındaki mülahazalarını ele alıp incelemeye çalı tık.

Çalı mamız boyunca kaynaklarını ve yardımını esirgemeyen, bu konuyu çalı mama vesile olan hocam Yrd. Doç. Dr. Ahmet BA LIO LU'na, ele tiri ve yönlendirmeleriyle bana yardımcı olan Doç. Dr. Mehm et ATALAN'a, te ekkürü bir borç bilirim.



## G R

### I. METOT

Herhangi bir konu hakkında ara tırma yapmaya karar verildikten sonra, hedeflenen amaca ula manın yolu, belirli bir yöntem ve metodolojiye ba lı kalarak ara tırmanın sürdürülmesinden geçer.<sup>1</sup> Hatta bilimsel bir çalı mada bu bir zorunluluk halini alır. Bu zorunluluk çalı manın orjinalli i ve varsa yeni bir iddiasının inandırıcılı ı noktasında ise kendisini iyice hissettirmektedir.

Takip etti imiz yöntem hakkında malumat vermeden önce Sosyal Bilimler içerisinde ba ımsız bir disiplin olarak yerini almı olan Mezhepler Tarihi alanında yaptı ımız bu çalı mada tez konumuzun, alanımız içerisindeki yerini belirlememiz yerinde olacaktır. Çünkü bunu ortaya koymak, çalı mamızda izleyece imiz yöntemleri belirlemede bize yardımcı olacaktır.

Tevhid-i Tedrisat Kanununu ile birlikte 1925 yılından itibaren lahiyat Fakültesin müfredatında yerini alıp okutulmaya ba lanan Mezhepler Tarihi dersi, lahiyat Fakültelerinin e itim- ö retime devam etti i yıllardan günümüze kadar birçok geli me kaydederek ula mı ve 1991 yılında yapılan bir de i iklikle, Anabilim Dalı hüviyetine kavu mu tur. Yapılan bu de i iklik ile birlikte Mezhepler Tarihi Anabilim Dalı altında, *Klasik slam Mezhepleri Tarihi* ve *Ça da slam Akımları* ismiyle iki bilim dalı olu turulmu tur. Günümüzde lahiyat Fakültelerin ile Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ö retmenli i bölümünde okutulmaya devam edilen Mezhepler Tarihi dersinin yanında, *Ça da slam Akımları* dersi de bir dönem ve seçmeli olarak okutulmaktadır. Ayrıca lahiyat programında buna ilaveten *Türkiyede Dini Akımlar* dersi de seçmeli bir ders olarak verilmektedir.<sup>2</sup>

Mehmet Akif Ersoy'un Dini ve Siyasi Fikirleri isimli çalı mamızda, Ça da slami Akımları açısından son derece ehemmiyet arz eden 19. ve 20. yüzyılda ya amı bir ahsiyet olan Mehmet Akif Ersoy'un bu dönemdeki yerini belirmeye çalı tık. Bunu ortaya koyarken de Mezhepler Tarihi'nde kullanılan bilimsel metotları kullanmaya gayret ettik.

Mezhepler Tarihinde uygulanmı ve uygulanmakta olan birden fazla metodoloji mevcuttur. Bunlar Sönmez Kutlu tarafından, Sosyal Pozitivist( çtimaiyatçı) Yakla ım, Tarihsel-Sosyolojik Yakla ım, Normatif- Teolojik Yakla ım ve Zihniyet Çözümleyici

<sup>1</sup> Ahmet Ba lı o lu, *nanç Esasları Açısından Dürzîlik*, Ankara 2004, 11.

<sup>2</sup> Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giri* , stanbul 2008, 147-149.

Psiko-Sosyal Yaklaşım ekinde tasnif edilmiştir.<sup>3</sup> Bu yaklaşımlardan bir ekol veya mezhep (sosyolojik manada grup)'e uygun olanları; ya da günümüzde mevcut olan bir mezhep/cemaat'e uyarlanabilecek türden olanları mevcut oldu u gibi; sadece geçmi teki bilgileri aktarmakla yetinen yöntemler de mevcuttur. Çalı ma alanımızı olu turan Mehmet Akif Ersoy'un *geçmi te ya amı* bir *birey* olması hasebiyle zikretti imiz bu yöntemleri çalı ma alanımıza birebir uygulamak mümkün olmamı tır.

Tezimizin konusu olan Mehmet Akif'in hayatı'nı, öncelikli olarak ele almı olmak, ahıslar üzerinde derinle me prensibinin bir gere iydi. Bu prensip çerçevesinde Akif hakkında elimizde bulunan çeli kili verilerden hangisini kullanaca mıza karar verirken kaynak kriti i yaparak ele tirel bakı açısı ile konuyu ele almaya gayret ettik. Özellikle Akif'in Mısır'a gitme gerekçesi ve Ku r'an mealini teslim etmeme gerekçesini bu yöntemle ortaya koymaya çalı tık.

Tarihte meydana gelen pek çok olayın bir ki i ya da onun yönlendirmesiyle meydana geldi i hesaba katılırsa, ki iler üzerine yo unla manın, neden Mezhepler Tarihi'nin vazgeçilmez metotlarından oldu u ortaya çıkmaktadır.<sup>4</sup> Ele aldı mıız bu ahıs bir milletin stiklal airi oldu u için çalı manın daha bir hassasiyetle sürdürülmesi gerekmektedir.

kinici ve Üçüncü bölümü te kil eden Mehmet Akif'in fikirleri kısmında özellikle Fikir-Hadise irtibatı<sup>5</sup> çerçevesinde, de erlendirmelerde bulunduk. ttihad -ı slam, Hürriyet ve stibdad ile Milliyet ba lıkları altında, hangi dönem ve artlarda bu kavramların Akif'in zihin dünyasında nasıl bir yer i gal etti ini bu prensibe sadık kalarak izah etme yolunu tuttuk.

Çalı mamızda birinci elden kaynakları temel aldı mıız için bunlar üzerinde yo unla arak metin tahlili yaptık. Safahat'tan faydalanırken iir dilinin ne gibi hususiyetleri ta ıdı mı gerekli yerlerde izah ettik. Özellikle Allah - nсан ili kisinin ön plana çıktı ı Kader konusunda iir çözümlmeleri üzerinde durarak konuyu analiz ettik.

nсан psikolojisinin verilerini de göz önünde bulundurarak nesir ve nazım eserler arasında bir çeli ki ortaya çıkması durumunda nesrin verilerinin tercih sebebi olması gerekti ini vurguladık.

<sup>3</sup> Bu yaklaşımların kimlerce kullanıldı ı ve uygulama sahası hakkında detaylı bilgi için bkz., Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giri*, 149-167.

<sup>4</sup> Ba lıo lu, *Dürzilik*, 15.

<sup>5</sup> Ba lıo lu, Fikir-Hadise irtibatının basamaklarını öyle izah etmektedir; "Kaynakların ileri sürdü ü fikirleri ve görü leri, tek tek ele alıp do ruluklarını ara tırmak, olayları slam Mezhepler Tarihi'nin, betimleyici metoduna ba lı olarak tarafsız bir ekinde anlatmak, olaylar arasındaki, olumlu veya olumsuz ili kilerin imkanını tartı mak, son olarak da fikir ve hadiseleri çakı tırmak suretiyle olayı açıklı a kavu turmaya çalı mak." Bkz., Ba lıo lu, *Dürzilik*, 15.

## II. KAYNAKLAR

Ülkemizde kendisi hakkında, yüzü a kın kitap, yüzlerce makale kaleme alınan ve de on'un üzerinde akademik çalı maya konu olan Mehmet Akif Ersoy, vefat yıldönümü münasebetleriyle de anılmaya, hakkında konu ulm aya ve yazılmaya devam edilmektedir. Tahrir hayatında böylesi bir konumu bulunan Akif'in geriye çok büyük bir külliyat bıraktı ı söylenemez. Birinci kaynak olarak kabul edilebilecek olan O'nun Safahat'ı, dergilerde yayınlanmı makale ve iirleri, kayıt alt ına alınmı vaaz ve hutbeleri ile yazdı ı mektuplardan müte ekkildir. Akif'in dostları ve tanıdıklarının anıları ve izlenimleri ise bunlardan sonra gelen kaynak eserler olarak kabul edilebilir.

Mehmet Akif Ersoy'un iirlerini te kil eden Safahat, Yedi ayr ı kitaptan meydana gelen tek cilt halinde 1943 yılında Ömer Rıza Do rul tarafından hazırlanarak basılmadan önce, Akif hayattayken münferit birer kitap olarak farklı tarihlerde ne redilmi tir. 1972 yılına gelindi inde ise Mehmet Akif'in Mısır'da bulundu u e snada kendisine mektuplar yazdı ını bildi imiz arkada larından Mahir z, –Akif'in kızı Feride Hanım'ın iste i üzerine- Ertu rul Düzda 'ı Safahat'ın yeniden gözden geçirilmesi ile görevlendirmi ve Düzda , bu tarihten on be yıl kadar sonra Safahat'ın kar ı la tırmalı-tenkidli basımının yapılmasını sa lamı tır. Bizim çalı mamızda kullandı ımız Safahat <sup>6</sup> da bu çalı maların bir ürünü olan ve Düzda 'ın ifadesiyle “Safahat baskılarının en tamı ve en do rusu” olanıdır.

2003'te stanbul'da nkılâp yayınevi tarafın dan baskısı yapılan bu Safahat'ın Giri kısmında; Akif'in hayatı, safahata dair çalı malar, Akif'i tanıyanlardan yapılan alıntılar ve onun hakkında yapılan çalı maların genel bir de erlendirilmesi ile eserlerine yer verilmi tir. Daha sonra ise Safahat'ın y edi kitabı farklı bölümler halinde verilmi tir. Eserin “EK” kısmı ise Safahat dı nda kalmı iirlere ayrılmı tır. Düzda bu eserden faydalanmayı kolayla tırmak amacıyla sonuna bir de Rehber ve ndeks eklemi tir. Safahat'ın yedi kitabı hakkında gerekli olan açıklamayı çalı mamızın Birinci bölümünde verdi imizden burada, bunun üzerinde yeniden durmayaca ız.

Mehmet Akif'in mensur yazılarına gelince bunları; makaleleri, vaaz ve hutbeleri, tercümeleleri ile mektupları olu turmaktadır. Akif'in, Sırat -ı Müstakim ve Sebilürre ad'da yayımlanan daha çok, Kur'an ayetlerinin tefsiri, edebiyat konuları ve güncel meselelere yer verdi i makaleleri ile Hutbe, Vaaz, Mektup ve tercümeleleri, çe itli

<sup>6</sup> M. Akif Ersoy, *Safahat*, Haz., M. Ertu rul Düzda , stanbul 2003.

vesilelerle müstakil birer eser olarak ya da Akif'e dair hazırlanmış çalımların birer bölümünü oluşturacak şekilde yayımlanmıştır.

Akif'in Edebiyat ve güncel meselelere dair kaleme aldığı yazıları, Abdülkerim ve Nuran Abdülkadiro lu, "Mehmed Akif Ersoy'un Makaleleri" adıyla derleyerek; eserin başına Giriş ve sonuna da bir Lügatçe ekleyip 1987'de yayımlamışlardır.<sup>7</sup> Yine aynı isimler, Akif'in Kur'an tefsirini yaptığı yazı makaleleri ile vaaz ve hutbelerini "Mehmed Akif'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri Mev'ıza ve Hutbeleri" ismiyle bir araya getirmiş; esere kısa bir Giriş yazıp sonuna da bir Lügatçe ve indeks ekleyerek 1992'de yayımlamışlardır.<sup>8</sup>

Mehmet Akif'in damadı olan Ömer Rıza Doğrul, Akif'in makale, vaaz ve hutbelerini toplamış; bununla birlikte Önsöz'de "Üstadın bu eserini toplarken onun ruhunu taziz için ben de birkaç eserimi, fakat Kur'an'dan mühlhem olduğum birkaç eseri, onun ruhuna ithaf etme vazife saydım. Sonunda kısmen müterek sayılabilecek bu eser vücut buldu" diyerekten kendi yorumlarına diğerlerinden (Akif'in ifadelerinden) ayırt edilemeyecek şekilde yer vermiştir. Kimi yerlerde atlama ve sadeleştirme yapılmıştır. Bunun için bu çalımda madan faydalanılırken son derece dikkatli davranmak gerekmekte ve bu konu hakkındaki diğer çalımlarla karşılaştırılmalı olarak kullanımına özen göstermek gerekmektedir. Eser 1944 yılında basılmıştır.<sup>9</sup>

Maruf Evren, bir önsözle "Hutbeler" adıyla hazırladığı eserde, Akif'in hutbelerini kendince sadeleştirilmiş, birçok ifadeyi hatalı olarak kullanmış ya da sistematik şekilde yanlış olarak vermiştir. Kitap 1982 yılında basılmıştır.<sup>10</sup>

Biz çalımda Akif'in vaaz, hutbe, tefsir ve makalelerini, Sebilürre ad ile Sırat-ı Müstakim'de yayımlanan metinlere sadık kalarak hazırlayan, Akif'in Mısır'daki dostlarından Yozgatlı Hısn Hoca'nın talebesi olan İsmail Hakkı Engüleri'nin külliyatını esas aldık.<sup>11</sup> Külliyatı kullanırken kimi yerlerde yukarıda zikrettiğimiz çalımlarla karşılaştırmalar yaptık. Örneğin Külliyatta yer almadığını tespit ettiğimiz iki makaleye yer veren Abdülkadiro lu Çifti'nin eserini kaynak göstererek,<sup>12</sup> konuyla ilgili bölümde bunlardan istifade ettik. Akif'in arkadaşlarına ve ailesine yazdığı mektupları verirken de, bunları derlemi olan Engüleri'nin eserini esas aldık. Ayrıca Safahat'ta, anlaşılması

<sup>7</sup> Abdülkerim - Nuran Abdülkadiro lu, *Mehmed Akif Ersoy'un Makaleleri*, Ankara 1987.

<sup>8</sup> Abdülkerim - Nuran Abdülkadiro lu, *Mehmed Akif'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri Mev'ıza ve Hutbeleri*, Ankara 1992.

<sup>9</sup> Ömer Rıza Doğrul, *Kur'an'dan Ayetler*, İstanbul 1944.

<sup>10</sup> Evren, Maruf, *Mehmet Akif Ersoy Hutbeleri*, İstanbul 1982.

<sup>11</sup> İsmail Hakkı Engüleri, *Açıklamalı Mehmed Akif Külliyatı*, I-X, İstanbul 1990-1992.

<sup>12</sup> Abdülkadiro lu, Abdülkerim - Nuran, *Mehmed Akif Ersoy'un Makaleleri*, 208-221.

dilin hususiyetleri gere i zor olan iirleri anlamada, kolaylık sa ladı ı için yine bu külliyata müracaat etti imiz yerler oldu.

“Açıklamalı Mehmed Akif Külliyatı” On ciltten olu maktadır. İlk dört ciltte, M. Ertu rul Düзда ’ın hazırlamı oldu u “Safahat” esas alınarak burada yer alan iirlerin, günümüz Türkçesi ile sadele tirilerek nesir ekinde izahı yapılmı tır. Kar ılıklı olarak yer alan sayfaların ilkinde iirin orijinal hali, kar ısında ise günümüz Türkçesindeki kar ılı ı yer almaktadır. Ayrıca iirin orijinalinin yer aldı ı sayfanın altında, o sayfada geçen anlamı bilinemeyecek türden Osmanlıca kelimelerin günümüz Türkçesindeki kar ılıkları verilmi tir. Açıklamaya ihtiyaç görülen yerler numaralandırılarak cilt sonlarında, konuyla ilgili gerekli izahlar yapılmı bazı yerlerde de tarihi ve sosyolojik bilgiler verilerek iirin anla ılması kolayla tırılmı tır.

Külliyatta yer alan Birinci ciltte Safahat’ın ilk kitabına yer verilirken; ikinci ciltte Süleymaniye Kürsüsünde, Hakkın Sesleri ve Fatih Kürsüsünde kitapları yer almakta; Üçüncü ciltte, Safahatın 5. ve 6. kitabını olu turan Hatıralar ve Asım mevcut olup; Dördüncü Cildi, Safahat’ın son kitabı olan Gölgele ile Safahat dı ında kalmı iirler olu turmaktadır. Be inci Ciltte Akif’in makalelerine yer verildikten sonra kitabın son kısmına yaptı ı tercümele konulmu tur. Ço unlu u Muhammed Ab duh, Ferit Vecdi, Abdülaziz Çavi ve Said Halim Pa a’dan yapılan tercümele külliyatın altıncı, yedinci ve sekizinci ciltlerini te kil etmi tir. Dokuzuncu cilt, Akif’in tefsirleri, hutbe, vaaz ve mektuplarından olu maktadır. Son cilt olan Onuncu Ciltte ise smail Hakkı engüler Akif’in Hayatı, ideali, fikir dünyası, karakteri ve sanatı hakkında malumat vererek; çe itli konularda yorum, analiz ve de erlendirmelerde bulunmu tur.

Çalı mamızda kullandı ımız bu külliyatın bir bütün halinde basılmadı ı, ciltlere yazılan mukaddimelerden anla ılmaktadır. Kitaplara herhangi bir basım tarihi de konulmamı olup; külliyat ciltlerinin sistemsiz bir ekinde (cilt sırasına riayet edilmeden) belirli aralıklarla basıldı ı görölmektedir. Birinci cildin Giri bölümündeki açıklamalar dikkate alınırsa Külliyat’ı olu turan ilk cilt önce basılmı tır. Bu birinci cildin Giri i kısmının yazılma tarihi ise 31.07.1989 olarak belirtilmi se de, bu külliyatı hazırlama sürecinin, Akif’in vefat yıldönümü olan 1986’dan itibaren 4 yıl kesintis iz olarak devam ettikten sonra telifine ba landı ı ifadelerinden, ilk cildin baskı tarihinin 1990 oldu u neticesi ortaya çıkmaktadır. Son cilt ise 1992 yılında yayımlanmı tır.

### III. MEHMET AK F' N YA ADI I DÖNEM N PANORAMASI

18. ve 19. yüzyıla bakıldığında, bu dönemlerin sadece Osmanlı açısından değil dünya tarihi açısından birçok sorunun yaşandığı dönem olduğu görülecektir. Büyük devletlerin neredeyse tamamı tasfiye olmuş, bunların yerine ulus devletleri kurulmuş ve kanlı ihtilalleri yapıldığı yeni bir dönem başlamıştır. Aslında sömürgecilik anlayışının farklı bir versiyonu, güçlü olan devletler tarafından ortaya konularak; kurulması önlenemeyen ulus-devletlerin yönetimine yapılan müdahaleler ile çeşitli himaye yöntemleri geliştirilerek bunlardan faydalanma ve sömürme dönemi başlamıştır. Bu dönemde en fazla zarar gören, savaş, baskı ve sömürüye maruz kalanlar da Müslümanlar olmuştur. Çok geniş bir imparatorluk meydana getiren ve Müslümanların hamileliğini konumunu üstlenmiş olan Osmanlı Devleti de artık slamco rafyasındaki etkinliğini kaybetmekle birlikte kendi topraklarını bile koruyamaz bir duruma gelmiştir.

18. yüzyıldan sonra, Batı Medeniyeti karşısında başlı başına alanlarla birlikte özellikle askeri alanda da zayıflayan Osmanlı Devleti'nin Küçük Kaynarca Anlaşması ile 1774'te artık içlerine müdahale ettirecek kadar zayıflaması, 1798'de Napoleon'un Mısır'ı işgaline ve süregelen Girit ayaklanmaları, İngilizlerin yavaş yavaş Müslüman nüfusu barındıran Hindistan'ı 1852'de işgal etmesi, Afganistan'da politik kargaşalar çıkararak nüfusu elde etmesi ve Afrika'nın işgal edilmesi Müslümanlarda büyük bir travmaya neden olmuştur.<sup>13</sup>

Bu yenilgiler neticesinde “yeniden istikrara kavuşmak, galip devletleri takip etmekle mümkündür” fikri başarıyla kazandı ve öncelikle ordunun batı tarzında ıslah edilmesi, daha sonra eğitim, siyasi rejim, devletin işleyişi, gündelik hayatın düzenlenmesi gibi birçok alanda ıslah çalışmalarına başlandı. Netice itibarıyla batıya karşı büyük bir hayranlık ve bunun beslediği başarı duygusu Müslümanlar arasında hâkim olmaya başladı. Bunlara ek olarak batı dünyası oryantalizm ve misyonerlik faaliyetleri ile Müslümanlara çok yönlü olarak, dini, ilmi ve fikri saldırılarda bulundu.<sup>14</sup>

slam âleminin, batı dünyası karşısındaki bu başarısızlıkları ve çaresizliklerini onları, bu durumun nedenlerini ortaya koyma babında, bir iç hesaplaşmaya ve özeleştiriye yöneltmiştir. Bu durumdan kurtulmak için çeşitli fikir akımları ortaya çıkmıştır. Osmanlılık, slamcılık ve Türkçülük şeklinde kategorize edebileceğimiz bu

<sup>13</sup> Fatma Bostan Ünsal, “Mehmet Akif Ersoy”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - slamcılık C/IV*, İstanbul 2004, 72

<sup>14</sup> Smail Kara, *Türkiye’de slamcılık Düşüncesi*, I-III, İstanbul 1997, 1/20.

akımların Batıya karşı tutumları ve de erlendirmeleri farklılık arz etmekte birlikte bazı konular da ortak payda da bululabilmektedir.

Osmanlı ülkesinde ortaya çıkan slamcılık hareketini, “bir kalkınma ve kurtulu ” ideolojisi olarak Osmanlılık hareketinin devamı olarak, Milliyetçilik ve bir ölçüde Türkçülük cereyanının öncesi ekinde ele almak doğru olacaktır <sup>15</sup>

Osmanlılık, dü üncesi siyasi bütünlü ü sa lamada ba arısız kalınca, bunun yerine Osmanlı içerisinde tihad-ı slam’ın veya slamcılı ın kuv vetli bir ekinde ortaya çıktı ı görülecektir. II. Me rutiyet’in ilanından sonra slamcılık akımının temsilcileri de yayın faaliyetleriyle seslerini duyurmalarını sa ladı. Sırat -ı Müstakim’de iirlerini ve yazılarını yayımlayan Akif, bu dü ünçe akımının Tü rkiye’deki en önemli temsilcilerinden olmu tur. <sup>16</sup>

slamcılık, her eyden önce slam’ın saldırıya u radı ının dü ünüldü ü bu gibi durumlarda daha fazla hissedilen ve daha fazla ekillenen bir olu um olmu tur. slami de erlerden uzakla manın ya andı ı, toplumsal çöküntü ve ahlaksızlıkların ba gösterdi i durumlarda, bunlara karşı itiraz söyleminin ifadesi olmu tur. <sup>17</sup>

“Batı ilerledi, slam dünyası geri kaldı.” formülasyonunun akabinde slamcılar bu problemin kayna ına inmeye çalı arak bunun nedenini sorguladılar . Gerilemeye dinin engel oldu u fikrine karşı u argümanları ileri sürdüler: Gerilemenin nedeni slam dini de il, tarihsel süreçte meydana gelen yerle ik kurumlar, tarihsel anlayı lar ve yanlış uygulamalardır. Bu gerilikten kurtulmak için de temel kaynaklara dönülerek, çtihat kapısı açılmalı ve Müslümanlara yeni bir direni ruhu kazandırılmalıdır. <sup>18</sup>

Özellikle Safahat’ın ikinci kitabıyla birlikte, Akif’in, slamcı fikirleri kendisini gösterir. Eserlerinde iki yönlü bir sava veren Akif, bir yandan körü kör üne, ahlaki de erlerden ödün verilerek yapılan batı taklitçili ini yermekte; öte yandan ise din adına uydurulan hurafelerle mücadele etmektedir.

<sup>15</sup> Kara, *Türkiye’de slamcılık*, 1/27.

<sup>16</sup> Ünsal, “Mehmet Akif Ersoy”, 73.

<sup>17</sup> Yasin Aktay, “Sunu ”, *Modern Türkiye’de Siyasi Dü ünçe - slamcılık C/IV*, stanbul 2004, 20.

<sup>18</sup> Ali Bulaç, “ slam’ın Üç Siyaset Tarzı veya slamcıların Üç Nesli”, *Modern Türkiye’de Siyasi Dü ünçe - slamcılık C/IV*, stanbul 2004, 61.

## I. BÖLÜM

### MEHMET AK F ERSOY'UN HAYATI VE ESERLER

#### I.HAYATI

##### A. Ailesi Çocukluk Yılları Ve E itim Dönemi

Mehmet Akif, Kosova ilinin pek sanca ı merkezine ba lı Su isa köyünden Nurettin A a'nın o lu Mehmet Tahir Efendi'nin çocu u olarak dünyaya gelmi tir. <sup>19</sup>

Mehmet Tahir Efendi pek'te do mu ve buradaki ilk tahsilinden sonra stanbul'a gelerek, burada Yozgatlı Hoca Mahmud Efendi'nin derslerine devam edip, onun en de erli talebelerinden biri olarak icazetini alır ve Fatih Medresesi'nin müderrisi olur.<sup>20</sup> H. Basri Çantay, bnu'l-Emin Mahmud Kemal'den naklen Akif'in babası hakkında bizlere unları aktarmaktadır: "Salih, fazıl, vefi, sahi, âlicenap, mürüvvetkar, müstakim, bir üstad-ı kâmil idi. Aslen Buhara'lı olan refikası da hüsnü ahlak sahibi muhterem bir hanımdı." <sup>21</sup>

Akif ise iirinde bir not dü erek babası hakkında unları zikretmektedir: "Babam Fatih müderrislerinden pek'li Hoca Tahir Efendi merhumdur." <sup>22</sup>

Akif'in annesi ise Tokat'lı Hacı Emine erife Hanım'dır. O'na Buhara'lı denmesinin nedeni; Buhara'dan Anadolu'ya hicret eden Hacı Baba ismindeki bir ki inin, Emine erife'nin anne tarafından dedesi olması ve Emine Hanım'ın babasının da Buhara'dan gelen bir tüccar olmasıdır. <sup>23</sup>

Tahir Efendi, daha önce Tokat'ta Dervi Efendi ile evlenen, bir müddet Amasya'da ya adıktan sonra satanbul'a yerle en ve burada iki erkek çocu unun ölümüne müteakip kocasını da kaybeden, dul bir hanım olan Emine erife Hanım ile evlenerek Emine Hanım'a ırvanlı Dervi Efendi'den kalan Sarıgüzel'deki evde

<sup>19</sup> Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmed Akif Hayatı ve Eserleri*, Ankara 1991, 4.

Daha geni bilgi için bkz., Hasan Basri Çantay, *Akifname*, stanbul 1966, 13. Mehmet Akif de Asım'da dedesiyle ilgili olarak unları zikreder:

- Hoca rahmetli yeti mi ti, dü ün hem nereden ?
- Kimin o luydu baban? Kimdi unuttun mu deden?
- pe in köylüsü; ümmi, yarı vah i bir adam..
- Bari yamyam de! Ne mani'
- Evet ak yamyam!

Ömer Rıza Do rul "ümmi, yarı vah i bir adam" beyitine dayanarak bu "ümmi, yarı vah i ki inin" Tahir Efendiye atfen, köyden kalkıp müderris olabilmek için ne kadar mücadeleci bir yapıya sahip oldu unu temellendirmeye çalı mı tir. Ancak "yarı vah i, ummi bir adam" tanımlamasını Akif'in, babası için de il de, dedesi için yapıldı ı açıkça anla ılmaktadır. Konuyla ilgili olarak bkz, Tansel, *Mehmed Akif*, 4.

<sup>20</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 4; Çantay, *Akifname*, 13.

<sup>21</sup> Çantay, *Akifname*, 13.

<sup>22</sup> M. Akif Ersoy, *Safahat*, III. Kitap (Hakkın Sesleri), Haz., M. Ertu rul Düзда , stanbul 2003, 181.

<sup>23</sup> Çantay, *Akifname*, 14.



otururlar.<sup>24</sup> Akif 1873 yılında stanbul'un Sarıgözel mahallesindeki bu evde doğdu.<sup>25</sup> Akif'in babası, Nakîî'îyelerinden Feyzullah Efendi'nin müridi olup; Akif'e, ebced hesabıyla doğduğu yılı (1290/1873) ifade eden - hicri 290 tarihini gösteren<sup>26</sup> - *Raif* adını vermiş; ancak bu isim zamanla yerini, aile ve okul camiasında Akif'e bırakmıştır.<sup>27</sup>

Mehmet Akif, baba tarafına ait soyunun Arnavutluk'a dayandığını ise kendi diliyle bize şöyle aktarmaktadır:

Üç beyinsiz kafanın derdine, üç milyon halk,  
Bak nasıl doğuyor? Kalk, baba, kabrinden kalk!  
Diriler komadı imdadına, sen bari yeti ...  
Arnavutluk yanıyor... Hem bu sefer pek müdhi !<sup>28</sup>  
iirin devamı olan başka bir pasajda:  
Baba! En sevgili annen, o senin öz vatanın  
Olacak mıydı feda hırsına üç beş kaltabanın?  
Dedemin sürdüğü, can çektiği toprak gitti...  
Öyle bir gitti ki hem: Bir daha gelmez ebedi!<sup>29</sup>  
Ve aynı iirin başka yerinde geçen ümrisler:  
Bunu benden duyunuz, ben ki, evet, Arnavudum...  
Başka bir şey diyemem... teperi an yurdum!...<sup>30</sup>

Akif'e itim çağına gelmeye başlayınca, gönderilecek yer konusunda onun annesi ile babasının fikir ayrılığına düştükleri görülür. Anne, Akif'in sarıklı olmasını ve *medresede* okumasına taraftar; Tahir Efendi, onun *mektepte* okumasını arzulamaktadır. Neticede baba Tahir Efendi'yi ikna eder.<sup>31</sup>

Akif 1878'de 4 yaşındayken Fatih'te Emir Buhari mahalle mektebine başlatıldı. İki sene kadar bu okula devam eden Akif, 1879 yılı sonlarında Fatih ibtidaisine

<sup>24</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 4.

<sup>25</sup> Çantay, *Akifname*, 13.

<sup>26</sup> Çantay, *Akifname*, 14.

<sup>27</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 4-5. *Raif*, isminin anlamıyla ilgili olarak bkz, Tansel, *Mehmed Akif*, 5. Ayrıca *Raif* isminin Akif'e nasıl dönüştüğü ile ilgili olarak bkz, Çantay, *Akifname*, 14.

<sup>28</sup> M. Akif Ersoy, *Safahat*, III. Kitap (Hakkın Sesleri), 181.

<sup>29</sup> M. Akif Ersoy, *Safahat*, III. Kitap (Hakkın Sesleri), 182.

<sup>30</sup> M. Akif Ersoy, *Safahat*, III. Kitap (Hakkın Sesleri), 184.

<sup>31</sup> Mehmet Nuri Yardım, "Mehmet Akif Ersoy'un Çocukluk Yılları", *Eitim Dergisi Mehmet Akif Özel Sayısı*, S. 73(Mart 2006), 20. Akif'in eitiminin ilk yıllarında başlayan bu kavga, onun öğrenim hayatı süresince zaman zaman artarak devam etmiş ve Akif, Rütiye'yi bitirince de alevlenmiştir. Emine Feride Hanım oğlunun sarıklı, medresede okumasını isteyecek; Tahir Efendi ise " - Hanım medresede okuyacak üyeleri, o luma, ben evimde de ö retirim!" diyerek ikna edecek ve Akif'i Mülkiye dairesine kaydedecekti. Bkz., Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Akif*, stanbul 1939, 181-182.

(ilkokul) geçti ve babası bu yıl kendisine Arapça  retmeye ba ladı.<sup>32</sup> Akif  renim hayatının bu evrelerini ise öyle anlatmaktadır:

“ İlk Tahsile, Fatih civarında Emir Buhari mahalle mektebinde ve dört<sup>33</sup> ya ında ba ladım. Hocamı ahsen hatırlarım. Fakat ismini hatırlayamıyorum. Burada iki sene kadar bulundum.

Fatih'te Muvakkithane'nin yanındaki iptidai mektebinde ilk tahsile devam ettim. Bu, Maarif Nezareti'ne ba lı resmi bir mektepti. Birçok hocaları vardı. Hem bu mektebe gidiyordum, hem de pederim bana yava yava Arapça okutuyordu. Bu mektebe üç sene devam ettim. O zamanki programa göre ders gördük.”<sup>34</sup> Akif, Ortaokul yılları hakkında da unları anlatır:

“Rü tiye mektebim, Fatih'te Otluku yoku unda bulunan Fatih M erkez Rdiye'sidir. Buradaki hocalarımdan hatırladıklarım, ba muallim Hoca Süleyman Efendi, ikinci muallim Mustafa Efendi, nc muallim Hafız Osman Efendi... Bunlardan Süleyman Efendi Arnavut, Mustafa Efendi Anadolu lu idi. Osman Efendi, sarı sakallı bir zattı. Di er hocalar seyyar idiler. Bu seyyar hocaların en mühimi son sınıfta kendisinden Türkçe okudu um, Hoca Kadri Efendi'dir.”<sup>35</sup>

Tahir Efendi'nin e itim ve ahlakla ilgili tutumu konusunda iki farklı rivayet mevcut olup, Mithat Cemal'in konuyla ilgili açık lamaları öyledir:

“Bu nahif adam çocuklarını bazen skt ile bazen gözleriyle korkuturdu. Terbiye meselesinde daya ı müeyyide olarak almamı tı; çocuklarını bir defa bile dvmedi. Yalnız Tahir Efendi o lan çocu a kar ı biraz sertti; çünkü o lan çocu u bira z fazla ha arı ve Tahir Efendi, sokak kapısında her sabah tembih edecek:

— Dersine alı mazzan bu kapıdan içeri giremezsin ha!

<sup>32</sup> Ertu rul Dzda , *Mehmed Âkif Ersoy*, Ankara 1998, 5.

<sup>33</sup> H. Basri antay Akif'in, bu okula ba lama ya ını 5 olarak belirtmektedir. Akif'in kendisi hakkında verdi i bu bilgilerin antay'ı nakzetti i açıktır.antay'ın konu hakkındaki ifadeleri ii n bkz., antay, *Akifname*, 14.

<sup>34</sup> M. Ertu rul Dzda , *Mehmed Akif Hakkında Ar tırmalar 1*, stanbul 1989, 26.

<sup>35</sup> Dzda , *Ar tırmalar1*, 26. Akif Hoca Kadri Efendi hakkında ise unları zikreder: Abdülhamid devrinin hürriyetperver ahsiyetlerindendir. O devirde evvela Mısır'a katı. Orada Kanun -i Esasi gazetesini çıkardı. Sonra Paris'e gitti. Paris'te Harb-i Umumi ortalarına kadar ya adı. İmen ve ahlaken çok yüksek bir zat. Aslen Herseklidir. ngiliz Kerim Efendi'den Hoca Tahsin Efendi'den okumu . Arapçası, Acem cesi çok kuvvetlidir. Fransızca da  renmi ti. Paris'te ilerletmi tir. Bu zat lisan itibariyle üzerimde çok müessir oldu. O kadar yüksek bir adamın alelade bir nasihati bile çok tesir yapar. Bkz., Dzda , *Ar tırmalar 1*, 27. Tansel, Akifin bu ahiyetin ismini unutmamasının gerekçesi olarak, Hoca Kadri Efendi'nin ya adı ı siyasi maceraları gösterir. Bkz., Tansel, *Mehmed Akif*, 6.

O lan çocuk besbelli dersine çalı ıyor ki, mektepten her dönü ünde bu kapıdan içeri girebiliyor. Fakat girince de küçük bahçenin tek a acında bir kıyamettir kopuyor, o lan çocuk a aca tırmanıyor, yedi kat göklerde.”<sup>36</sup>

Tahir Efendi'nin, e itim konusundaki tutumuyla ilgili olarak Çantay'ın verdi i malumatlar ise daha da farklıdır:

“Tahir Efendi merhum asabi bir zattı. Çocu unu behem ehal yeti tirmeye azmetmi ti. Onun için daha ilk tahsil hayatında o luna kar ı olan vaziyeti de i ti. Onun için daha ilk tahsil hayatında o luna kar ı sertle ti. Çünkü Tahir Efendi'nin terbiye sisteminde müsamahanın, serbest ve programsız hareketin yeri ve manası yoktu. Fıtraten zeki, cevval ve müteharrik olan Mehmed Akif, çocuklu unu böyle sıkı terbiye altında geçirdi. Zavallı ara sıra dayak da verdi. Bu dayak faslı ölünceye kadar Akif'in dilinde dola mı tır.<sup>37</sup> Onun için kendisi “intizam içinde serbesti” ta raftarı olmu tur.”<sup>38</sup>

Dayak konusunda bir birine muhalif bu iki açıklamadan; Tahir Efendi'nin disiplinli bir ekilde davranıp, üzerine titreyerek Akif'in e itimine çok önem verdi i ve daha küçük ya larda onu, Akif yapacak temelleri atmı oldu u neticesi çı kmaktadır. Tahir Efendi'nin, bu hassasiyetinin neticelerinin e itimine nasıl yansıdı nı, Akif öyle anlatmaktadır:

“Rü tiye tahsiline devam ederken, babamdan yine Arapça okurdum ve epeyce ilerlemi tim. Seviyem mektep programından çok yüksekti. Babam okut urken o zamanın usulünü ve kitaplarını takip ederdi.”<sup>39</sup> Hatta bu yıllarda, babası Akif'i gezdirirken bile ona Arapça kaide ve kelimeleri ö retmektedir.<sup>40</sup>

Fatih'in manevi atmosferinin, dönemin ve ailesinin Akif üzerindeki etkisini Karakoç'tan dinliyoruz:

“Baba soyu Rumelili, ana soyu Buharalı, do u yeri Fatih. Yani tam bir do u slamlı mın, batı slamlı mın sentezi bir çocuk. Ça , güç, çetin bir ça , batı ça ı. Anne

<sup>36</sup> Kuntay, *Mehmed Akif*, 179–180.

<sup>37</sup> Çantay, söyledeiklerini u Akif'in u manzumeleriyle temellendirir:

— Dayak “amentü”ye girdiyse, benim karnım tok.

Gül de il, kıl bile bitmez sopa altında!

— Hele!

— Öyle olsaydı, u kar ındaki yalçın kelle,

Fark olunmazdı Kızanlık'taki güllüklerden!

Bu dayak faslı da aç karnına bilmem nerden

Bkz, M. Akif Ersoy, *Safahat*, Asım, 320.

<sup>38</sup> Çantay, *Akifname*, 14. Dücane Cündio lu, bu pasajı ibn'ul Emin Mehmed Kemal'e atfederken, Çantay'ın mezkur eserini kaynak göstermekte; ancak anılan eserdeki ifadeler Çantay'ın kendi ifadeleri olarak geçmekte ve bu açıklamalarla ilgili olarak bn'ul Emin'e herhangi bir atf da yapılmamaktadır. Bkz, Dücane Cündio lu, *Bir Kur'an airi Mehmed Akif Ersoy ve Kur'an Meali*, stanbul 2004, 20.

<sup>39</sup> Düzda , *Ar tırmalar1*, 27.

<sup>40</sup> Cündio lu, *Bir Kur'an airi*, 22.

çizgisi, duyarlı ı, sa duyu, kendini bir ülküye aday ı, airli i getirecek; baba çizgis i, ataklı ı, sava kanlı ı, yılmaz ve her vuru mada daha çelikle en bir sava adamını, gözü pekli i, korkmazlı ı, ürkmezli i, dönmezli i, umutsuzlu u sürekli olarak dü memeyi getirecektir. Do u yeri ise, humuslu ve verimli bir topraktır ki, tabiatta nice s açılıp da kaybolan, iyi tohumların bir gramını bile ihmal etmez, de erlendirir ve yemi lendirir. Onu gökten bile kıskanmaz. Tam bir anne gibi büyütür, kuca ında yeti tirir ve sonra gö e do ru salıverir. O, daima topra a ba lı ve topra ın ta derinliklerine i lemi , yapraklı ve çiçekli, dallı ve budaklı gövdesiyle gö ü tutmu bir a aç gibi, Kur'an'da güzel sözün benzetildi i o muhte em a aç gibidir artık.”<sup>41</sup>

O lunun manevi terbiyesini ikmal etmek isteyen Tahir Efendi, o lunu Fatih Camisi'ne götürerek bu mane vi havayı teneffüs etmesini sa lamı ve Akif, yıllar sonra bu güzel yılları unutamadı nı öyle ifade etmi tir:

Sekiz ya ında kadardım. Babam gelir. “Bu gece,  
Sizinle camie gitsek çocuklar erkence.  
Giderseniz gelin amma namazda uslu durun;  
Meramınız yaramazlıksa i te ev, oturun!”  
Deyip alırdı beraber benimle karde imi.  
Namaza durdu mu, haliyle koy verir pe imi,  
Dalar giderdi. Ben artık kalınca azade,  
Ne â ikane ko ardım hasırlar üstünde!  
Hayal otuz sene evvelki hali pi imden  
Geçirdi, ba ladım artık yanımda görmeye ben:  
Beyaz sarıklı, temiz, ya ça elli be ancak;  
Vücudu zinde, fakat saç, sakal ziyadece ak;  
Mehib yüzlü bir âdem: Kılar edeble namaz;  
Yanında bir küçücek kızca ızla pek yaramaz  
Ye il sarıklı bir o lan ki, ba ta pü skül yok.  
mamesinde fesin ba lı sade bir boncuk!  
Sarık hemen bozulur, sonra öyle bir dolanır;  
Biraz geçer, yine rayet misali dalgalanır!  
Ko ar ko ar, duramaz; akıbet denir “âmin”  
Namaz biter. O zaman kalkarak o pir -i güzin,

<sup>41</sup> Sezai Karakoç, *Mehmet Akif*, stanbul 1968, 9.

Alır çocukları, o lan fener çeker önde.  
Gelir dü er eve yorgun, dalar pek asude  
Derin bir uykuya...<sup>42</sup>

Akif, bir yandan babasından medrese usulü Arapça öğreniyor ve babası da onunla özel olarak ilgilenip, talim terbiyesi üzerinde ihtimamla durmakta; ayrıca ona tam bir erk terbiyesi vermekteydi. Bu hususi eğitim yanı sıra, Akif'in resmi eğitim hayatı da devam etmekte ve O, Rükiye'yi (Ortaokul) bitirdikten sonra, Mülkiye'ye başlamasını şu cümlelerle anlatacaktır:

“Rükiye'yi bitirince pederim, mektep ve meslek seçimini bana bıraktı. Ben de o zamanlar parlak bir mektep olan Mülkiye'yi tercih ettim. O vakit rükiyeden mülkiyeye talebe alınırdı. Fakat tem benim rükiyeden çıktığım sene mülkiye teklifi tatil olundu. Beş senelik tahsil müddeti ikiye ayrıldı: Üç senelik idadi, iki senelik ali kısım... Rükiyeden çıkınca ise bu teklife göre Mülkiye'nin idadi kısmına girdim. Üç sene sonra şehadetname aldım, âli kısma geçtim.”<sup>43</sup>

Akif, Mülkiye'nin âli kısmına başlarken, buraya devam edememesinin gerekçesini istikbal endişesinden kaynaklanacağını şöyle izah edecektir:

“Ali kısma geçtim ancak ben bu dördüncü sınıfa devam ederken, pederimin vefatı, sonra yegâne mev'amız olan evimizin yanması üzerine zaruret içinde kalmıştım. İki sene sebat edip Mülkiye'yi bitirmek kabildi. Lakin o aralık mezunlara ya hiç vazife vermiyorlar yahut onları gayet cüz'î bir maaş ile istihdam ediyorlardı.”<sup>44</sup> Akif, Batar Mektebi'ni 2 yılı gündüzlü, 2 yılı yatılı olmak üzere 4 yıllık yüksek tahsilinden sonra 22 Aralık 1893'de Halkalı Baytar ve Ziraat Mektebi'nden mezun oldu.<sup>45</sup> Tansel, Mithad Cemal'in eserinde yer alan Mehmed Akif'in Baytar Mektebi'ne ait notlarına istinaden, onun bu okulu birincilikle bitirdiğini sonucunu çıkartmaktadır.<sup>46</sup>

<sup>42</sup> M. Akif Ersoy, *Safahat I*, Kitap, 8-9.

<sup>43</sup> Düzdağ, *Araştırmalar 1*, 29.

<sup>44</sup> Düzdağ, *Araştırmalar 1*, 29. Tahir Efendi, Akif ile birlikte bn'ul Emin'in de özel hocası olduğunu yaz aylarında Yakacık'taki bn'ul Eminlerin yazlına giderdi. Onun vefatının yaz mevsiminde Akif ve ailesi bu yazlıktayken ikinci bir acı haber daha gelmişti ve Akiflerin Sarıgözü'deki evleri yanmıştı. Akif, kendisi ve ailesine bakabilmek için kısa bir yol bulmak zorunda oldu. Uzun müzakereler sonucunda mesleğine ve mecburane tamamen muhalif olan Halkalı Baytar Mektebi'ne girdi. Ayrıca bn'ul Emin'in Akif ile ilgili mütalaaları için bkz, Çantay, *Akifname*, 15-19.

<sup>45</sup> Cündioğlu, *Bir Kur'an örneği*, 23.

<sup>46</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 7. Akif'in bu notları için bkz, Kuntay, *Mehmed Akif*, 176'dan sonraki 4 sayfa. Bu sayfalara numara verilmemesi ve bölüm sonuna ek olarak ne redilmiştir. Ayrıca, Akif'in, Baytar Mektebi'ni birincilikle bitirdiğini ilgili kendi ifadeleri için bkz, Düzdağ, *Araştırmalar 1*, 30.

### **B. Edebi Ve Fikri Altyapısı**

Akif, Baytar Mektebi'ni birincili kle bitirdikten sonra 14 Kanun-i Evvel 1309 (1893) tarihinde 750 kuru maa la, Orman Maadin ve Ziraat Nezareti Be inci Umur -i Baytariyye ve Islah-ı Hayvanat ubesi memurlu una atanmı tır. Çantay, Akif'in bu memuriyetten sonra, müfetti muavinli ine atandı nı ifade etmekle beraber, bu memuriyet döneminin süresi hakkında herhangi bir malumat vermemektedir.<sup>47</sup> Akif, memuriyet hayatına ba lamakla ilgili olarak unları anlatmaktadır:

“Mektepten çıkınca beni ve benden sonra gelen ikinciyi –ki Simon isminde bir Ermeni gencidir– Ziraat Nezareti Umur-i Baytariye ubesinde alıkoydular; yedi yüz elli kuru lu bir memuriyete tayin ettiler. Vazife merkezi, Nezaret olmakla beraber, üç dört sene kadar Rumeli'de, Anadolu'da, Arabistan'da sari hayvan hastalıkları üzerinde ha ylı dola tım.”<sup>48</sup>

Akif, Baytar Mektebi'ni bitirdikten sonra, 1894 yılında, Tophane -i Amire Veznedarı Emin Bey'in kızı olan smet Hanım ile evlenmi tır.<sup>49</sup>

Akif'in fikir dünyasının beslendi i kaynaklar incelendi inde, ortaya çok geni bir saha çıkmaktadır. Bir taraftan do u kültürü ve edebiyatı, öte yandan batı edebiyatı ve eserleri... Aslında Tahir Efendi, zamanında gereken alt yapıyı hazırlayarak, o lunun bu iki kaynatan da faydalanabilesi için gereken özeni göstermi ; onu medrese yerine, mektebe yollamı ve klasik medrese e itimini ona kendisi vererek, terbiyesiyle kendisi ilgilenmi tır. Akif, batı kaynaklarına nüfuz edebilmek için Fransızca'yı, do u kaynaklarından faydalanabilmek için de Arapça ve Farsçayı ö renecektir.

Mehmet Akif, di er taraftan da sosyal ha yattan kopmadan entelektüel olarak tanımlanabilecek bir çevreye ehzadeba ındaki çayhaneye gitmektedir. O dönemlere ahit olması muhtemel olan Orhan Seyfi anlatıyor:

“Akif bu devirlerde ehzadeba ında me hur Hacı'nın çayhanesine devam etmektedir. Burası alelade bir çayhane de ildir, bir nevi edebi ve siyasi mahfeldir. Bizzat çaycı Hacı nev-i ahsına mahsus bir adam. stemedi i adamı kapıdan dı arı attırıyor. O zamanki gizli ttihad te kilatının bu Hacı ile alakası var. ttihad ve terakkinin me hur Kara Kemal'i bu çayhanenin demirba mü terilerindedir. limle, iirle u ra anlar da burada eksik de il. Burada Abdülhamit aleyhinde atılıp tutuluyordu. Burada Namık Kemal'in, Ziya Pa anın, Hamid'in iirleri okunuyordu. Burada nükteler

<sup>47</sup> Çantay, *Akifname*, 20. Fevziye Abdullah Tansel ise Akif'in mektebi bitirdikten sonraki ilk görevinin müfetti muavinli i oldu unu ifade etmektedir. Bkz., Tansel, *Mehmed Akif*, 13.

<sup>48</sup> Düзда , *Ara tırmalar 1*, 31-32.

<sup>49</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 13.

fırlatılıyor, fıkralar, hikâyeler anlatılıyordu. Akif'in eserlerinde sık sık tesadüf edilen fıkraların bir kaynağı da bu çayhanedir.”<sup>50</sup>

Akif'in, klasik Arapça eğitimini babasından aldığına da inmitik. Akif, Rütiye'ye devam ettiği yıllarda, Halis Efendi Hoca'dan Arapça okuyordu.<sup>51</sup> Baytar mektebine devam ederken ve mezuniyetinde Akif, Arapçadan kopmayarak kendini bu alanda geliştirmeye devam etmiştir. Sözen, Akif'in o yılları hakkında onları anlatmaktadır: “Mumaileyh bir taraftan da Tabhane Medresesi'nde şeyh Hafız Safi Efendi'nin odasına devam ederken, hıfz-ı Kur'an'a ve Ulum-i Arabiyyeye tederrüsüne çalışırdı. Hıfzı bir senede ikmal etti. Ulum-i Arabiyyede de tekmil-i nüshah ederek icazet aldı. İttim.”<sup>52</sup> Akif'in Rütiye yıllarında Fatih Başıimamı Arab Hoca'dan hafızlık çalıştırdığını biliyoruz.<sup>53</sup> Ancak Akif'in bu hıfz ikmalini, Baytar Mektebinden mezun olduktan sonraki döneme rastladığını yine kendisinden öğreniyoruz:

“Tahsil-i âliyi bitirdikten sonra hafız oldum. Fakat ondan evvel Kur'an'ı okuyaya gayet pîkin bir hale getirdim için zaten hıfz ile aramda uzun bir mesafe yoktu. Az bir müddet içinde Kur'an'ı ezberleyiverdim.”<sup>54</sup> Mısır'da Kur'an mealini yazmakla geçirdiği zamanlarda Akif, Kur'an'la daha çok hemhal olarak artık demir hafız olmu ve hatim ile teravih kıldırarak bir seviyeye gelmiştir.<sup>55</sup>

Babasından Sarf ve Nahiv'i öğrenebilen Akif, hafızlığıyla birlikte artık erimli edebi eserleri az bir yardımla veya herhangi bir yardım almadan okuyabilecek seviyeye gelmiştir.<sup>56</sup> Faydalanabileceği ki ileri bulduğunda birçok sıkıntıyı da göze alarak, onlardan Arapça okumaya çalışmıştır. Hicri Hoca Efendi ile Akif arasında geçen bu olay Akif'in ilim uğruna katlandıklarını ortaya koymak açısından önemlidir:

“Enis Bey bir aralık sırasını getirerek, “Efendimiz Akif sizden okumak istiyor ne buyurursunuz?” dedi.

— Benden okumak için birçok külfete katlanmak lazım. Evvela sabit bir yerim yok. İmdi buradayım ama akama nereye konacağımı ben de bilmiyorum. Saniyen ihtiyarlamıyorum; Kitaplarla çokluk uğraşmıyorum.

<sup>50</sup> Orhan Seyfi, *Mehmet Akif Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1937, 8.

<sup>51</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 8.

<sup>52</sup> Çantay, *Akifname*, 20. Çantay'ın eserinde, Sabri Sözen'e ait olan ve benzer ifadelerin yer aldığı bağır bölümde ise bu hafızlık süresi altı ay olarak ifade edilmiştir. Bkz., Çantay, *Akifname*, 254.

<sup>53</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 8.

<sup>54</sup> Düzdal, *Ara tırmalar 1*, 30.

<sup>55</sup> Eref Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri ve Yetmi Muharririn Yazıları*, İstanbul 1960, 207. Akif, o luyula birlikte teravih kılarırken o lunun dayanamayarak kaçtığını söyleyecek ve buna sabredebilecek dayanıklı Müslüman talebini dillendirecektir. Bkz., Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 207–208.

<sup>56</sup> Cüendio lu, *Bir Kur'an airi*, 26.

— Efendim, kitaba lüzum var mı? Siz ba lı ba ma bir külliyyat -ı ulumsunuz! Hiç olmazsa haftada bir gün için bir mahal tahsis buyurun. Bendeniz oraya gelirim. Alaca ım ders, musahabenize münhasır kalsa yine kafi.

— O halde pek ala. Üsküdar'ın yukarı taraflarında *Harmanlık* derler bir meydan vardır. O meydanın ortasındaki kahveye Cuma günleri gelir. Beni bulursun.”<sup>57</sup>

Hicri Hoca sürekli olarak yer de i tirdi inden Akif birkaç ay süren bu takipten yorulacak ve “O günden sonra Hicri'den okuyamadım. Çünkü bu sefer beni bilmem hangi pa amın yalısına davet ediyordu.” diyecekti.<sup>58</sup>

Akif Arapça tedrisinin pe ini bırakmadı nı “Daha sonraları Naim ve evket beylerle senelerce okuduk: Mütakaabilen birbirimizden istifade ediyorduk. Fakat içlerinde en zayıfı ben idim. Halis Efendi Hoca'dan da Fatih Cami i'nde “*Muallakaat*” gibi bazı eserler okuduk. Hersekli Ali Fehmi Efendi'den allame mam Müberrid'in “*Kitabu'l Kamil*”ini okudum bitirdim.”<sup>59</sup>

Akif'in Farsça e itimine gelince, O, Fatih Merkez Rü tiyesine devam ederken Sa'di'nin Gülistan adlı eseriyle bu i e ba lamı tır.<sup>60</sup> Ayrıca ya ça Akif'ten biraz büyük olan bn'ul Emin'in amcakızı Hatice Cemile de on -on iki ya larındaki Akif'e Gülistan okutmu tur.<sup>61</sup> Rü tiye'nin Farsça'sı ile yetinmeyen Akif, Fatih Camisinde ikindiden sonraları Esad Dede'den Hafız Divanı, Güli stan ve Mesnevi gibi eserleri okuyordu.<sup>62</sup>

Akif' Batı Edebiyatı ile diyalogunu sa layacak olan Fransızca'yı Rü tiye'de ders olarak görmeye ba lamı ve daha sonra kendi gayretleri sonucunda Fransızcasını ilerletmi tir.<sup>63</sup> Akif'in Fransızca çalı masına, Ispartalı Hakkı'nın vesile oldu unu Mithad Cemal'den ö reniyoruz. Akif, Muallim Naci tarzı gazeller yazıp Ispartalı'ya okuyunca O, bunları be enmeyerek, öncelikli olarak bir yabancı dil ö renmesini ve daha sonra diledi ini yapmasını ona sert bir dille söyler ve ilk in buna kızan Akif, daha sonra 7 sene çalı arak en zor Fransız yazarlarını okuyabilecek seviyeye gelir.<sup>64</sup> Milli

<sup>57</sup> Cündio lu, *Bir Kur'an airi*, 30.

<sup>58</sup> Cündio lu, *Bir Kur'an airi*, 31.

<sup>59</sup> Düzda , *Ara tırmalar 1*, 33–34.

<sup>60</sup> Cündio lu, *Bir Kur'an airi*, 68. Akif bu eseri ezberleyecek kadar okuduklarını, her hikayeyi okuyup anlamını söylediklerini ve dilbilgisi açısından ele aldıklarını ancak bu kıssalardan hiçbir keyif almadıklarını ifade etmektedir. Tansel'in eserinde yer alan “Sa'di'yi mektepte veya hususi ders olarak okudu u z amanlarda anlayamadı tı. O zaman arap kadehi rüzgârdan devrilince, “Allahım ben içtim, sen mi sarho oldun?” yollu iirlerini okudu u Ömer Hayyamı be eniyordu.” Tansel, *Mehmed Akif*, 17. Satırları Akif'i anlatan satırlar olarak ifade edilmi tir; ancak Kuntay'ın eseri dikkatle incelendi inde Ömer Hayyam be enisinin Kuntay tarafından ifade edildi i ve bu be eninin Akif'e ait olmadığı görülecektir. Bkz., Kuntay, *Mehmed Akif*, 65.

<sup>61</sup> Çantay, *Akıfname*, 16.

<sup>62</sup> Düzda , *Ara tırmalar 1*, 27.

<sup>63</sup> Düzda , *Ara tırmalar 1*, 34.

<sup>64</sup> Kuntay, *Mehmed Akif*, 14–15.



mücadele yıllarında Tan gazetesinin Fransızcasından, Kuvayı Milliye ile ilgili bir bölümü Akif'in yanında tercüme etmeye çalı anların, bu konuda güçlük çektiklerini gören Akif, gazeteyi alarak Fransızcasını hiç söylemeden Türkçe'ye çevirebilecektir.<sup>65</sup> Bu da onun Fransızcadaki kudretini göstermesi açısından önemlidir.

Akif, dil ile olan irtibatını hiçbir zaman kesmez, Sabri Sözen, Akif ile gerek okul yıllarında ve gerekse okul sonrası yıllarda bir araya gelerek Lonlu Fransız (Kamil)'dan Fransızca ö rendi ini aktarır.<sup>66</sup> Ayrıca Mithad Cemal, Akif ile birlikte, Sefiller, Hernani, Ruy Blas, Jack, Sapho, Lourdes, Rome ve Paris'i Fransızcalarından okumu lardır.<sup>67</sup>

Lamartin ise Akif'in dünyasında ayrı bir yer tutmaktadır: "Sad -i irazi hakkında ne hürmet beslesem, bni Farız'a ruhumda ne büyük bir incizap duyarsam, Feyz -i Hindi'ye nasıl hayran olursam, Fuzuli'yi ne kadar seversem Lamartin'i de o kadar severim."<sup>68</sup>

Akif'in batı edebiyatıyla bu kadar hemhal olması sadece sözde kalmayacak ve bu be eni onun eserlerinde bir ekilde ne vünema bularak yerini alacaktır. Örne in, Akif çok be endi i Daudet'ynin, Jack adlı romanına Safahat'ında yer verecektir.<sup>69</sup>

Sa'di, Akif'in hayatında çok özel bir yer tutar. Acem'in en büyük airi<sup>70</sup> olarak gördü ü Sa'di'ye be enisini Akif u sözlerle ifade edecektir:

"Zannederim ki okudu um ark ve Garp muhalledatı içinde Sa'di'nin eserleri kadar üzerimde hiç biri müessir olmamı tır."<sup>71</sup>

"Sa'di'nin küçük hikâyeleri beni saatlerce dü ündürür... demek ki büyük hikmetler söylemek için uzun vakalar yazmaya lüzum yok."<sup>72</sup>

"Sa'di-i irazi hakkında ne peresti karane bir hürmet beslersem..."<sup>73</sup>

O'nun Sa'di sevgisinin gerekçesine de u sözleri cevap niteli indedir:

"Firdevsi... onun 60.000 beyitli kitabı Bostan'ın sekiz beyitli hikayesi kadar insanlı a hizmet etmemi tir."<sup>74</sup>

<sup>65</sup> Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 150.

<sup>66</sup> Çantay, *Akifname*, 20.

<sup>67</sup> Kuntay, *Mehmed Akif*, 27–28. Akif "Quo Vadis" romanını okumu , Rousseau'nun "Confessons" yapıtını da dört defa okumu tu. Bkz, Kuntay, *Mehmed Akif*, 46, 102. O, ayrıca Fransız airlerinden Hügo, Lamartin ve klsiklerle çok u ra mı ve Dode ile Zola'yı da fazlaca okumu tur. Bkz., Düзда , *Ara tırmalar 1*, 34.

<sup>68</sup> Kuntay, *Mehmed Akif*, 106.

<sup>69</sup> Kuntay, *Mehmed Akif*, 28.

<sup>70</sup> Kuntay, *Mehmed Akif*, 65.

<sup>71</sup> Düзда , *Ara tırmalar 1*, 33.

<sup>72</sup> Kuntay, *Mehmed Akif*, 64–65.

<sup>73</sup> Cündio lu, *Bir Kur'an airi*, 70.

<sup>74</sup> Kuntay, *Mehmed Akif*, 66.

te bu üç dilin birikiminden gere ince faydalanmasını bilen Akif, hem ark hem de garp edebiyatına ve kültürüne nüfuz edecek ve kendi öz gün eserlerini ortaya koyarken bu birikimlerden faydalanacaktır.

Akif, fikri açıdan farklı dü ünçeye sahip olan, Serveti Fünun Camiasından da, Nedim'in iirlerini, Cenap abettin'in yazılarını be eniyor; A. Nadir'in "Vasiyet"ine hayran oluyor, Faik Ali'nin "Bir Münacaat"ını ise çok güzel buluyordu.<sup>75</sup>

### **C. Yayın Hayatı**

Mehmet Akif'in iirle olan münasebeti, daha on on iki ya larındayken manalı manasız iirler söyleyerek ba lamı ve hayatı boyunca devam etmi tir.<sup>76</sup> Akif'in edebi ve fikri ahsiyetinin te ekkül etmek üzere oldu u bu dönemlerde, devrin edebi kimli ini iki farklı cephenin meydana getirdi ini ve onun Naci etkisinde kalmasının gerekçesini Tansel öyle açıklamaktadır:

"Gerek Tanzimatçılardan henüz hayatta bulunanlar, gerek yeni yeti en nesil, Türk Edebiyatı'nda yenilik yapabilmek için, ark kültürü nüfuzundan kurtulmaya, bunun üzere, Garp Edebiyatı'nın kıymetini takdirle beraber, Arap ve Acem edebiyatı arasında da kendi nev'inde çok kıymetli olanlar bulundu unu ileri sürerek, bunlardan da tercüme yapıyorlardı; yüzyıllar boyunca hemen bütün müesseselerimizde tesiri görülen Do u medeniyetini hiçe saymak, bu medeniyetten faydalanmamak, mazimizle olan ba ı gev etmek bakımından zararlı olabilirdi.

te böyle bir devirde ya ayan, on dört-on be ya larında iken iirler yazan Akif, ya adı ı çevre, gördü ü ö renim ve dini terbiyeden dolayı, esasen Mülkiye'de iken hocası da bulunan Naci tesirine yöneldi."<sup>77</sup>

Mülkiye yıllarında ise hocası bulunan Muallim Naci tesirinde kalan Akif üzerindeki bu etki, yıllarca devam edecektir.<sup>78</sup> Mithat Cemal ile Akif arasında geçen bir diyalogda Akif'in ona verdi i: "Sen ona bakarsan ben de Naci'den çıktım"<sup>79</sup> cevabı, bu etkiyi çok güzel bir ekilde resmetmektedir. O, çocuklu unda Naci'nin iirlerini örnek alarak, onları nesre çeviriyor, sonra bunları nazma çekiyor, imaleleri, zihafı kaldırmak için, Naci hangi kelimeleri ba tarafa, hangilerini ortaya veya sona

<sup>75</sup> Kuntay, *Mehmed Akif*, 22-23.

<sup>76</sup> Çantay, *Akifname*, 16. Ayrıca Akif'in ilk iir yazma merakının Rü tiye yıllarında ba ladı ı ile ilgili olarak bkz., Düzda , *Ara tırmalar 1*, 28.

<sup>77</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 9.

<sup>78</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 9. Akif'in Baytar Mektebi mezuniyetinden iki sene sonra 23 Mayıs 1905'te yazdı ı *Hasbihal* adlı iirindeki birkaç beyitten yola çıkan Tansel, Naci etkisinin bu yıllarda halen devam etti i neticesini çıkartmakta; ayrıca onun, stanbul Darülfünundaki ilk dersinde dersin sonuna kadar Naci'nin Tevhid'ini yazdırıp bunun izahı ile u ra ması da Naci'ye olan ba lılı ı olarak yorumlamaktadır Bkz, Tansel, *Mehmed Akif*, 10.

<sup>79</sup> Kuntay, *Mehmed Akif*, 23.

koyuyorsa, bu nazım oyunlarına bakıyordu.<sup>80</sup> Naci'nin yeni tarz de il de gazel tarzlı iirlerini taklitle nazma ba layan Akif, bu gazelleri yayınlamayarak onları yırtıp atmı tır.<sup>81</sup>

Mülkiye sonrası Baytar mektebine ba layan Akif'in iirle i tıgalinin devam etti i, okul arkada ı Sabri Sözen'in "Daha mektepte iken güzel yazılar yazar ve oldukça güzel iirler söylerdi" ifadesinden anla ılmaktadır.<sup>82</sup> Navzad Ayas'ın kendisiyle yaptı ı mülakatta Akif, iirle i tıgalinin Baytar Mektebi'nin son iki senesinde arttı ını ancak bu dönemde yazdıklarını imha etti ini söyleyecektir.<sup>83</sup>

Mehmet Akif'e ait olup elimizde bulunan en eski iir, Baytar Mektebinde ö renciyken yazdı ı *Terci-i Bend*'in son kıtası oldu u anla ılan *Destur* isimli manzumesidir.<sup>84</sup>

Akif'in kendisinin yayınladı ı ilk manzumesi 14 Mart 1985 tarihli ise *Kur'an'a Hitab* ba lıklı ve "Orman ve Meadin ve Ziraat Nezaret -i Aliyyesi Hey'et-i Fenniyesi'nden Mehmed Akif" imzalı iiridir.<sup>85</sup>

1895 yıllarında Servet-i Fünun Mecmua'sı en olgun devrini ya amakla birlikte, bunların Batıya a ırı temayülleri nedeniyle Akif, bu mecmuaya dâhil olmamı ve Halil Edib'in müdürü bulundu u *Resimli Gazete*'de ne riyata ba lamı tır.<sup>86</sup> Akif, bu mecmuaya 29 Kanunisani 1313 (10 ubat 1896) tarihli ve 61. sayısından itibaren dâhil

<sup>80</sup> Kuntay, *Mehmed Akif*, 23.

<sup>81</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 9-10. Akif'in gençlik yıllarında yazdı ı gazel tarzı iirleri yırttı ıyla ilgili olarak bkz., Kuntay, *Mehmed Akif*, 11. Akif'in gençlik yıllarında gazel iirleriyle doldurulmu bir çok defteri mevcut olup, bunlardan birinin kaybolmasından sonra kendisinin çok üzüldü ünü; ancak daha sonra yine gazeliyatla doldurmu oldu u bir çok defteri de kendisinin imha etti i ile ilgili olarak ayrıca bkz, Edip, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 251.

<sup>82</sup> Çantay, *Akifname*, 20.

<sup>83</sup> Düzda, *Ara tırmalar 1*, 30.

<sup>84</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 9. *Destur* ba lıklı iirin daha önce hiçbir yerde ne redilmedi ini ifade eden Tansel bu iiri kendi kitabında yayınlamı tır. *Destur* isimli iir için bkz, Tansel, *Mehmed Akif*, 11.

<sup>85</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 14. Bu manzume Mektep mecmuasında ne redilmi tir..Tansel, 18 Ekim 1984 tarihli Mehmed Akif imzalı bir iire rastladıklarını ancak bunun airimize ait olup olmadığını bilemediklerini; E ref Edib'in bu iirlerin, bir ba ka Akif'e ait oldu unu ifade etti ini ; ayrıca 1902'de Musavver Terakki'de basılan bir çok iirin Mehmed Akif imzası ta ı dı ını, ancak üslub özelliklerinden yola çıkarak bunların airimize ait olmadığını sonucunu çıkartmaktadır. Bkz, Tansel, *Mehmed Akif*, 14. Aslında Akif'in yayınladı ı ilk iirinde kendisini "Orman ve Meadin ve Ziraat Nezaret -i Aliyyesi Hey'et-i Fenniyesi'nden Mehmed Akif" ekinde takdim etmesi kendisini di er Mehmed Akiflerden ayırması açısından dikkate de erdir. Demek ki Akif de bu isim karı ıklı ının meydana gelmemesi için böyle bir takdimle kendisini tanıtmı tır. Buradan da yola çıkarak o yıllarda çıkan ve sadece Mehmed Akif imzalı iirlerin airimize ait olmadığını neticesi kuvvetlenmektedir.

<sup>86</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 14-15. Çocukluk yıllarından Akif'i tanıyan bn'ul Emin bu gazetenin ba muharrirli ini ilk zamanlar Samih Rifat, daha sonra Halil Edib'in, daha sonraları ise kendisinin yaptı ını ve gazeteyi Akif, Halil Edib, Hüseyin Ha im, A larca Zade Hakkı ile birlikte muntazam olarak çıkardıklarını ifade etmektedir. Bkz., Çantay, *Akifname*. 17.

olmu tur.<sup>87</sup> Mehmet Akif, Nevzad Ayas'a bu ilk iirleri ve içeri i ile ilgili u bilgileri aktarmaktadır:

“ İlk iirlerim Resimli Gazete’de çıktı. Takriben 313, 314 rumi senelerinde. O iirler Safahat’ta yoktur. Bunlar kemiyet itibariyle Safahat’a muadildir. Mevzuları muhtelifdir. En çok ahlaki, dini, hikemi, pek az garami idiler.”<sup>88</sup>

Akif, Resimli Gazete’den sonra Servet-i Fünun Mecmuası’na yazmaya başlamıştır ve buraya yazmasına da Ahmed Naim’min önyak olduğunu Kuntay aktarmaktadır:

“Servetifünun’a Akif’in yazı yazmasına da o, vesile oldu. Naim, Galata Saray’ında, Tevfik Fikret ile mektep arkada ıydı; bu vesile ile “Servetifünun”a Arapçadan tercemeler yapıyordu; Akif’in de Acemceden tercemeler yapmasını istedi.”<sup>89</sup>

Me rutiyet ilan edilmeden önce Akif’in edebi ahsiyeti te ekkül etmiştir.<sup>90</sup> Hatta Mehmet Akif istibdat döneminde, Hidiv Abbas Halim Pa a’nın çocuklarına hocalık yapmak için Mısır’a gidip, iirlerini orada Safahat adıyla bastırca ını sevinçle Mithad Cemal’e müjdeliyordu; ancak o dönem için Mısır’a gidemedi inden Akif’in bu arzusu, gerçeikle meyecekti.<sup>91</sup>

Mehmet Akif, istibdat yıllarında tanı aca ı E ref Edip’in öncülü ünü yaptı ı dergi kurma çalı maları haberini alınca, fevkalade sevinerek, dergide yazacakları konusunda E ref Edip’e unları söyler: “Her nüshasına bir iir benden, büyük slam mütefekkir ve âlimi Muhammed Abduh, Muhammed Ferid Vecdi’nin kıymetli eserlerinden de tercümeler yaparım, ilk nüshaya “Fatih Camii’ni koyarız”<sup>92</sup>

Mehmet Akif dı ında, dergide yazarların kimler olduğunu ö renmek için, 16 sayfalık derginin ilk sayısının kadrosunda u isimlerin yer aldı ı görülecektir: Musa Kazım, Mahmud Esad, smail Hakkı, Mardin izade Ebülula, Haydar Efendi;<sup>93</sup> ayıca ilk sayıda ismi yer almayan Halim Sabit, Babanzade Ahmet Naim, Breket Zade smail

<sup>87</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 16.

<sup>88</sup> Düzda , *Ara tırmalar 1*, 32-33. Düzda Akif’in bu gazeteye yazdı ı tarihe not dü erek bunun 1898-1899 yıllarına denk geldi ini ifade etmektedir. Ancak kanaatimizce Akif’in bu gazeteye yazmaya ba ladı ı ve Tansel’in belirtti i 1896 tarihi do ru olanıdır. Aradaki iki senelik farkın hicri ve rumi senelerin karı tırılmasından meydana gelmi olmas ı kuvvetle muhtemeldir.

<sup>89</sup> Naim “Bedayı’ul Arab”, Akif ise “Bedayı’ul Acem” ba lı ı altında bu tercümeleri yapmaktaydı. Bkz., Kuntay, a.g.e., 116. Akif’in bu mecmuaya dahil olu u, 5 Te rinievvel 1314 (17 Ekim 1898) tarihli 399. sayıdan itibaren dir. Akif’in buraya yaptı ı tercümelerin bir kısmı, irazlı Hafız’dan olup (Tansel, *Mehmed Akif*, 16) bir ço u Sa’di’nin *Bostan* adlı eserindedir. Bkz, Tansel *Mehmed Akif*, 18

<sup>90</sup> Orhon, *Mehmet Akif Hayatı ve Eserleri*, 9.

<sup>91</sup> Kuntay, *Mehmed Akif*, 37-38.

<sup>92</sup> Caner Arabacı, “E ref Edib Fergan ve Sebilürre ad Üzerine”, *Modern Türkiye’de Siyasi Dü ünçe - slamcılık C/IV*, stanbul 2004, 99. Ayrıca E ref Edip’in Akif ile tanı ması konusunda verdi i iki farklı bilgi için bkz., Arabacı, *E ref Edib ve Sebilürre ad*, 99-100.

<sup>93</sup> Arabacı, “E ref Edib ve Sebilürre ad”, 100.

Hakkı Bey, Tahirülmevlevi, Halim Sabit,<sup>94</sup> Abdürre it barahim Efendi, Bursa Mebusu Tahir Bey, Salih-el erif-el Tunusi, Ferit Bey, Ahmet A gayef, Yusuf Akçura, Ali eyh-el Garip Efendi, Mithat Cemal Bey, Alaaddin Bey, Çerkes eyhi Halil Halid Bey, Ethem Nejat Bey, Alim Can-el Derisi Efendi, Hasan Basri Efendi, Gıyasettin Hüsnü Efendi, Ragıp Bey,<sup>95</sup> gibi alim ve yazarlardan oluşmaktadır.

E ref Edip'in ifadelerinden, Mehmet Akif'in baş muharrirliğin, *Sırat-ı Müstakim*'in ilk sayılardan itibaren başlamış olduğunu anlamaktadır.<sup>96</sup> Ancak Akif'in bu durumunun dergide belirtilmesi, 6 yıl sonra 2 Eylül 1914 tarihine denk gelmektedir.<sup>97</sup> Ayrıca dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da, Akif'in dergideki aktif rolünün, Ebülula'nın milletvekili olup ilmi kariyerini geliştirerek Profesörlüğe yükselmiş olması hasebiyle dergiden ayrılmasından sonraki döneme; yani E ref Edip'in dergiyi kendisiyle beraber çıkaracağı döneme denk gelmiş olduğunu göstermektedir.<sup>98</sup> Arabacı, *Sebilürre ad*'nın yazı kadrosunu açıklarken, Akif'in derginin baş muharriri olduğunu ifade ederken ancak *Sırat-ı Müstakim* dergisi hakkında malumat verirken Akif'in baş muharrirliği hakkında herhangi bir açıklama yapmamaktadır.<sup>99</sup>

Akif, asıl görevinin dışında, 4 Ekim 1906'da, Halkalı Ziraat Mektebi, 25 Ağustos 1907'de baş olarak Çiftçilik Makinist Mektebi kitabevi muallimliği görevinde çalışmış, 11 Kasım 1908'de İstanbul Darülfünunu Edebiyat-ı Umumiye müdürlüğüne tayin edilmiştir. Böylece Akif manevi ahşiyetinin gelişmesi için daha uygun bir yer bulmuş oluyordu.<sup>100</sup>

1908 Mevritiyeti'nin ilanından sonra, Akif ve bir grup arkadaşları İttihad-ı Terakki'ye girme kararı alınca, mevritiyet öncesi cemiyete dâhil olan ve Akif'i fikirleri yoluyla gıyaben tanıyan Fatin Hoca, kendileriyle temas geçerek, onlara cemiyetin amaçlarını anlatır. Sıra cemiyete girilirken yapılacak yemin konusuna gelince, daha

<sup>94</sup> Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 7.

<sup>95</sup> Zeki Sarıhan, *Mehmet Akif*, İstanbul 1996. 24.

<sup>96</sup> Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 7.

<sup>97</sup> Sarıhan, *Mehmet Akif*, 24. Bu son dipnotta yer alan yazarlar derginin 6. cilde başlar larken 9 Mart 1911 tarihli yazı kadrosunu belirtmektedir. Ancak bu yazı kadrosunun her ciltte aynı yerle devamlıkla devam ettiğini söylemek hata olur. Çünkü bunlardan Musa Kazım gibileri haftalık olarak yazıyor, bir seyyah olan Abdürre it barahim, Rusya'dan gelen Yusuf Akçura gibileri ise sadece İstanbul'da buldukları süre veya belirli bir süre için bu mecmuaya yazmışlardır.

<sup>98</sup> Arabacı, *E ref Edib ve Sebilürre ad*, 101. Derginin yayını imtiyazını üzerine alan bu iki arkadaşın yollarının ayrılmasından sonra E ref Edip, Mehmet Akif ve Prens Abbas Halim Paşa, bir araya gelerek derginin ismini *Sebilürre ad* şeklinde değiştirdiler. Dergi *Sırat-ı Müstakim*'in devamı olduğunu vurgulamak için 1-183 sayı numarasının taşıdığıdır. Bkz., Arabacı, "E ref Edib ve Sebilürre ad", 100.

<sup>99</sup> Arabacı, "E ref Edib ve Sebilürre ad", 103. Derginin baş yazarlığını, 1925'te derginin kapatıldığı tarihe kadar, Mehmet Akif yapmıştır. Sebilürre ad'ın yazı kadrosu için bkz., Arabacı, "E ref Edib ve Sebilürre ad", 103.

<sup>100</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 28.

önce yapılan siyasi hasbihallere katılmayan Akif, birden bire söze karı arak “bila kayıdü art cemiyetin emirlerine itaat” kaydının kaldırılmasını iddetle savunarak öyle der:

— Ben cemiyetin yalnız emri marufuna biat ederim. Mutlak surette söz veremem, yemin edemem.

Fatin Hoca Akif’in kararlılı ını görünce durumu idare etme babında bu yemini kabul etmek durumunda kalır; ancak bu konu cemiyet cenahında hayli dedikodu konusu olunca, yemin ekli de i tirilmek durumunda kalmacaktır.<sup>101</sup>

Akif cemiyete katılmakla beraber, onların siyasi faaliyetlerinde yer almamı tır. Bu durumu Eri irgil, “Do rusu Akif’in ttihatçı olu undan, yalnız cemiyetin ilmiye kulübündeki “Arap edebiyatı” derslerini dinleyenler faydalandılar, o kadar.”<sup>102</sup> sözleriyle ifade etmektedir.

Eri irgil, Mehmet Akif’in, ttihadı Terakki ile yollarını neden ayırdı ının, ona olan küskünlü ünün gerekçesinin kesin olarak bilinemeyece i kanaatindedir.<sup>103</sup> Ancak Kuntay’ın ifadeleri böylesi temkinli bir yakla ımdan son derece uzaktır ve o bu küskünlü ün gerekçesini Naim’in etkisine ba layacaktır:

“Politika i inde de Akif, Naim’in tesiri altında. 1908 Me rutiyetinde “ ttihad-ü Terakki” Naim’i ta raya müfetti gönderdi. Naim, cemiyetin ta radaki murahhaslarının valilere tahakkümünü be enmiyor, cebinde bir raporla stanbul’a dönüyordu. ttihad -ü Terakki’nin bu rapora aldırılmayı ına Naim’le Akif beraber a tıl ar ve ttihad-ü Terakki’ye beraber darıldılar.”<sup>104</sup>

Birinci Safahat’ın birço unu 1908’den önce yazan Akif, derginin ilk sayısında Fatih Cami’inden<sup>105</sup> ba layarak “Safahat-ı Hayattan”<sup>106</sup> ibaresi ile Safahat’ın ilk kitabının kalan di er iirlerini de art arda Sıra t-ı Müstakim’de yayımlamaya ba layacaktır.<sup>107</sup> 1908’de yirmi dokuz, 1909’da be , 1910’da yedi iirini Sırat -ı

<sup>101</sup> Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 326–327. Ayrıca bkz, Emin Eri irgil, *slamcı Bir airin Romantı*, Haz, Aykut Kazancıgil-Cem Alpar, Ankara 1986, 112–113.

<sup>102</sup> Eri irgil, *slamcı Bir air*, 114. Akif’in cemiyet ile ili kisinden gördü ü bir fayda vardır. O da babasının vefatı üzerine kendisi ve ailesiyle ilgilenen Tahir Efendi’nin talebesi olan Hoca Mustafa Efendi’nin, 31 Mart olayından sonra Dervi Vahdeti’nin bir zamanlar kom usu oldu u gerekçesi ile tutuklanması ve Akif’in ttihatçılar içerisinde sözü geçen Kara Kemal’e çatarak, hocayı hapisten çıkarttırmasıdır. Bkz, Kuntay, *Mehmed Akif*, 76; Eri irgil, *slamcı Bir air*, 124–126.

<sup>103</sup> Eri irgil, *slamcı Bir air*, 123.

<sup>104</sup> Kuntay, *Mehmed Akif*, 124.

<sup>105</sup> Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 7. Derginin ilk sayısında yer alan di er yazı ba lıkları için bkz, Arabacı, “E ref Edib ve Sebilürre ad”, 100.

<sup>106</sup> Sarıhan, *Mehmet Akif*, 25.

<sup>107</sup> Sarıhan, *Mehmet Akif*, 25. E ref Edip, Sırat-ı Müstakim’e çok a ırı bir ra betin oldu unu Akif’in iirinin bulundu u sayfanın defaatle basıldı ını bundan sonra çıkan Tevhid -feryad adlı manzume için Akif’e her taraftan tebrikler ya dı ın, on bin, yirmi bin basılan ga zetenin tükendi ini ve gazete yeti tiremediklerini ifade etmektedir. Bkz, Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 7.

Müstakim dergisinde yayınlayan Akif, bu şiirlerinden dört tanesini dâvâdaki manzumelerini 1911'de *Safahat* adı altında topluca neşretmiştir.<sup>108</sup>

Akif'in şiirleri bir taraftan dergide yayımlanırken, öte taraftan da Sırat-ı Müstakim var olma mücadelesi veriyordu. Mevâritin ilanı sorunların çözümünü sağlayamaz, bir siyasi kaos ortamı meydana gelmiştir. Bu bağlamda çıkan 31 Mart ayaklanmasında *Sırat-ı Müstakim* yirmi beş gün çıkmamıştır.<sup>109</sup> İktidar yönetimini aratmayan İttihad ve Terakki'nin uygulamaları nedeniyle dergi, dönem dönem kapatılmış iki sayısını (300. ve 301. sayılar) da *Sebilünnecat* adıyla çıkarmak durumunda kalmıştır.<sup>110</sup>

Birinci *Safahat*'ta yer alan şiirleri konuları açısından ele alan Tansel bunları, ictimai, toplumsal ve konusunu kendi hayatından aldığı hikâyeler şeklinde kategorize etmektedir.<sup>111</sup> Bu şiirlerde göze çarpan unsurların bağlamında, toplumsal sıkıntıların, yoksulluğun, ezilimi, yoksul, çaresiz insanların ve onların yaşamlarının tasviriyle birlikte ortaya konulan çözümler gelmektedir. Bunlar, hem Akif'in hem de bağlam kent İstanbul'un içinde bulunduğu sosyal gerçekliği ortaya koyması açısından önemlidir.<sup>112</sup>

1908 yılında 29 şiiri yayımlanan Akif'in, daha sonraki sene sadece 5 şiirinin yayımlanması Mevârit öncesi bir birikimin ifadesi olduğu kadar, bu seneden itibaren onun nesre de yöneldiğini düşüncelerini ifade etme yolu olarak nesre atılımı verdiğini de bize anlatmaktadır. Bu durum, aynı zamanda Akif'in şair kimliğinin ortaya çıkmasının da ifadesi olmaktadır. Birinci *Safahat*'ta böylesi bir düşünce yapısı ön plana çıkmazken, nesir alanında ortaya konulan tercüme ve yazıları, ikinci *Safahat*'a yani Akif'in şiirinde de ifadesini bulacaktır.

Akif'in 1908 sonrası nesir alanındaki yazılarını, telif ve tercüme makaleler, mevârizalar ve Ayet tefsirleri olmak üzere üç grupta toplayan Tansel onun, edebi makalelerinde Türk ve Garp edebiyatından bahsettiğini ifade etmektedir.<sup>113</sup>

Akif'in dini makalelerinin çoğunu ise tercüme olarak yayımlamıştır. İyihâbli, Ferid Vecdi ve Muhammed Abdüh tercümelerinin yapıldığı kitaplardır. Bu bağlamda Akif

<sup>108</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 28; Sarıhan, *Mehmet Akif*, 31.

<sup>109</sup> R. Hsian Eliaçık, *Mehmed Akif Ersoy*, İstanbul 2004, 18.

<sup>110</sup> Derginin kapatıldığı, sansürlemediği ve maddi sıkıntılardan dolayı neden çıkmadığı ve çıkmadığı tarihler için bkz. Arabacı, "Eref Edib ve Sebilürre ad", 103-104.

<sup>111</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 28. Ayrıca kategoriler ve şiir hikâyeleri ile gerçek hayattan alınan kahramanları hakkında geniş bilgi edinmek için bkz. Tansel, *Mehmed Akif*, 29-42.

<sup>112</sup> Sarıhan, *Mehmet Akif*, 25. *Safahat*'ta yer alan şiirlerin yayınlanmasına müteakip meydana gelen etkiler için bkz. Sarıhan, *Mehmet Akif*, 32; Tansel, *Mehmed Akif*, 42-46.

<sup>113</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 46-48.

en çok, eyh ibli-i Numani'nin, Circi Zeydan'ın *slam Medeniyeti Tarihi*'nin yanlı ları üzerinde duran *al-ntikad 'ale't-Temeddini'l-slami li Circi Zeydan* adlı eseri üzerinde durmu tur.1908-1911 yılları arasında yine Arapça'dan yaptı ı tercümelemlerin önemli bir bölümü de Ferid Vecdi'den olan Akif'in bu makaleleri da ınık olarak *Sirat-ı Müstakim*'de yayımlanmı tır. *Müslüman Kadını* ise kitap halinde basılmı tır. Konusunu ise, slam kadınının da Garp kadını gibi sosyal hayatta yerini alması konusunda Mısır'da geçen tartı malar sırasında, kadının örtünmesine muhalif olan Kasım Bey'in ileri sürdü ü fikirlere, Ferid Vecdi'nin cevaplaları olu turmaktadır.<sup>114</sup>

Akif, makalelerinin hepsinin altına kendi adını yazmamı ve bazılarında Sa'di müstear adını kullanmı tır.<sup>115</sup> Ona ait dokümanlar taranırken buna da dikkat edilmesi gerekmektedir.

Mehmet Akif 1909 yılında Muhammed Abduh'tan, iki eser ve onlarca makale tercüme etmi tir. *Honoto (Hanotauxs)'nun Hücumuna Kar ı eyh Muhammed Abduh'un slam'ı Müdafaası* adlı eseri önce *Sirat-ı Müstakim*'de yayımlanmı ; Abduh'un ölümüne müteakip, kitap halinde basılmı tır. *Asr Suresi Tefsiri* de *Sirat-ı Müstakim*'de tefrika edilmi ; ancak, kitap halinde basılmamı tır. Bu iki eser dı ında, Akif'in Abduh'tan çevirdi i otuz iki makale 1908 -1909'da *Sirat-ı Müstakim*'de -bazıları Sa'di mahlası ile- yayımlanmı tır.<sup>116</sup>

Akif'in yaptı ı bu tercümelemleri, ilmi bir gayretin ifadesi olarak tanımlamak büyük bir hata olur. Çünkü bunları tercüme ederken Abduh, ve Ferid Vecdi bir bakıma kendi dü üncelerine tercüman olmaktadır. Birinci Safahat'ta halkın problemlerini te his etmi ve bunlardan müteessir olmu biri, kendi kaynaklarından bes lenerek sathi olmayan daha ku atıcı çözümleri ortaya koymanın gayretindedir artık.

1911 sonrası Akif, kendi felsefesinin sınırlarını belirleyerek sadece stanbul ve Türkiye üzerinde de il; gözlerini bütün Alem-i slam üzerinde gezdirecektir. Bütün Müslümanların ortak problemleri olan, geri kalmı lık ve büyük devletlere ba lılık

<sup>114</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 48-49.

<sup>115</sup> Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 8.

<sup>116</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 52-53. Tansel'in ba lıklarını tespit etti i makaleler unlardır: *Müslümanlıkta Esaslar, Sa'y-ü Amelin Nazar-i slam'daki Mevkii; Din ve lim; nsan; Din Nedir; Müslümanlıkta Esaslar, Eski Müslümanlar'ın lme Hürmeti; Bugünkü Müslümanlar -yahut- Müslümanlık'a Müslümanlar'la htıyaç; Müslümanlar'ın Ataleti ve Esbabı; Ataletin ntac Etti i Fenalıklar; Atalet ve Mekatib-i Resmiye Talebesi; Atalet Geçici Bir Hastalıktır; Araplar'ın Fünunu ve Ke fıyatı; Kaza ve Kader; Din Nekadar Müsait mi ; Garp Medeniyeti Nasıl Bulmu ; Müslümanlık'ın Esbab-i nhitatı ve Meskeneti; Milletler Üzerinde Cari Olan Kavanin-i lahiye; Fezail ve Rezail; Emel ve Taleb -i Mecd; eref; Zikr-i Cemil, Mülkü Muhafaza Esbabı; Milletın Mazisi, Hastalıkların Çaresi; Hıristiyanlık ve Müslümanlık; Vahdet-i slamiye; Vahdet ve Hâkimiyet; Cinsiyet ve Diyanet-i slamiye; Taassup; Laf Nekadara Çok, Nekadar Az.*



üzerinde durmaktadır. Akif artık Cemaleddin Efgani<sup>117</sup> ile Muhammed Abduh'un<sup>118</sup> etkisindedir.<sup>119</sup>

Cemaleddin Efgani Abdülhamit tarafından İstanbul'a çağrıldı. İstanbul'da Mehmet Akif, Baytar Mektebi'ni bitirerek Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Baytar Müfettişi görevi ile dolaşmaktadır; ancak 1895'te İstanbul'a dönmüştür. Tansel, airimizin, İstanbul'da bulunan ve hususi derslerle, etrafına geniş bir dinleyici toplayan Efgani'nin, konferanslarına kayıtsız kalmasının imkânsız olduğunu vurgulamaktadır.<sup>120</sup> Ancak, kendisi bu görüşün varlığı konusunda herhangi bir kaynak gösteremediği gibi, Akif'in Efgani'nin derslerine katıldığıyla ilgili herhangi bir kaynağa da rastlamadık.

Mehmet Akif, Sırat-ı Müstakim'in iki sayısında Efgani ile ilgili iki tane yazı kaleme almıştır. Bunların birincisinde Efgani'yi, “İslam aleminin yeti tirdiği en önemli kişilerden biri” şeklinde nitelendirerek, onun en büyük eserinin Muhammed Abduh olduğunu ifade etmektedir. Efgani'nin mühlid olduğu şeklindeki yanlış bir kanıya da cevap vermektedir. İkinci yazısında ise, “Dinsiz de ildi ama Vehhabi idi” iddiasını, Müslümanlık için çalınan büyük insanların Vehhabi, Farmason, dinsiz, Babai şeklinde yaftalandığını ve Vehhabilik suçlamasının Abduh için de yapıldığını ifade ederek Efgani'yi savunmakta ve ona karşı saldırılara cevap vermektedir.<sup>121</sup>

Asım'da, Efgani ile Abduh'un inkılâp ve eğitim konusundaki fikirlerini özetledikten sonra Akif, Muhammed Abduh'un eğitimli insan yetiştirme fikrine katıldığını, elde silahla Babîali baskınlarının çözümü olmayacağını ve eğitim yerinin mümkünse Avrupa olması gerektiğini şu mısralar ile dile getirmektedir:

Kıssadan hisse çıkarsak mı, ne dersin Asım!  
Anlıyorsun ya, zarar yok, daha iy'arla alı:  
İnkılab istiyorum ben de, fakat Abduh gibi...  
Yoksa, ellerde kör alet efeler tertibi,  
Babîali'leri basmak, adam asmakla de il.  
Çek bu i ten bütün ihvanını, kendin de çekil,  
Gezmeyin ortada, o lum, sokulun bir sapaya,

<sup>117</sup> 59 yıllık bir ömrü büyük bir aksiyon içerisinde dolu dolu geçiren XIX. Yüzyılın fikir ve siyaset adamı, Cemaleddin Efgani'nin yaşam mücadelesi ve aksiyonu için bkz., Hayreddin Karaman, “Efgani Cemaleddin”, D. .A., İstanbul 1990.

<sup>118</sup> Efgani'nin en çok etkilediği yenilik hareketinin öncülerinden Muhammed Abduh'un yaşamı ve fikirleri için bkz., M. Sait Özervarlı, “Muhammed Abduh”, D. .A., İstanbul 2005.

<sup>119</sup> Sarihan, *Mehmet Akif*, 38.

<sup>120</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 51–52.

<sup>121</sup> Sarihan, *Mehmet Akif*, 38–39.

Varsa imkanı, yarın avdet edin Avrupa'ya.<sup>122</sup>

Akif'in, Efgani ve Abduh'tan ne derece etkilendi i, Akif'teki slamcı fikirlerin ne derece bu ekolden kaynaklandı ı konusu daha geni ve müstakil bir ara tırmanın konusu olmakla birlikte, Akif'in ortaya koydu u fikirler, her zaman için bir yerlili ini korumu tur ve Akif dü üncelerini, içerisinde bulundu u sosyal ya antının gerçekli ine uygun bir dil ile ifade etmi tir sonucunu çıkartabiliriz.

II. Safahat'ı te kil eden *Süleymaniye Kürsüsünde*, 29 Aralık 1911 tarihinden itibaren *Sırat-ı Müstakim*'in ilk sayfasında yayımlanmaya ba lanmı ve Sebilürre ad'da devam edilerek dokuz tefrika olarak bu burada yerini almı ve A ustos 1912'de yayımı bitmi <sup>123</sup> ve Sebilürre ad Kütüphanesi'nin ilk kitabı olarak, A ustos -Eylül 1912'de basılmı tır.<sup>124</sup>

Akif, *Süleymaniye Kürsüsünde*, Asya ve Afrika'yı gezmi olan seyyah ve ömrünü slam âleminin intibahına adayan, gezdi i yerlerde vaaz ve konferanslar yoluyla bunu sa lama amacıyla olan Abdürre id brahim'i konu turur.<sup>125</sup> Akif, di er slam ülkelerindeki problemleri de, Japonların örnek davranı larını da brahim'e söyleterek bu eserinde bütün slam âleminin sorunlarını ifade etmi ve slam birli ine özellikle vurgu yapmı tır. Tansel bu eserin analizini yaparken u tespitlerde bulunur:

“Görülüyor ki, Mehmed Akif'in *Süleymaniye Kürsüsü*'nde ele aldı ı ictimai ve siyasi meseleler, yalnız memleketimize ait de ildir; eserin belkemi ini, Pan - slamizmin gerçekle mesi için ba vurulması lüzumlu siyasi bir mesele te kil ediyor: Bu, slam memleketleri arasında en kuvvetli bulunan Türkiye'nin, bu idealin gerçekle mesi için ön ayak olmasıdır. Mehmed Akif'in bu eseri, slam Birli i'nin siyasi esasını te kil eden, Garp medeniyet âlemine kar ı, slam ülkelerinin birle tirilmesi fikrini yaymak maksadıyla yazılmı tır.”<sup>126</sup>

Balkan Harbi'nin patlak vermesi Mehmed Akif'i derin bir üzüntüye sevk etmi , ancak O, bu durumu seyretmekle kalmamı ; vaazları, iirleri ve yurt dı ı seyahatleri ile slam âleminin birli ini vurgulayan, tefrikayı men eden hitabeleriyle, manzumeleri de Kuran-Hadis kaynaklı olarak ifade edecektir.

Akif'in ayet ve hadis tefsirleri yazmasına yönelmesinin temelinde, Abduh'un formüle etti i slam Birli i ideolojisinin, gerçekle mesi için yapılması gerekenlerden

<sup>122</sup> M. Akif Ersoy, *Safahat*, VI. Kitap (Asım), 402.

<sup>123</sup> Sarıhan, *Mehmet Akif*, 40.

<sup>124</sup> Sarıhan, *Mehmet Akif*, 46.

<sup>125</sup> Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 359.

<sup>126</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 61.

biri de dinin kayna ındaki orijinal artlara dönmek yoluyla reform ve yenilik oldu u fikrine dayandı nı Tansel ifade etmektedir.<sup>127</sup> Ancak, Akif'in bu yönelimine, dönemin gerçe i olan siyasi bunalımlar ve parçalanmaların çok büyük etkisi oldu u da hesaba katılmalıdır.

1909'lu yıllarda meydana gelen Zeydî ve Arnavut ayaklanma ları; 1911- 1912 yıllarında devam eden Türk- talyan sava ı sonunda elden çıkan Libya ve Bingazi; 1912'de ba layan Balkan Sava larında, Sırp lar Bulgarlar ve Yunanlılar ile sava an Osmanlının balkanlardaki ma lubiyetleri, 1913'de meydana gelen kinci Balkan Harbi; öte yandan içerideki Babiâli baskınları ve ttihatçuların yönetimi ele geçirmek için uyguladıkları kanlı ve iddetli programlar<sup>128</sup> v.b ihtilaf, buhran ve bunalımların da Akif'in Kur'an ve hadis kaynaklı birlik ça rılarının meydana gelmesinde çok büyü k bir etkiye sahip oldukları unutulmamalıdır.

Balkan Harbi'nin bu felaketli günlerinde ve 1913 yılının ilk aylarında Akif, stanbul'un üç büyük camisi olan Beyazıd, Fatih ve Süleymaniye camilerinde vaazlarıyla halkı uyarmaya çalı tı. Bu vaazların metinleri Sebilürre ad'da yayımlanmıştır.<sup>129</sup>

Bu feryatlarını nazmen ifade eden Akif'in bu eseri, Safahat'ın üçüncü kitabı olan *Hakkın Sesleri* ismiyle *Sebilürre ad Kütüphanesi* tarafından yayımlandı.<sup>130</sup> Bundan daha önce ise 1913 Ocak'ında Sebilürre ad'da yayımlanmaya b a lanan eserin son tefrikası, 5 Haziran 1913 tarihini ta ımaktadır.<sup>131</sup>

Mehmed Akif'in yazı hayatı böyle devam ederken, Baytarlık Dairesi müdür yardımcısıyken 11 Mayıs 1913'te, aynı dairenin müdürü olan Abdullah Bey'in haksız yere vazifesinden azlolunması ne deniyle, -kendisini pek sevmedi i, cimri bir adam olan Abdullah Bey'in yerine, kendisinin de tayin edilmesi muhtemelken - vazifesinden istifa ederek ayrıldı.<sup>132</sup> Akif karakteri gere i, adilane olmayan bu karara verdi i tepkiyi, istifa ederek kınıyor ve yanlı buluyordu. Ne riyat hayatında ttihad ve Terakki'nin ve kavmiyetçi fikirlerin aleyhinde ne riyatta bulunan Akif'in fakültede ders vermesi

<sup>127</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 62.

<sup>128</sup> Sarihan, *Mehmet Akif*, 53.

<sup>129</sup> Düzda , *Mehmed Âkif Ersoy*, 42.

<sup>130</sup> Düzda , *Mehmed Âkif Ersoy*, 47.

<sup>131</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 64. Tansel, E ref Edib'in, kendi eserinde yer alan Hakkın Sesleri'ndeki iirlerin sonundaki tarihlerin, yazıldıkları zamanı gösterdiklerini belirtti ini; ancak, Sebilürre ad'dı inceleyince bu tarihlerin, bu mecmuadaki basım tarihleri oldu unun anla ıldı nı ifade etmektedir.

<sup>132</sup> Düzda , *Mehmed Âkif Ersoy*, 44.

particiler tarafından istenmemi , bu sefer de dü üncelerinden dolayı 1913 yılı sonunda Darülfünun'daki görevinden istifa etmek durumunda kalmı tır<sup>133</sup>.

Safahat'ın IV. kitabını meydana getiren *Fatih Kürsüsü'de*, Sebilürre ad mecmuasında 10 Temmuz 1913 – 23 Temmuz 1914 tarihleri arasında tefrika edilmi tir. Tertip bakımından II. Safahat'a benzemektedir.<sup>134</sup> Sebilürre ad Kütüphanesi Ne riyatı tarafından 1914 A ustos ayı ba larında da ayrıca ne redilmi olup, aynı yıl eserin ikinci ve üçüncü baskıları yapılmı tir.<sup>135</sup>

Mehmed Akif, ilk Mısır seyahatine 1914<sup>136</sup> yılı Ocak ayının üçüncü günü hareket ederek, stanbul-Beyrut-el-Uksur-Kahire-Medine- am- stanbul güzergâhını kullanmı tir.<sup>137</sup> Kahire'de “E aap” gazetesine u rayan Akif, Sebilürre ad'da yazıları çıkan Ömer Rıza ile görü tü, bu Ömer Rıza'nın kendisi ile olan ilk görü mesidir. Buradan Kahire'nin altı yüz kilometre kuzeyinde yer alan El -Uksur'u ziyaret ederek Kahire'ye döndü. Mısır'dan sonra Medine'ye de giden Akif, Mekke'yi göremeden stanbul'a dönmü tür.<sup>138</sup> Akif'in, Mısır'daki intiba ve dü üncelerini i leyen 28 Ocak 1914 tarihli “El-Uksur'da” iiri, bir yıl sonra 11 ubat 1915'te ne redil mi tir.<sup>139</sup>

Harbi Umumi'de Harbiye Nezareti bünyesinde bulunan *Te kilatı Mahsusa*<sup>140</sup>, bir heyet ile birlikte Akif'i de Berlin'e gönderdi.<sup>141</sup> 1914 yılı sonunda görevli olarak Almanya'ya giden Akif, burada üç ay kaldıktan sonra 1915 Mart ayının ilk yarısında stanbul'a döndü.<sup>142</sup> Heyetin görevi, Almanya'da tilaf devletlerinden esir olarak alınan Müslümanlara hitap etmektir. Almanlar bu esirleri di er Avrupalı esirlerden ayırarak bunlara özel kamplar yapmı lardı. Her milletin, birbirine yakın olmakla birlikte ayrı ayrı

<sup>133</sup> M. Düzda , *Mehmed Âkif Ersoy*, 46. Teslimiyetçili i kabul edemeyen Akif, ttihatçıların muhalifi olan *Hürriyet ve tilaf Partisi*'nin iktidar olmasıyla da parti taassubuna maruz kalarak, Darülhilafe medr eselerinde verdi i edebiyat dersinin hocalı ndan çıkartılmaya çalı ılmı tir.

<sup>134</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 68.

<sup>135</sup> Düzda , *Mehmed Âkif Ersoy*, 53.

<sup>136</sup> Tansel, eserinde E eref Edip kaynaklı olarak Akif'in bu seyahati 1913 yılı ba larında gerçekleştiğini ifade etmekte; ancak, gerek Eri irgil'in ifadeleri (Ei irgil, *Mehmet Akif slamcı Bir airin Romanı*, 227.) gerekse Mehmed Akif ve Safahat'a yıllarını veren Düzda bu seyahatin 1914'te yapıldı ı konusunda aynı fikri payla maktadırlar. Aslında eserin altında yer alan 28 Ocak 1914 tarihi seyahatin bu yılda yapıldı ını ortaya koymaktadır. Kanaatimizce bu yanlı anlama, Edib'in verdi i tarihin miladi takvime çevrilmesinden kaynaklanmakta ve Tansel'in iirin yazılma tarihi olan 28 Ocak 1914 tarihini, iirin yayımlanma tari hi olarak algılanması da bu hatanın yapılmasını kolayla tırmı tir. Ayrıca bkz., Eliaçık, *Mehmed Akif Ersoy*, 19.

<sup>137</sup> Düzda , *Mehmed Âkif Ersoy*, 49.

<sup>138</sup> Eri irgil, *slamcı Bir air*, 224–232. Akif'in bu seyahatinin finansmanını Abbas Halim Pa a'nın kar ıladı ını i vurgulayan Eri irgil, Akif'in, *Veda Haccı*'nı yazabilmek için Mekke ve Medine'ye gitmek dü üncesi ile bu sayahati yapmak istedi ini ifade eder. Ayrıca, Akif'in Abbas Halim Pa a'nın yardımlarını kabul etmesini, kendisine kar ı son derece mütevazı olmasında n kaynaklandı ını ve Akif'te “asalete fazla de er verme” gibi bir zaafın oldu una de inmektedir.

<sup>139</sup> Düzda , *Mehmed Âkif Ersoy*, 50.

<sup>140</sup> Osmanlı'nın, askeri haber alma, propaganda ve casusluk te kilatı. Bkz, Eliaçık, *Mehmed Akif Ersoy*, 20.

<sup>141</sup> Kuntay, *Mehmed Akif*, 198.

<sup>142</sup> Düzda , *Mehmed Âkif Ersoy*, 50.

kampları vardı. Almanlar müttefikleri olan Türkiye'ye bir cemile olmak üzere esirlere özel ihtimam gösteriyorlardı. Onlara mahsus camiler yapmı ve mektepler açmı lar; imamlar, hafızlar, muallimler getirmi lerdı.<sup>143</sup>

Mehmed Akif, 18 Mart 1915'te bitirdi i *Berlin Hatıraları* iirinde, Almanya ile ülkemizi kar ıla tırarak, imendiferlerimizi, kahvehanelerimizi, sokak ve otellerimizi tasvir ettikten sonra, buların Almanya'daki durumundan bizi haberdar eder. Sonuçta Almanya'nın ehirle me anlamındaki üstünlü ü ve memleketimizin bu alandaki geri kalmı lı na vurgu yapar.<sup>144</sup> *Berlin Hatıraları* 8 Nisan 1915'ten itibaren Sebülürre ad'da yayımlanmaya ba lanmı tır.<sup>145</sup>

Berlin Seyahati sonrası Akif'in "Te kilatı Mahsusa"nın iste i üzerine yaptı ı bir seyahat daha vardır. Bu defa da Arap isyanlarının önlenmesi için Tunuslu Salih Bey ile birlikte bölgeye gideceklerdi. Mekke Emiri Hüseyin, ngilizlerle i birli i yaparak isyan edince bu isyanların di er Arap a iretlerine sıçraması tehlikesi ba göstermi ti. mam Yahya ve Necid eyhi bn-i Rü d Osmanlı'ya ba lı olduklarını açıklamı lardı. Necid eyhi'nin stanbul'da bulunan temsilcisinin Enver Pa a ile arası iyi oldu undan, kendisine gelerek, bn-i Rü d'e bölgenin ve durumun hassasiyetlerini anlatacak bir heyetin gönderilmesinin iyi olaca mı söylemi ti. Berlin'den döneli iki ay geçmesine kar ın Akif, bu teklifi kabul edip Tunuslu Salih Bey ile birlikte Riyad'a giderek, burada bn-i Rü d ile görüş tükten sonra, bu hassasiyetleri di er a iret reislerine de anlatmak için Necid'den Medine'ye gitmi lerdir.<sup>146</sup> Akif, Medine'de peygamber efendimizin kabrini ikinci defa ziyaret etme imkâmı buldu. *Necid Çölllerinden Medine'ye* iirini bu ziyaretten aldı ı ilham ile yazdı; ancak iirin dergide yayımlanması 4 Temmuz 1918'de mümkün olabilmi tir. iir, Bu tarihten üç ay kadar önce, derginin kapalı oldu u dönemde çıkan "*Hatıralar*"ın ikinci baskısına konulmu tur. Akif, seyahat dönü ünde am ve Beyrut'a u rayarak 1915 Ekim ayı ba nda stanbul'a gelmi tir.<sup>147</sup>

Akif, Aliye'de bulunurken, er'i mahkemeleri n Bab-ı Me ihat'ten ayrılmasıyla, Me ihat'e ba lı Dar'ül-Hikmet'ül- slamiye Cemiyeti te ekkül etmi ti. Akif, stanbul'a

<sup>143</sup> Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 82; Kuntay, *Mehmed Akif*, 198-199.

<sup>144</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 76.

<sup>145</sup> Düzda , *Mehmed Âkif Ersoy*, 59.

<sup>146</sup> Eri ırgil, *slamcı Bir air*, 259-260. Ayrıca bkz. Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 110.

<sup>147</sup> Düzda , *Mehmed Âkif Ersoy*, 69-70. Mehmed Akif'in, ttihad ve Terakki'nin dü ünmesini ve idare eklini be enmemesine kar ın, Necid ve Berlin resmi ziyaretlerini gerçekle tirmesini Düzda , onun hükümet ile devleti birbirinden ayrı görebilen vatanseverli inin gere ine ba lamaktadır. Bkz, Düzda , *Mehmed Âkif Ersoy*, 69.

döndü ünde, haberi olmadan tayin edildi i bu cemiyetin ba kâtipli i görevine ba ladı.<sup>148</sup>

Akif'in Ba muharrirli ini yaptı ı *Sebilürre ad* çe itli yıldırma politikaları ile mücadele etmek durumunda kalıyordu. Hükümet dergiye kâ it yardımını kesti i için 1914'te on be gün, 1915'te be ay yayımlanamaz. 1916'da bir süre dergi eski *Sırat-ı Müstakim* kapaklarının içine yeni sayıların kapa nını basarak çıkar.<sup>149</sup> 11 Mayıs 1916 sonrası, sekiz sayfaya inen ve aralıklarla çıkabilen Sebilürre ad'ın yayını, haftada bir çıkar hale geldi i sırada, 26 Ekim 1916 tarihli 360. sayısında tamamen kesilerek, 4 Temmuz 1918'e kadar yirmi ay boyunca hiç yayınlanmadı . Tekrar çıktı nda bu kesintinin nedenini açıklamayan Sebilürre ad, hükümet tarafından kapatılmı tı.<sup>150</sup>

Hükümet tarafından Sebilürre ad'a çe itli zorluklar çıkartılmasına kar ın 1914 – 1918 yıllarında Akif, Hükümetin verdi i resmi vazifeleri kabul edip seyahatlerde bulunurken; öte yandan da yazmaktan kopmuyor ve bu dönemde bir yandan *Hatıralar'ı* olu turacak manzumeler yazıyor; öte yandan da slam Birli i'ni, slam medeniyetini müdafaa yolunda makaleler ne retmeye gayret ediyordu. Bunlar, Abdülaziz Çavi ' ten çevirdi i *Kavmiyyet ve Din-i slam ve Medeniyet, Hilafet-i slamiye, Müslüman Askeri, Alem-i slam'ın Hastalıkları ve Çareleri, Müslümanlık'ta Kadının Hukuku* ile Said Halim Pa a'nın Fransızca kaleme aldı ı *slamla mak* adlı eserinin tercümeleridir.<sup>151</sup>

Safahat'ın be inci kitabı olan *Hatıralar*, 1917 yılında *Sebilürre ad* çıkmadı ndan Necm-i stiklal matbaasından kitap ekinde ne redildi. Bu birinci baskıda *Necid Çölllerinden Medine*'ye manzumesi bulunmuyordu. *Berlin Hatıraları*'nın son bölümleri ise dergi kapalı oldu undan, burada çıkmadan kitaba girmi ti. 1918 yılının Nisan ayında, aynı matbaa tarafından *Hatıralar*'ın ikinci baskısı yapıldı. *Necid Çölllerinden Medine*'ye iiri bu ikinci baskıya konulmu tur.<sup>152</sup>

<sup>148</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 85. Akif, 1918 Temmuz ayında erif Hüseyin'nin yerine Mekke Emir'i tayin olunan, Ancak Mekke'ye gidemeyen ve Lübnan'da Aliye'de bulunan erif Ali Haydar Pa a'nın daveti üzerine zmirli smail Hakkı Bey ile birlikte Aliye'ye giderek burada bir ay kadar Pa a'nın misafiri olarak kaldılar. *Darülhikme* bu esnada kurulmu tur. Bkz., Düзда , *Mehmed Âkif Ersoy*, 77-78. Aliye seyahati için ayrıca bkz., Kuntay, a.g.e., 200-2001. Eri irgil, bu Lübnan ziyaretinin, Necid seyahati dönü ünde gerçekle ti ini ifade etmekle birlikte (Eri irgil, *slamcı Bir air*, 260.) yine kendi ifadelerinde yer alan, Darülhikme'deki görevine tayin olunu u haberini Lübnan seyahati dönü ü aldı ı ekindeki malumatlar, bu seyahatin Necid Seyahatinden üç sene kadar sonra yapıldı mı do rulayıcı ifadeler olarak de erlendirilebilir. Çünkü Darülhike'nin kurulu u 12 A ustos 1918 tarihine tekabül etmektedir. Bkz., Düзда , *Mehmed Âkif Ersoy*, 78-79.

<sup>149</sup> Arabacı, "E ref Edib ve Sebilürre ad", 104. Düзда , derginin ne rinin, 25 Kasım 1915 tarihli 352. sayısından sonra 11 Mayıs 1916'ya kadar 6 ay durdu unu ve derginin bunu, 353. sayısında, kâ it kıtlı ı ve parasızlıkla izah etti ini ifade etmektedir. Bkz., Düзда , *Mehmed Âkif Ersoy*, 70.

<sup>150</sup> Düзда , *Mehmed Âkif Ersoy*, 70.

<sup>151</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 85-86.

<sup>152</sup> Düзда , *Mehmed Âkif Ersoy*, 69-70.

Akiflerin Sarıgözü'deki evleri ikinci defa, 31 Mayıs 1918'de çıkan Cibali-Fatih yangınında yandı ve 1918-1919 kışını Heybeliada'da geçiren aile, yazın Çengelköy'üne taşındılar. Akif, Milli Mücadele'ye katılmak için harekete geçtiğinde burada oturuyordu.<sup>153</sup>

#### **D. stiklal Sava ı Ve Sonrası**

Balkan savaşlarından sonra patlak veren I. Dünya Sava ı sonrası ülkenin siyasi ve sosyal panoramasını ortaya koymaya çalışırsak, durumun pek de iç açıcı olmadığını söylememiz yerinde olacaktır. Birçok cephede savaş durumunda kalan Osmanlı ordusu, buralarda büyük başarılar elde etmiş olmasına karşın, savaşta beraber katıldığı ittifak Devletleri mağup olunca, kendisi de mağup sayılarak, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi ile silahları bırakarak resmen yenilgiyi kabul etti. Ateşkes sonrası anlaşma metninde böylesi bir maddelerin olmamasına rağmen ittifak Devletleri 55 parça gemi ile İstanbul Boğazı'na geldi. Buna müteakip Fransızlar Dörtyol, Adana ve Mersin'i; İtalyanlar Antalya ve Konya'ya kadar olan bölgeyi; İngilizler Urfa, Maraş ve Antep'i; Yunanlılar da Trakya'dan Hadımköy'e kadar olan sahayı işgal edip, 15 Mayıs 1919'da İzmir'e asker çıkardılar. Bu beklenmedik ve haksız işgaller karşısında İstanbul başta olmak üzere çeşitli protesto mitingleri düzenlendi ve Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde Müdafai Hukuk cemiyetleri kuruldu. İzmir'in işgali üzerine başta Sulatanahmet Meydanı olmak üzere İstanbul'un çeşitli yerlerinde gerçekleştirilen protesto mitingleri işgale karşı isyan ve milli birlik fikrinin tekkülü yolunda atılmış ilk adımlar olarak değerlendirilebilir. 16 Mart 1920'de ittifak Devletleri'nin donanmalarıyla İstanbul'u fiilen işgal etmeleri üzerine, Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasıyla fiilen başlayan Milli Mücadele hareketine kayıtsız kalmayan vatansever aydınlar da küçük gruplar halinde Anadolu'ya geçmeye başladılar. Bu dönemde Anadolu'ya geçerek Milli Mücadele'ye fiilen destek veren aydınlar arasında; Halide Edip, Dr. Abdülhak Adnan, Ruşen Eref, Mehmet Akif, Hamdullah Suphi, Yunus Nadi ve Hüseyin Kazım gibileri vardı.<sup>154</sup>

Mehmet Akif ve arkadaşlarının işgal karşısındaki tutumları açık ve nettir. Onlar, devlet bir yabancı ülkenin kanatları altına sığınarak manda ve himayeyi isteyip, İngiliz Muhipleri, Wilson Prensipleri Cemiyeti kurmayı; "vatanın harim-i ismetine" saldıran

<sup>153</sup> Düzdal, *Mehmed Âkif Ersoy*, 76.

<sup>154</sup> Abdullah Uçman, "Mehmet Akif ve Milli Mücadele", *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul 1986, 12-13. Arabacı, Mine Erol Kaynaklı olarak, bu isimlerden Halide Edip Adıvar, Yunus Nadi ve bunların dışında birkaç tane daha isim zikrederek, bahsi geçen kişilerin manda savunucuları olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Arabacı, "Eref Edib ve Sebilürre ad", 104.

güçleri, “tek di i kalmı canavar” olarak görürler. gal, zulüm, saldırı, kar ısında boyun e menin tam tersine, bileyen ve bilenen bir direni ruhuna sahiptirler.<sup>155</sup>

zmir’in i gali üzerine ümitsizli i iyice artan Akif, Ayvalık ve Karesi (Balıkesir)’de Milli Mücadele’nin ba ladı nı duyunca , bu hareketin mutlaka büyüyece ini ve bütün memlekete yayılaca mın inanıyordu. Bir gün E ref Edip’e heyecanlı bir ekilde gelerek, “Haydi hazırlan gidiyoruz” dedi ve nereye gidilece ini anlamayan Edib’e “Harekâtı milliyenin ba ladı ı cepheye artık burada d uramıyorum.” diyerek Balıkesir’e gitti. Buradaki mücadeleyi tek cümle ifade etti: “Zafer yolu bu yoldur.”<sup>156</sup>

Akif’in geli i ve ö leden sonra hutbe irad edece i ehirde tellallar ile davullu bir ekilde ilan edildi. Akif, 23 Ocak 1920 Cuma günü namazdan sonra *Za nos Pa a Camisi*’nde, halka vaaz ederek onları mücadeleye ve sava anlara yardım etmeye davet etti. E ref Edip tarafından not edilen konu manın metni, Balıkesir’de çıkan zmir’e Do ru Gazetesinin 1 ubat tarihli nüshasında ve daha sonra 12 ubat tarihli *Sebilürre ad*’da ne redildi.<sup>157</sup>

E ref Ediple, buradan stanbul’a dönüldü ü zaman Meclis -i Mebusan, “*Misaki Milli*”yi hazırlamı ve yeni gelen kabine de tilaf devletlerinden barı dilenmekteydi. Balıkesir seyahati sonrası Akif’e kar ı ngilizlerin ve hükü metin iddetli bir tazyikatının ba ladı nı, ifade eden Edip, Balıkesir’e gidip Milli hareket hakkında vaaz verdi i için onun Darü’l-Hikme’den çıkartıldı nı aktarmaktadır.<sup>158</sup> Düзда ise, Akif’in izin almadan görevinden ayrıldı ı için 3 Mayıs 1920’de buradak i görevinden azl edildi ini ifade ederken, onun “Balıkesir’e gidip, halkı Milli Mücadele’ye te vik eden konu ma yaptı ı için, bunu tasvip etmeyen hükümet tarafından azl olundu u” ekindeki rivayetin do ru olmadı nı ve aksine Akif’in Balıkesir’de bulundu u sırada azalı a da tayini çıktı nı belirterek<sup>159</sup> E ref Edip’in naklettiklerinin yanlı lı na gönderme yapmaktadır.

Milli Mücadele’nin Anadolu’ya yayılmasıyla birlikte *Sebilürre ad* ekibi artık stanbul’da duramaz. Bir gün, E ref Edib, Akif ile beraber der gide konu urken ilk

<sup>155</sup> Arabacı, “E ref Edib ve Sebilürre ad”, 104.

<sup>156</sup> Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 128–129.

<sup>157</sup> Düзда , *Mehmed Âkif Ersoy*, 86.

<sup>158</sup> Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 130.

<sup>159</sup> Düзда , *Mehmed Âkif Ersoy*, 80. Tansel ise Akif’in görevinden azl gerekçesi olarak milli kuvvetlere katılmasını göstermektedir. Bkz., Tansel, *Mehmed Akif*, 91. Uçman, Darülhikme konusunda dikkate de er bir çalı ma hazırladı nı söyledi i, Sadık Albayrak yoluyla Darülhikme’ye ait karar defterinden bu azille ilgili olarak unları aktarır: “Me’zuniyet-i resmiiye taleb etmeksizin terk-i me’muriyetle tagayyüb eden Darülhikmeti’l- slamiyye azasından Dar-ı mezkur ba katibi Mehmet Akif Bey’in azli 13 aban 1338/3 Mayıs 1336 tarihinde irade-i seniyye-i Hazret-i ehriyari’ye iktiran eylemi tir.” Bkz. Uçman, “Akif ve Milli Mücadele”, 18.



mecliste mebus olan Ali ükrü gelir. “Hazırlanın gidiyoruz” der. Zira Ankara’dan *Sebilürre ad* ça rılmaktadır. Ali ükrü; “Pa a sizi istiyor. *Sebilürre ad*’ın Ankara’da inti arı, milli hareketin manevi cephesini kuvvetlendirecektir” der. Bunu üzerine Ali ükrü ile Mehmet Akif’in, Üsküdar’dan ngiliz hatlarını yarararak geçmesi, ardından E ref Edib’in stanbul’daki i leri yoluna koyarak Karadeniz yoluyla nebolu’ya çıkması kararla tırılır. Artık stanbul’da “yapılacak i ” kalmamı tır. Anadolu ’da daha faydalı olunacaktır. Akif ile Ali ükrü, birkaç gün sonra yola çıkarak, sapa yollardan ngiliz hatlarını geçip Ankara’ya ula ırlar.<sup>160</sup> Akif, Birinci Büyük Millet Meclisi’nin açılı mın ertesi günü, 24 Nisan Cumartesi günü Ankara’ya varmı ve burada 30 Nisan Cuma günü Hacı Bayram Camisi’nde vaaz vermi tir.<sup>161</sup>

Mehmed Akif, Burdur’dan milletvekili seçilen Miralay smail’in istifası üzerine, onun yerine, Meclis Ba kanı Mustafa Kemal’in iste i üzerine Burdur Milletvekili seçilmi tir. 5 Haziran 1920’de Aki f Bey’in Burdur’dan mebus seçildi ine dair mazbatası gelmi ve Meclis tarafından kabul edilmi tir. Akif, Ankara’ya geldikten sonra halkı ir ad etmek ve Milli Mücadele’ye katılımı arttırmak amacıyla birçok yere gitmi tir.<sup>162</sup>

Akif, Kastamonu’ya gelmeden önce Konya’da isyan emarelerinin görünmesi üzerine buraya gelerek, çe itli te ebbüslerde bulunmu <sup>163</sup> daha sonra Kastamonu’ya ula mı tır. E ref Edip kendisinden daha önce Kastamonu’ya ula mı ve burada çıkan *Açıksöz Gazetesi* Akif’in geldi ini haber yaparak halka il etmi ti. Kastamonu’da *Nasrallah Camisi*’nde Akif, Sevr’in öldürücü maddelerini herkes’in anlayabilece i bir tarzda anlatarak, vatanın geçirdi i tehlikeleri gözler önüne koydu ve tefrikayı yerin dibine sokarak birli e davet etti. Dü manların Sevr ile yapmak istedikleri zulüm ve imha planını bütün açıklı ıyla ortaya koydu.<sup>164</sup> Akif’in irad etti i hutbelerin tesiri köylere ve kazalara kadar aksetti. Bu hutbelerin halk üzerindeki muazzam tesirini gören hükümet, kazalardaki halkın ir adını da talep edince Akif, Kast amonu’nun kazalarını da dola arak burada da halkı, Sevr Anla masının öldürücü maddeleri konusunda uyardı.<sup>165</sup> E ref Edib’in kayda aldı ı bu cami vaazı, *Sebilüre ad*’ın 464. sayısına alınıp Kastamonu matbaasında günlerce çalı ılarak on binlerce basılıp da ıtılı r. kinci baskısının da tükenmesi sonucu üçüncü baskısı yapılarak da ıtılır. Dergi, Anadolu’nun büyük

<sup>160</sup> Arabacı, “E ref Edib ve Sebilürre ad”, 107.

<sup>161</sup> Düzda , *Mehmed Âkif Ersoy*, 89–90.

<sup>162</sup> Düzda , *Mehmed Âkif Ersoy*, 91.

<sup>163</sup> Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 142.

<sup>164</sup> Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 140,143.

<sup>165</sup> Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 146.

camilerinde, toplantı yerlerinde okunur. El-Cezire kumandanı olan Nihat Pa a, aynı sayıyı Diyarbakır matbaasında ço altarak bütün cepheye da ıtır. Elazı , Diyarbakır, Bitlis, Van vilayetleri ile çevredeki illere gönderilir. Dergi, Kastamonu’da üç sayı -464, 4645, 466– çıktıktan sonra, ba yazarı olan Akif ile birlikte Ankara’ya ta ınır.<sup>166</sup>

Edib ve Akif Ankara’ya gelince Taceddin Dergâhı’na inerler. Dergâh ey hi, Akif’e gösterdi i hürmete binaen bu dergâhı kendisine tahsis etti.<sup>167</sup>

Eski ehir bozgunu sonrası, derginin daha güvenilir bir yere ta ınması kararla tırılarak Sebilürre ad Kayseri’ye ta ınır ve 460. sayı burada çıkar. Sakarya Meydan Muharebesi’nden olumlu haberler gelince dergi yeniden Ankara’ya ta ınır.<sup>168</sup>

Akif, Ankara’da Taceddin dergâhında kalmaya devam ediyor, dostları kendisini burada ziyaret ediyor, iirlerini burada yazıyor ve Meclis’e buradan gidiyordu.

### ***E. stiklal Mar ının Yazılması***

Milli Mücadelenin devam etti i yıllarda, dönemin Erkan -ı Harbiye-i Umumiye vekili smet nönü 1920 yılı sonunda Maarif Vekili Dr. Rıza Nur’u ziyaret ederek, “milli heyecanı koruyacak, milli azim ve imanı besleyecek, zinde tutacak, Fransızların Marsailles mar ına benzer bir mar yazılmasını ordu adına te vik eder. Bunun üzerine, bir yarı ma açılaca ı Maarif Vekâleti aracılı ıyla mekteplere, matbuat aracılı ıyla da Türk airlerine duyurulur. landa, 1920’de edebi heyetçe, gönderilen eserlerin arasından bir seçme yapılaca ı ve mar olarak seçilen parçanın yazarına 500 lira, besteyi yapan ki iye de 1000 lira mükâfat verilece i bildirilir. Yarı maya katılan 724 eserden hiçbirisi bu mücadelenin ruhunu ifade edebilecek de erde bulunamaz.<sup>169</sup>

Yarı ma duyuruldu u zaman verilecek 500 lira mükafat nedeniyle Akif buna yana mayarak, kendisinden bu yarı maya katılmasını isteyen Hasan Basri Çantay’a “Ben ne müsabakaya giririm ne de caize alırım!...” cevabını vermi ti. Bir gün, dönemin yeni Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey, mecliste Çan tay ile görü erek, kendilerine 500’den fazla mar geldi ini; ancak, bunlardan hiç birisini be enmedi ini ve bu konuda Akif’i ikna etmesini söyler. Çantay da Akif’in müsabaka eklini ve ikramiyeyi kabul etmedi inden yarı maya katılmadı ını ve buna bir çare bulunması halinde, onu ikna edebilece ini söyler. Hamdullah Bey, bu konuda Akif’in arzusuna uyacaklarını

<sup>166</sup> Arabacı, “E ref Edib ve Sebilürre ad”, 109–110.

<sup>167</sup> Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 152.

<sup>168</sup> Düzda , *Mehmed Âkif Ersoy*, 112–113.

<sup>169</sup> Uçman, “Akif ve Milli Mücadele”, 27

söyleyerek bir tezkire hazırlar ve bunu Akif'e kendisinin vermesini ister. Tezkirede durum öyle izah edilmiştir:<sup>170</sup>

“Pek aziz ve muhterem efendim,

stiklal Mar ı için açılan müsabakaya i tirak buyurmamalarındaki sebebin izalesi için pek çok tedbirler vardır. Zati üstadanelerinin iiri vücuda getirmeleri maksadın husulü için son çare olarak kalmı tır. Asil endi eniz icab etti i ne varsa hepsini yaparız. Memleketi bu müessir telkin ve tehyic vasıtasından mahrum bırakmamanızı reca ve bu vesile ile en derin hürmet ve muhabbetimi arz ve tekrar eylerim efendim

5 ubat 1337

Umuru Maarif Vekili

Hamdullah Subhi

Çantay, yarı ma artlarının de i tirilebilece ini ve verilecek ikramiyenin de alınarak bir hayır kurumuna verilmesi yoluyla Akif'i bu konuda ikna eder.<sup>171</sup> Bunun üzerine Akif, iki gün içerisinde stiklal mar ını yazarak hazır hale getirmi tir.<sup>172</sup> Artık stiklal Mar ı yazılmış tır.

Mar , 7 ubat 1921'de 725. parça olarak Maarif Vekâleti'ne teslim edilir. Akif'in iiriyle birlikte üç eser orduya gönderilerek, asker üzerinde en fazla etkiye sahip olan eserin tespiti ve mütalaanın gönderilmesi istendi inde, en çok Akif'in eserinin be enildi i ifade edilecek ve bunun üzerine 26 ubat 1921'de Maarif Vekâleti tarafından meclise gönderilen “ stiklal Mar ı” teklifi o gün gündeme alınır ve ilk toplantıda iirin tab' ve tevziine karar verilir. 1 Mart 1921 tarihli ikinci toplantı döneminde, mar Hamdullah Subhi Bey tarafından okunur. Büyük bir co kunluk ve heyecan içinde dinlenen mar , sürekli alkı larla kesilir. Mar ın resmen kabulü meclisin 12 Mart 1922 tarihli toplantısının ö leden sonraki oturumunda ele alınır ve iir, çok büyük bir ço unluk tarafından Türk stiklal Mar ı olarak kabul edilir.<sup>173</sup>

“Kahraman Ordumuza” ithaf edilen mar , Meclise gelmeden önce 17 ubat'ta Sebülürre ad'ın ba sayfasında, yayınlanmış tır.<sup>174</sup>

<sup>170</sup> Çantay, *Akifname*, 62.

<sup>171</sup> Uçman, bir rivayete dayanarak Çantay'ın, Akif'i incitece i gerekçesiyle mektubu ona vermekten çekindi ini ifade etmektedir. Bkz., Uçman, “Akif ve Milli Mücadele”, 28.

<sup>172</sup> stiklal Mar ı'nın yazılması konusunda Çantay'ın Akif'i nasıl ikna etti i ile ilgili olarak bkz., Çantay, *Akifname*, 63.

<sup>173</sup> Bkz., Uçman, “Akif ve Milli Mücadele”, 28. stiklal Mar ı için müzakereler ba larken, Akif sıkılarak salondan dı arı çıkmı ve stiklal Mar ı için verilen 500 lirayı da almayarak onu, yoksul kadın ve çocuklara örgü i lerini ö retmek için açılan “Darülmesai”ye tahsis etmi tir. Bkz., Çantay, *Akifname*, 73.

<sup>174</sup> Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 156.

Akif'in, milletvekili i dönemlerinde bu görevden dolayı aldığı para onu rahatsız etmekteydi. Onu çok daha fazla rahatsız eden ve nefret ettiren; milletvekillerinin bir kısmında ortaya çıkan ihtiraslar, politika cambazlığı arzuları ve dedikodu sevgisidir.<sup>175</sup>

1923 yılı Mart'ında Trabzon Mebusu, Bahriye Kurmay Binbaşı Ali İkrü Bey'in ortada kayboluşu Birinci Meclis'in tarihinde önemli bir dönüm noktasına sahiptir. Kayboluşuna müteakip birkaç gün sonra boğulmuş olarak cesedi bulunan Ali İkrü Bey, mecliste "kinci Grup" olarak anılan muhalif mebusların da lideri ve sözcüsü konumundaydı. Daha sonra bu cinayetini, muhafız bölümlerinde bulunan Topal Osman A'nın öldürmesi oldu ve ortaya çıkmıştır. Kendisi Akif'in yakın dostu olduğundan Akif bu olaya çok üzülme ve Akif'in oğlu Emin'in ifadelerine göre, bu olaydan sonra da meclisten soğumuştur.<sup>176</sup>

Bu olaydan önce, Erzurum milletvekili Gözübüyükzade Ziya Hoca, mecliste küçük düşürülmüş ve Balıkesir vekili Hasan Basri Bey ile Abdulgaffar Hoca meclisten ayrılmış ve son olarak meydana gelen Ali İkrü Bey'in ölümü de Akif'in meclise istifasını vermesinde büyük rol oynamıştır. Bu istifa sonrasında Akif Mayıs ayı itibarıyla İstanbul'a dönmüştür.<sup>177</sup> Mehmed Akif, 1923 Mayıs ayı başında geldiği İstanbul'da Beylerbeyi'ndeki geniş bir eve yerleşir. Sebilürre adında Ankara'daki son sayını 22 Nisan'da çıkarttıktan sonra, İstanbul'a dönerek 16 Mayıs tarihli 528. sayısını burada çıkartmıştır. 1923 yılı sayılarında Akif'in, Abdülaziz Çavi'ten çevirdiği üç yazı dizisi olan; *Müslümanlık Fikir ve Hayata Neleri Bah etti?*, *Müslümanlık'ta Kadının Hukuku* ve *Anglikan Kilisesine Cevap*, Sebilürre ad'ında çıktı. Yirmi sekiz sayı devam eden bu sonuncu tercümenin tefriki 1924'te son bulmuş ve kitap olarak da basılmıştır.<sup>178</sup>

Akif, 1919–1924 yılları arasında en büyük eseri olan, Safahat'ın Beinci kitabını telif eden Asım'daki manzumelerini yazmıştır.<sup>179</sup> Mehmed Akif bu eseri 18 Eylül

<sup>175</sup> Eri İrgil, *İslamcı Bir İnkılapçı*, 355.

<sup>176</sup> Düzdal, *Mehmed Âkif Ersoy*, 119. Fatma Hoca ile Akif arasında geçen bir diyalog da Akif'in milletvekili iğinden çekileceği konusunda ipuçlarını taşımaktadır: "Zafer-i Milli'den sonra bir gün kendisine rastladım:

—Artık siyaset adamı oldun, siyasetten ayrılmak biraz gücüne gider galiba, dedim. Hemen "Eğer Abdur'un istiazesini okudu.

(...)

Allah'a sınıırım: u siyasetten, siyaset sözünden, siyaset manasından, siyaset sözünün ağızdan çıkan her harfinden, siyaset namına, içten geçen her hayalden, siyasetin anıldığı her yerden, siyasetten bahsedenden, yahut siyaseti öğrenen, yahut siyasetle aklını bozan, yahut siyasetle akıllı olan herkesten, siyaset kelimesinin kökünden ve o kökten çıkan iğtikakların hepsinden Allah'a sınıırım..." Sarıhan, *Mehmet Akif*, 195-196.

<sup>177</sup> Ünsal, "Mehmet Akif Ersoy", 86.

<sup>178</sup> Düzdal, *Mehmed Âkif Ersoy*, 120.

<sup>179</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 108.

1919'dan itibaren ne retmeye ba lamı , ancak eserin meydana geldi i manzumelerin büyük kısmı dergide ne redilmeden 1924'te yapılan eserin ilk baskısında yer almı tır. <sup>180</sup>

### **F. Mısır'a Gidi i ve Meal Çalı mları**

Akif, 1923 yılı Ekim ayında Mısır'a gitti ve baharda yurda döndü. *Fir'avun ile Yüzyüze*'yi 1923'de Hilvan'da iken yayınladı. 1924-1925 kışının yine Mısır'da geçiren Akif, konusunu slam tarihinden alan *Vahdet* adlı manzum hikâyesini burada yazdı. <sup>181</sup>

4 Mart 1925'te çıkan Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan bir gün sonra yapıldı toplantıda hükümet be gazete ve üç dergiyi kapatır. eyh Said isyanının çıkmasında olumsuz yayın ve telkininden dolayı Sebilürre ad da kapatıldı. <sup>182</sup> eyh Said isyanı gerekçesi ile muhalefet partisi de kapatıldı , gazeteciler tevkif edilerek, idam dahil bütün cezaları verebilen, kararlarının temyizi olmayan ve derhal infaz etme hakkına sahip bulunan “ stiklal Mahkemeleri”ne sevk olunmu lardı. Sebilürre ad'ın sahibi olan E ref Edip de *isyana te vik*, suçlamasıyla, Ankara (daha sonra Diyarbakır ve Elazı ) stiklal Mahkemesi'ne gönderildi ve muhakeme edildi ti. <sup>183</sup>

1925 Haziran'ı ba nda, kış geçirmek üzere Abbas Halim Pa a'nın davetlisi olarak gitti i Mısır'dan Türkiye'ye dönmü tür. <sup>184</sup> 1925 yılı sonrası Türkiye'den ayrılan Akif, on yılı a kın bir süre boyunca yurttan ayrı olarak Mısır'da ya ayacak ve ölümünden birkaç ay önce hasta haliyle memleketine dönebilecekti. Onun Mısır'a gidi nedeni, spekülasyon konusu yapılarak yıllarca tartışılmaya devam edecektir. Cündio lu, Akif'in Mısır'a gidi nedeni konusunda ortaya atılan fikirleri öyle kategorize etmektedir: <sup>185</sup>

“Kur'an'ı tercüme etmek üzere Diyanet Reisli i ile resmi mukavele yapmış biri niçin bu vazifeyi yerine getirmek için Mısır'ı seçti?” diye soruluyor ve “ink ilâplardan rahatsız oldu una ve apka giymemek için ülkesini terk etti ine” dair dedikoduların do ru olup olmadıkları merak ediliyor.

1) Bu dedikodulara inananların oldu u kesin. Mesela Hasan Ali Yücel bunlardan biridir.

<sup>180</sup> Düzda , *Mehmed Âkif Ersoy*, 81.

<sup>181</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 106.

<sup>182</sup> Arabacı, “E ref Edib ve Sebilürre ad”, 116.

<sup>183</sup> Ertu rul Düzda , *Mehmed Akif Mısır Hayatı ve Kur'an Meali* , stanbul 2003, 7.

<sup>184</sup> Düzda , *Akif Mısır Hayatı*, 7.

<sup>185</sup> Düccane Cündio lu, *Akif'e Dair* , stanbul 2005, 12-14.

“ stiklal Mücadelesinden sonra Mehmed Akif, cemiyette gördü ü de i melere inanmadı ve inanmadı ı için de uymadı. Be -altı sene memleketten uzak ya amasının sebebi de budur.”

2) Agah Sırrı Levend de benzer bir yorum yapar ve airimizin, “sosyal inkılapları kavrayacak bir ufuktan yoksun oldu unu” söyler.

“ stiklal sava na feragatli ve sadık bir vatanperver olarak katılan Akif, mücadelenin ilk safhalarında önemli bir yer alacak, ilk Millet Meclisi’nde mebus sıfatıyla bulunacak kadar bu büyük hareketi takip etmi tir. Ancak birbirini takip eden sosyal inkılâplar, onun âleminin üstünden a acak kadar ileri ve ona uzak idi. Bu his, yabancı diyarların elemine katlanmayı göze alacak kadar ona kuvvetli geldi.”

3) ükufe Nihal’e bunda a ilacak bir ey yoktur. Akif, zaten “hurafelere takılmı bir adam”dır.

“Akif’in Türk inkılâbına tek bir hizmeti yoktur. O, bilakis, bizim kanımız pahasına yarattı ımız inkılâbın eserlerini be nemeyerek bu toprakları bırakıp gitmi tir. Ba ndan, yine bizim malımız olmadı ı söylenen fesi çıkarıp yerine ba ka bir çuha parçası geçirmeyi bir din, bir ahlak meselesi yaparak yurdunu, milletini bırakan, hurafelere takılmı bir adam.”

4) Bu yorumların yanı sıra eldeki tanıklıklar, gerçe in ba ka türlü oldu unu gösteriyor. Neyzen Tevfik’in karde i efik Kolaylı, bir cumartesi günü Prof. Fazlı Yegül ile beraber oldukları bir sırada Akif’in veda ziyaretine geldi ini, kararından vazgeçmesi için ısrar ettiklerinde Akif’in büyük bir hüznü ve teessür içinde öyle dedi ini aktarır:

“Arkamda polis hafiyesi gezdiriyorlar. Ben, vatanını satm ı ve memlekete ihanet etmi adamlar gibi muamele görmeye tahammül edemiyorum ve i te bundan dolayı gidiyorum.”<sup>186</sup>

<sup>186</sup> 31 Aralık 1950’de Ankara Halkevi salonunda yapılan toplantıda konu an, Akif’in yakın arkadaşlarından Neyzen Tevfik’in karde i, veteriner, Bakteriyojihanesi’nin kurucusu ve ilk müdürü, Milli Mücadele’de Akif ile beraber kalan efik Kolaylı, Pendik Bakteriyojihanesi müdürüyken Akif, Prof. Fazlı Yegül ile kendisine gelerek Mısır’a gidece ini söylemi tir. Onu ikna etmeye çalı rken Akif’in gitme nedeni olarak yukarıdaki ifadeleri sarf etti ini bu toplantıda açıklamı tir. Bu satırları yorumlayan Düzda , Akif’ in 1925 sonunda ülkeyi terk etmekten ba ka çaresinin kalmadı ını, kendisine maa ba lamayarak, i vermeyerek ve nihayetinde pe ine polis takarak Mehmet Akif’in yurdu terk etmesinin temin edildi ini vurgulamaktadır. Ayrıca Akif’in buradan gitmekle do ru bir tercihte bulundu unu ifade etmektedir. Bkz, Düzda , *Akif’in Mısır Hayatı*, 14–18. Buna yakın tarzdaki ifadelerin bir ba ka sahibi de Mehmed Do an’dır: “ 1923 sonrasında Mehmed Akif için “deniz tükenm tir”... Hayatının önceki dönemi do rultusunda ne yazsa ne yapsa suç te kil edecektir... Sebülürre ad’ın yayımına Takrir-i Sükun Kanunu ile son verilmi tir. Mehmet Akif gibi bir ahsiyet için ülke ya anılır olmaktan çıkmı tir. air ve dü ünür kimli i ile üleknin insanlarına hizmet etmesi artık mümkün de ildir... u iddia belki a ırı bulunabilir: Mehmed Akif o yıllarda Türkiye’de kalsa ve hiçbir ey yapmayıp kö esinde otursaydı bile hayatı garanti edilemezdi!” Bkz., D. Mehmed Do an, *Camideki air Mehmed Akif*, stanbul 1989, 68.

5) Osman Yüksel Serdengeçti'nin 31 Aralık 1967 tarihli *Yeni İstanbul Gazetesi*'nde –Hasan Basri Çantay'dan naklen- verdiği bilgiler ise, Akif'in Mısır'a gitme sebebinin daha derinlerde olduğunu göstermektedir:

“Çanakkale zaferinin yıldönümüdür... Bir tören yapılıyor... Çanakkale ehitleri anılacak... Zamanın mehur zabıdî airi kürsüye geliyor: “Maalesef” diyor; “Çanakkale ehitleri için güzel, ehitlerimizin anına layık bir Türk airi tarafından şiir yazılmadı. Çanakkale destanını yazan maalesef Türk de ildir. Çaresiz Türk olmayan bir adamın şiirini okuyacaksınız” yavesini savuruyor, istemeye isteme Akif'in şiirini okuyor. (...) Merhum bu hadiseyi duyar. Çok, pek çok müteessir oluyor; o kadar ki koskoca adam bir çocuk gibi ağlıyor. Çanakkale ehitlerinden onu ayırmak, “Sen Türk de ilsin” demek... Tahkir etmek... Akif'in en hassas yerine en hassas teline dokunmak... Bu hareket ve hakaret, zamanın zamane airi, devlet airi, resmi air tarafından yapılmı... Tam o sırada da gençliğin kısm-ı azamını hamamda geçirmi bir yazar, CHP'nin resmi gazetesinde bir başlıkta makale yazmıştı... Akif'e, “Hadi git artık, sen kumda oyna!” demi... Akif bunu da okuyor... ve artık Türkiye'de duramıyor.”

Cümbüzlü, bütün bunları aktardıktan sonra son olarak Akif'in, Mısır'a gitme nedeninin 1929'da yazdığı şiirin<sup>187</sup> dikkatlice incelenmesinden sonra ortaya çıkacağını ifade etmekte ve Serdengeçti'nin konu hakkında ifade ettiklerine sessizce katılmaktadır.<sup>188</sup>

Mehmed Akif'in Mısır'daki yazı antısı konusundaki malumatları Mısır'a gidip kendisini ziyaret eden Eref Edib'den aktarıyoruz:

<sup>187</sup> Cümbüzlü'nün, Bir Arıza adlı şiirinden aldığı bölümler şöyledir:

Hilvanlıların hepsinin ihlasın, ilkin,  
Bir bir sayıver. Bitti mi defter, de ki:  
“Lakin,  
Mevzun düür saçmayı bir saçma adam var,  
Manzum sayılar gibi manzume sayıklar!  
Zannım, mütekaidduaradan olacak ki:  
Hiçbir yenilik yok, herifin her eyi eski.  
Hala ne sakaldan geçebilmi, ne bıyıktan;  
Asarı da memnun görünür köhne kılıktan.  
Hicri, kameri ayları ezber sayar amma,  
Yirminci asır zihnine sımaz ne muamma!  
Ma'mure-i dünyayı dola tıysa da, yer yer,  
Son son, “Hadi sen, kumda biraz oyna!” demi ler.”

şiir için bkz., M. Akif Ersoy, *Safahat*, VI. Kitap, 453.

<sup>188</sup> Mehmet Akif Ersoy'un ülkeden ayrılmasını, burada bulamaması ve çektiği maddi sıkıntılara hamledenler de vardır. Bunlardan birisi olan Ekiz'in yorumu için bkz., Osman Nuri Ekiz, *Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul 1985, 20. Akif'in Türkiye'de bulamayıp Mısır'dan hocalık teklifi alması gibi ahsi nedenler ile ülkeden ayrıldığını Kaplan da ifade etmektedir. Bkz., Mehmet Kaplan, “Atatürk Milliyetçiliği açısından Mehmet Akif Ersoy”, *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul 1986, 1-2.

Akif, Mısır'a gitti inde iki sene kadar Abbas Halim Pa a'nın misafiri oldu ve pa anın Halvan'daki büyük sarayının kar ısındaki küçük kö k kendisine tahsis edildi. Sonra ailesini de Mısır'a götürünce burada ayrı bir ev kiralarak yine Halvan'da kalmaya devam etti. Burada münzevi diyebilece imiz bir hayat ya ayan Akif, Haftada iki gün Kahire'ye inerek Darülfünundaki dersini ok utur, dersten çıkar çıkmaz hemen trene atlayıp Halvan'a dönerdi. Bazen Prens Halim Bey'in dairesine u rar, mameddin Bey'i ziyaret eder, bazen Ezher'e gider, orada pek sevdi i Yozgatlı hsan Efendi'nin odasında oturur, Türk talebeleri ile çay içer, sohbet eder, geç kalmı gibi hemen ko a ko a Halvan'a dönerdi. Kı nın Abbas Halim Pa a Halvan'a gelince daima onunla görü ür, Kahire'de Prens Halim Bey'i ziyaret eder, onların sohbetinden büyük zevk alırdı. Fakat yaz gelince artık görü ecek kimse kalmıyor, büsbütü n inzivagahına çekiliyordu. Bu inziva hayatı ve Kur'an'la me guliyeti neticesinde ibadet hususunda tekâmülle mi , teravihleri de hatim ile kıldırarak kadar hıfzını kemale erdirmi ti.<sup>189</sup>

Mehmet Akif, Mısır'da bulundu u süre içerisinde pek kimse ile görü memi tir. Hatta Kahire Üniversitesi hocalarından Abdülvehhab Azam, onun varlı ından Mısır'a hicretinden dört yıl sonra, stanbul'a gelerek ö renmi tir. Akif, bu zatın kendisini arayıp bulması neticesinde, 1929 yılı Aralık ayından itibaren, Mısır Üniversitesi'n de Türkçe ö retmeni olarak çalı maya ba lamı tir.<sup>190</sup>

Mısır'da bulundu u sürece ülkesinde, tasvip etmedi i, yanlı buldu u birçok uygulama olmasına kar ın o bu konu hakkında hiç konu mamı ve hiçbir tenkitte bulunmamı tir. Bütün kederini içine atardı. Uzun yıllar ayrı kaldı ı vatanında nice yolsuz i ler yapıldı nı bildi i halde ne matbuatta tenkit yollu bir yazısı çıkmı , ne de gelip gidenlere bir ikâyette bulunmu tur.<sup>191</sup>

Akif Mısır'da geçirdi i yıllarda daha fazla kendi iç dünyasına yönelmi ve Tasavvufi eserleri okumaya da a ırlık vermi tir. Kur'an tercümesini yaparken yoruldu u vakitlerde Mevlana'nın mesnevisini ve Ankaravi'nin bu eserle ilgili erhini okurdu. Ayrıca Akif'in okudu u bir di er mutasavvıf kendisi ile ça da olan Muhammed kbal'dir. Özellikle onun Peyam-ı Me rık'ını sıklıkla okuyacak ve dostlarıyla müzakere edecektir.<sup>192</sup>

Akif'in Mısırdaki iki yere seyahati oldu unu biliyoruz. 1935 Temmuz ayında Mısır'da hastalanmaya ba layınca hava de i ikli i zarureti görülür ve Cebeli Lübnan'a

<sup>189</sup> Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 206-208.

<sup>190</sup> Düzda , *Akif Mısır Hayatı*, 42.

<sup>191</sup> Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 202.

<sup>192</sup> Daha geni bilgi için bkz., Cündo lu, *Kur'an airi*, 75-79.



gitmeye karar verir. Kudüs'ü geçerek Beyrut'a ulaşan Akif'e Abdullah Bey'e lik etmektedir. Burada doktora görünen Akif'e yüksek bir yerde istirahat etmesi önerilir. 2 A ustos 1935 tarihli mektubunda Akif Antakya'ya geçeceğini, burada sürekli olarak kendisini ısıtma tuttuğunu ve sabahları sıırsıklam, terli bir vaziyette uyanmış olduğunu anlatır. Akif, 24 A ustos 1935 tarihli mektubunda da Antakya'da olduğunu ve kendisinde "malarya" tespit edildiğini; kendisine ne yapıldığını, Karaci eri'nin perhizle eskisinden iyi halde olduğunu ve tedavisine olmazsa Halvan'da devam edeceğini yazar.<sup>193</sup>

Akif artık rahatsızlanmıştır tır Abbas Halim Pa'nın ölmesiyle iyice buralardan so uyan Akif memleket hasretiyle yanarken görüştüğü arkadaşlarına "Korkuyorum, buralarda öleceğim de memleketimi göremeyeceğim."<sup>194</sup>

Akif, 1925'te on bir yıl süreyle kalacağı Mısır'a gitmeden önce, Diyanet leri Ba klanlı ı bir *Kur'an-ı Kerim meal ve tefsiri* yazdırılması ve *Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih*'in Türkçe'ye çevrilmesi meselesini ele almış bulunuyordu. 1925 ubatı'nda TBMM'de Diyanet leri Riyaseti bütçesi görüşülürken mebusların verdiği 60 imzalı kanun teklifi ile Kur'an'ın tercüme ve tefsirinin yapılması kararı alınmıştı. *Tecrid*, Ahmed Naim'e; *tefsir*, Elmalılı Hamdi'ye verilmişti. *Meal*'in ise Akif tarafından yapılması isteniyor, ancak o böylesine ağır bir mesuliyetin sorumluluğunu almak istemiyordu. 1925 baharında Mısır'dan İstanbul'a döndüğünde en yakın dostları onu bu konuda ikna etmeye çalışmışlardır.<sup>195</sup>

TBMM kararı verdikten sonra Diyanet Riyaset'i Akif'e müracaat eder, ancak Akif bunu yapamayacağını söyleyerek teklifi reddeder. Bu işi takip eden de Diyanet Riyaseti danışma heyetinden Aksekili Ahmed Hamdi Efendi'dir. Defaatle Akif ile görüşen ve ricada bulunan Aksekili'nin çabaları sonuç vermez. Akif : "Ahmed Naim'e müracaat ediniz, o bunu benden daha iyi yapar" cevabını verir. İncepe ini bırakmayan Aksekili Akif'i ikna etmek için İstanbul'a gelmişti. Kendisi Akif'i ikna edemeyince bu defa onun arkadaşlarıyla görüşerek bu işi neticelendirmek ister. E r ef Edip ve arkadaşları da görüşmeden sonuç alamamışlardır. Daha sonra Akif'in çok sevdiği dostu Ahmed Naim ile görüşen Aksekili, Naim Bey'in tavsiyesi ile Elmalılı Hamdi Efendi ile bir istiarede bulunur. Elmalılı'nın tefsiri yapması ve meal için de Akif ile görüşme kararı alındıktan sonra, Hamdi Bey'in evine davet edilen Akif'le uzun bir görüşme

<sup>193</sup> Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 266-268.

<sup>194</sup> Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 268.

<sup>195</sup> Düzdal, *Akif Mısır Hayatı*, 163.

gerçekle tirilir. Mehmed Akif, tercümenin mümkün olmadığını ve bunu yapamayacağını ısrarla belirttikten sonra Hamdi Efendi, “Hakkıyla tercemenin mümkün olmadığını tabiidir, ancak bu bir meal olacaktır. Mademki bu işi herhalde bizim yapmamız arzu ediliyor, bu hususta ısrar olunuyor, artık kabul zaruridir. Ancak biz de mümkün olanı yaparız. Siz kabul etmezseniz ben de kabul etmem.” Bu diyalogu aktaran Edip, bu mütalaa sonucunda Akif’in, dü ünmeye başladığını, “Meal” kelimesinin onu bu işi yapma konusunda yumu attığını ifade etmektedir.<sup>196</sup>

Akif’in tercümeyle neden yana madığını konusunda Ömer Rıza ile Çantay, iirden ve yazmaktan uzakla mamak ve bunlara daha çok zaman ayırabilmek için teklifi kabul etmedi işte ekinde birbirine yakın gerekçeler öne sürerler.<sup>197</sup> E ref Edip ise, Türkçe ile Arapça’yı mükemmel bir şekilde bilen, Arap edebiyatında büyük ihtisas sahibi, Arapça kelimelere karşı ılık bulmada ve ahengi korumadaki kudreti mal um, anlaşılması en zor en problemlili beyitleri kolayca tercüme edebilen Akif’in bu işi kabul etmemedeki ısrarını u cümlelerle izah etmektedir:

“Kur’an hiçbir işeye benzemez. Onun içinde öyle kelimeler var ki tam Türkçe karşılığı yok. Öyle ayetler var ki muhtelif manalara amil, Kur’an’ı anlayış hususunda muhtelif mezhepler var. Binaenaleyh Akif’e göre Kur’an’ı aslındaki ümul ile Türkçe’ye çevirmek imkânsızdı. Bunun aksini hiçbir Müslüman iddia edemez ve yapamazdı. Olsa olsa terceme yapmak mümkündü.”<sup>198</sup> fadelerinden de anlaşılıyor gibi Edip, Akif’in “meal” için mukavemet gösterdiğini ve mesele tercüme olunca yumu adını ifade etmektedir. Ruhi Nuri Sa dış, bu konuda Akif’in çekingenliğine bir anlam veremedi iş kendisine söylediğinde; Akif’ten Edip’inkine benzeyen gerekçeler aktardıktan sonra Akif’in asıl korkusunu aktarır:

“Tefsirsiz ve izahsız tercümeyle eline geçirenlerden bazı mızrak kafalı cüretkârlar türeyecek; “Kur’an’ın manasını –Arapça bilmediğimiz için- anlamıyorduk amma işte tercümesi meydana. Bizim de akıl ve idrakimiz, bizim de yeter derece kıyaset ve siyasete vukufiyetimiz var” diyerek pis papuçlarıyla mindere, minbere çıkacaklar ve oradan vaaz edecekler, hutbeler (nutuklar) iradına yeltenecekler, slam’daki hakiki mana ve maksadı kavramadan irad yerine ifsada kalkıacaklar. Öyle küstahların önüne ne ile ve nasıl geçilir?”<sup>199</sup>

<sup>196</sup> Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 187-190.

<sup>197</sup> Cündo lu, *Kur’an airi*, 114.

<sup>198</sup> Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 190.

<sup>199</sup> Cündo lu, *Kur’an airi*, 117.

Neticede Akif, teklifi kabul etmişti. Diyanet İleri Başkanlığı ile yapılan mukavele gereği Kur'an'ın tercüme ve tefsiri için 6.000 lirası Akif'e, 6.000 lirası da Elmalılı'ya verilmek üzere 12.000 lira telif ücreti belirlenmiş ve her ikisine de 1.000'er lira avans verilmiştir.<sup>200</sup>

Akif Mısır'da yıllarca meal ile uğraştı. Bu arada tefsiri yazmakla uğraşan Elmalılı yazdığı her cüzü Ankara Diyanet Riyaseti'ne gönderiyordu. Akif ise tamam bitirmedikçe teslim etmek istemiyordu. Çünkü ilerledikçe tercümede bazı değişiklikler oluyor, bazı kelimelere ve edatlara daha güzel karşılıklar aklına geliyordu. Uzunlukla Diyanet Riyaseti bir ana evvel tercüme alıp ne almak istiyordu. Akif ise tamam oluncaya kadar onu gönderemeyeceğini bildirdi.<sup>201</sup> Ankara ise bu işi in peşini bırakmaya niyetli görünmüyordu. 1928'de Kabil Elçiliği görevine giden Hikmet Bayur, Mısır'da Akif'in adresini sormak için uğradığı elçilikte Elçi Mehmed Ali Evki, kendisi adına Akif'ten, bitirmiş olduğunu duydu ve tercüme rica etmesini ister. Ancak bu girişim sonuçsuz kalacak ve Akif, Elmalılı'nın tefsiri ne redilmemi ken meal veremeyeceğini cevabını verecektir.<sup>202</sup>

1932'de Mehmed Akif'in Fuad Emsi'yi vekil tayin etmesi üzerine ken disisi ile Diyanet Riyaseti arasındaki Meal mukavelesi feshedildi. Daha önce Akif'in aldığı bin lira avans vardı. Bunu Sebilürre adının çıkması için Eref Edib'e vermiş ve para harcanmıştı. Tekrar iadesi gerekince de, Elmalılı Hamdi tefsir için aldığı mını Akif'in yerine yatırmıştı.<sup>203</sup>

1932'de Mısır'a gidip Akif'i ziyaret eden Eref Edip, tercümeyi baştanba okuyarak kullanılan dilin sadeliği ve ayetler arasındaki uyumun azametine dikkat çekmiştir. Bu arada çoğu yerinde çıkıntılarını, tashihlerini olduğunu Akif'in tercümeyi tebyiz etmekle meğul olduğunu ifade etmiştir. Edip, İstanbul'a dönmeyen artık tercümenin tamamlandığını ve onu beraberinde götürmek istediğini Akif'e söylemiş, ancak o, ısrarlara rağmen çalışmasının henüz tamamlanmadığını ve tamam oluncaya kanaat getirdiği zaman onu ne redeneceğini söylemiş ve bu girişim de sonuçsuz kalmıştır.<sup>204</sup>

İstanbul'a döndükten sonra da 1936 yaz mevsiminde Hakkı Tarık Us, hasta olan Akif'i ziyaret etmiş ve kapıdan çıkarken Mithat Cemal ile karşılaşmışlardır. Us buraya

<sup>200</sup> Cüdo lu, *Kur'an airi*, 118.

<sup>201</sup> Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 192.

<sup>202</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 100–101.

<sup>203</sup> Düзда , *Akif Mısır Hayatı*, 204-205.

<sup>204</sup> Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 195–197.

gelme nedeni soran Cemal'e, Atatürk'ten izin aldıktan sonra buraya geldi ini ve tercümeyi götürmesi durumunda Atatürk'ün bundan memnun kalacağını; ancak, Akif'in tercümeyi Mısır'da bıraktığını söylemi tir.<sup>205</sup> Dolayısıyla bu girişim sonucunda da meale ulaşılamamıştır.

Türkiye'ye dönmeden önce Akif, tercümeyi Ali Hsan Efendi'ye bırakmış, "Ben sağ olursa da gelirim, noksanlarımı ikmal eder, ondan sonra basarız. Ayet ölür de gelmezsem bunu yakarsın" diye vasiyet etmiştir. Tercümenin üzerinde Akif'in bu kadar hassasiyetle durmasının nedeni ve ölümüne müteakip yakılmasını istemesini, ibadetlerde bir inkılâp yaparak, namazlarda Kur'an'ın Türkçe tercümesinin okunması ekindeki cereyanların baş göstermesine başlayan Eref Edib, Akif'in bu durumu sezmesi üzerine gösterdiği tepkiyi bize aktarmaktadır:

"Me er ben Rabbime karşı ne büyük hata yapıyorum! Ne büyük isyanda bulunuyor muyum!... Ben dinime hizmet için, Kur'an'a hizmet için bu işi üzerime almıştım. Kur'an kalkacak benim tercemem onun yerine kaim olacak, kıyamete kadar Müslümanlar bana lanet edecek!... Bu, nasıl olur? Akif, sen bu oyuna, bu farmason dolabına nasıl alet olursun?..."<sup>206</sup>

Hakkı Tarık Us, tercüme için bu girişimi yetersiz görmüş ve durumu Ömer Rıza'ya anlatarak aracı olmasını istemiştir, Ömer Rıza da bu işi Akif'in arkadaşının kızı olan Süheyla Hanım tarafından yapılabileceğini söylemiştir, o da Süheyla Hanım'ın eliyle başlantıya geçerek Ömer Rıza, Akif'in kızı Feride, Süheyla Hanım ve Hayrettin Karan'ın Akif'e, tercüme bahsini açmaları konusunda anlaşmışlardır. Bunlar ertesini günü Akif ile tercüme konusunu görüşürken Atatürk adına kendisiyle görüşüklerini ve Atatürk'ün, "E er para az geldiyse biraz fazlalıkta turalım, mesela 10.000 liraya çıkaralım" dediğini kendisine iletiler. Bu teklife can sıkılan Akif yataından doğularak: "Bu fakir adama 4000 lira bile fazla... yisi olursam getirtir, üzerinde daha me gul olurum. Belki o zaman basılabilir." demiştir ve bu görüşümeden de bir netice alınmamıştır.<sup>207</sup>

İkinci Dünya Savaında Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, bir gezisi esnasında Mısır'a uğrayarak Akif'in çeviriyi teslim ettiği Ali Hsan Efendi'yi bulmuş, Ali Hsan Efendi, Akif'in vasiyeti üzerine çeviriyi yaktıklarını söylemiştir.<sup>208</sup>

<sup>205</sup> Akif ile Us arasında geçen konular ve görüşme hakkında daha geniş bilgi edinmek için bkz., Kuntay, *Mehmed Akif*, 230-233.

<sup>206</sup> Daha geniş bilgi için bkz., Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 199.

<sup>207</sup> Erişgil, *slamcı Bir air*, 391-393.

<sup>208</sup> Sarıhan, *Mehmet Akif*, 215.

Tercümenin hsan Efendi tarafından yakıldı ına yıllarca inanılmaya çalı ılsa da onun bunu yakmaya kıyamadı ı dü üncesiyle, resmi merciler tarafından Akif'in ölümünden sonra bile hsan Efendi sıkı tırılacak; ancak, bir netice almak bir yana kendisi konu hakkında konu maya bile yana mayacaktır. Tercümenin ise Yozgatlı hsan Efendi tarafından de il, onun vasiyeti üzerine ölümünden sonra yakıldı ı artık kesinlik kazanmı tır.<sup>209</sup>

### ***G. stanbul'a Dönü ü ve Vefatı***

Mehmet Akif ailesi ile birlikte 1936 Haziran ayında skenderiye'den yola çıkarak, stanbul'a 19 Haziran'da ula ır. Kendisini kar ılamaya gelen ler arasında kızı Emine, Prenses Emine Hanım'ın gönderdi i bir hanım, Fuat emsi ve Mithat Cemal vardır. Onu otomobile bindirerek prenseslerin evine götürürler. Burada kısa bir süre kaldıktan sonra Sa ılık Yurdu'na yatırılır. Kendisini, tanınmı doktorlar m uayene ederler ve önce kanser daha sonra da Siroz te hisi konulur. Akif, adeta bir canlı cenazedir, bir deri bir kemik kalmı tır.<sup>210</sup>

Akif, Ni anta ı Sıhhat Yurdu'nda bir ay kadar kaldıktan sonra, iyile mesi mümkün olmadı ından, ölüme bırakılmı oldu unu sezme ihtimali de göz önünde bulundurularak Dr. Fuad emsi'nin tavsiyesi üzerine, buradan çıkarılarak Mısır Apartmanı'na yerle tirildi. Burada bir süre kaldıktan sonra, daha Mısır'da iken hayatının son günlerini geçirmeyi kararla tırdı ı, Prens Halim Bey'in Al emda ı'ndaki Baltacı Çiftli ine gitti. stanbul'a ancak karnında biriken suyu aldırarak, için üç dört haftada bir iniyordu. Mısır'dan döndükten sonra, hastalıklı ve sıkıntılı günlerin geçirdi i altı ay kadar memleketinde ya ayabildi. 26 Aralık 1936 Pazartes i gecesinden sonra artık o hayata olmayacaktı.<sup>211</sup>

Defnedilece i günün manzarasını Kuntay çiziyor:<sup>212</sup>

Cenaze Bayezidden kalkacak. Oraya gittim. Kimse yok; bir cenazenin gelece i belli de il.

Çok sonra birkaç ki i göründü. Biraz sonra çıplak bir tabut geldi. “B ir fıkara cenazesi olmalı.” Dedim. O anda Emin Efendi lokantasının sahibi Mahir Usta, elinde bir

<sup>209</sup> smail Hakkı engüler bu konu ile ilgili hatıralarını yayınlamakta ve meali, son eyhülislam Mustafa Sabri'nin o lu brahim Sabri Bey, hsan Efendi'nin o lu Ekmeleddin, sonradan tokat milletvekili olacak Osman Sanaç ve Ali hsan Sanaç ile birlikte Mısır'da yaktıklarını kesin olarak ifade etmektedir. Türkiye'de 27 Mayıs htılali'nin olması ve tamda o sıralarda *Türkçe Kur'an, Türkçe badet* konularının gündeme gelip basına yansması sonucunda, hsan Hoca'nın vasiyeti acilen yerine getirilmi ve tercüme yakılarak imha edilmi tır. Daha geni bilgi için bkz., Cündo lu, *Kur'an airi*, 118; Düzda , *Akif Mısır Hayatı*, 20

<sup>210</sup> Sarıhan, *Mehmet Akif*, 215–216.

<sup>211</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 144–145.

<sup>212</sup> Kuntay, *Mehmed Akif*, 174.

bayrakla cenazeye ko tu. Sebebini anlamadım. Yine o anda yüzlerce genç peyda oldu. Üniversitenin büyük sanca ına çıplak tabutu sardılar. Ellerimi yüzüme kapadı m cenazeyi tanı mı tım.

Al sancakla siyah Kâbe örtüsüne sarılan tabut, Üniversite gençlerinin bir ürperme manzarası alan elleri üstünde gidiyordu. Cenazenin arkasında yekpare bir karaltı yürüyordu; bunda bir damla “te kilat” yoktu; bunlar, bir i aretin, bir te ekkülün topladı ı insanlar de ildi; kendi kendine gelenlerin saflarıydı; sırf cenazeye gelmi tiler ve bu, ahidi olmayan güzel dostluktu. Cenaze arabası, tekerleklerinde, beygirlerinde uurla an bir durgunlukla arkadan, uzaktan geliyordu.

## II. MEHMET AK F' N ESERLER

### A. *Manzum Eserleri*

#### 1. *Safahat*

##### a) *Safahat Birinci Kitap*

çinde 44 Manzume bulunduran eserin ço u Me rutiyet öncesi yazılmış olup, hepsi 1908'den sonra Sırat-ı Müstakim'de ne redilmiştir. Toplam 3.000 dize kadardır. Bazı iirlerde kullanılan dil eskidir. Konularını toplumun acı çeken kesimlerinden , hürriyet, istibdat gibi siyasi olaylardan airin Tanrı'ya kar ı duygularından ve bu dünyaya kar ı ödevlerden alır.

Birinci basımı, stanbul'da Sırat-ı Müstakim Matbaasında 1911 yılında yapılmıştır, 272 sayfadır.

İkinci basımını E ref Edip yapmıştır. Basım yeri ve tarihi belli değildir. 216 sayfadır.

Üçüncü basımı stanbul'da Amedi Matbaası'nda 1928'de yapılmıştır. 192 sayfadır. Asar-ı İmkiye Kütüphanesi yayınıdır.

Bundan sonraki basımları di er ciltlerle birlikte yapılmıştır.

##### b) *Safahat İkinci Kitap: Süleymaniye Kürsüsünde*

ki ki inin söyle ilerini içeren bir ba langıçla Seyyah Abdürre id brahim'in konu turuldu u uzun bir bölümden oluşmaktadır. 1000 dizeden oluş an manzumeler, Sırat-ı Müstakim ve onun devamı olan Sebilürre ad'da 9 parça halinde 11 Ocak 1911 ile 29 A ustos 1912 tarihleri arasında yayımlanmıştır. Akif'in slamcılı ının siyasi yanını yansıtan ilk metindir. Dil gayet yalındır.

Birinci basımı Sebilürre ad Kütüphanesi'nin birinci kitabı olarak stanbul'da A ustos-Eylül 1914'te yapılmıştır. 161 sayfadır.

İkinci basımını, stanbul'da 1918'de yapılmıştır. 61 sayfadır.

Birinci basımı 1928'de İstanbul'da Gündoğdu Matbaası'nda yapılmıştır. 55 sayfadır. Dergideki net birinci basım kabul edilerek, kitap halindeki basımları 2'den itibaren numaralandırılmaya başlanmıştır.

*c) Safahat Üç: Hakkın Sesleri*

Toplumsal felaketler karşısında insanları uyarmak için Akif'in, Kur'an hükümlerine hadislere sarılığını göstermektedir. Toplam 500 dize tutan 10 parça manzumdir. Her birinin baş tarafında ayet ya da hadisin Arapça yazıyla aslı ve bunun Türkçe'si yazılıdır. Manzumelerde Akif, partililik yapanlara, umutsuzluğa kapılanlara, milliyetçilere ve dinsizlere çatmaktadır.

Birinci basımı İstanbul'da Mayıs-Haziran 1913 Sebilürre ad Kütüphanesi'nin yedinci kitabı olarak, Selanik Matbaası'nda yapılmıştır. 64 sayfadır.

İkinci basımını Mart-Nisan 1918'de yapılmıştır. 48 sayfadır.

Üçüncü basımı İstanbul'da Gündoğdu Matbaası'nada, 1928'de yapılmıştır. 38 sayfadır.

Bundan sonraki basımları diğer ciltlerle birlikte yapılmıştır.

*d) Safahat Dördüncü Kitap: Fatih Kürsüsünde*

Yazılı biçimi ikinci kitaba benzer. İki arkadaşın Fatih yolundaki konuşmalarını içeren bir bölüm ile Fatih Camii Kürsüsü'ndeki vaizin konuşması olarak verilen uzunca metni içerir. 1.800 dizedir. Önce, 10 Temmuz 1913 ile 23 Temmuz 1913 tarihleri arasında, 28 parça halinde Sebilürre ad'da yayımlanmıştır. Toplumsal ve siyasal bir yergidir. Tembellik, gerilik ve Avrupa taklitçileri hedef alınmıştır. Milliyetçilerle karşı ümmet birliğini savunulmuştur.

Birinci basımı İstanbul'da Temmuz-Ağustos 1914'te Sebilürre ad Kütüphanesi'nin 23. kitabı olarak Tevsi-i Tıbaat Matbaası'nda yapılmıştır. 102 sayfadır. Aynı sene bir baskı daha yapılmıştır.

Üçüncü basımının tarihi bilinmemektedir.

Dördüncü basımı, 1924'te Amedi Matbaası'nda yapılmıştır. Sebilürre ad Kütüphanesi yayınıdır, 88 sayfadır.

Bundan sonraki basımları diğer ciltlerle birlikte yapılmıştır.

*e) Safahat Beşinci Kitap: Hatıralar*

1913-1918 yılları arasında yazılmış on manzumeyi barındırır. Bunların altısı Kur'an ve hadislere dayanılarak yazılmıştır. Tümü 1.600 dizedir. İlerlerde toplumsal felaketler karşısında Allah'a yakarılmakta, salamiyet'i anlamadığını ve geri kaldığını için

halk; slam'ı bir yana attı ı için Batıcı aydınlar suçla nmakta, Akif'in gezdi i yerlerdeki izlenimleri anlatılmaktadır.

Birinci basımı 1917'de Nemci stiklal Matbaası'da yapılmı tır. 78 sayfadır.

kinici basımını stanbul'da Mart 1918'de Nemci stiklal Matbaası'da yapılmı tır. 87 sayfadır.

Üçüncü basımı stanbul'da Gündo du Matbaası'nda yapılmı tır. 87 sayfadır.

Kitabın sonraki basımları di er ciltlerle birlikte yapılmı tır.

*f) Safahat Altıncı Kitap: Asım*

2500 dizelik tek parçadan meydana gelmektedir. Sebilürre ad'ın 18 Eylül 1919 tarihli nüshasından yayımına ba lanmı 4 Aralık 1919'a kadar on parça, 1920 sonunda üç parça 12 A ustos 1922'de bir parça, 24 Temmuz ve 21 A ustos 1924'te de birer parçası yayımlanmı ; ancak tümü dergide yayınlanmadan kitap haline getirilmı tır. Sava vurguncuları, köylülerin durumu, ge çmi e bakı anlayı ı, e itim-ö retim, medrese, Türkçülük, Batıcılık, gençlik gibi birçok konu üzerinde durulmakla birlikte, Akif'in devrim görü ünü temel alır. Hocasade (Akif) ile Köse mam arasındaki kar ılıklı konu malar biçiminde geli tirilmı tır. Dili yalın ve akıcıdır.

Birinci basımı stanbul'da Sebilürre ad Kütüphanesi yayını olarak Amedi Matbaası'nda 1924'te yapılmı tır. 132 sayfadır.

kinici basımını stanbul'da Gündo du Matbaası'nda 1928'de yapılmı tır. 139 sayfadır.

Bundan sonraki basımları, di er ciltlerle birlikte yapılmı tır.

*g) Safahat Yedinci Kitap: Gölgeler*

Akif'in 1918–1933 yılları arasında yayımlanmı manzumelerini içermektedir. Bunların toplamı, bir kısmı kıta olmak üzere 41'dir. 1918 –1922 yılları arasında yazılanlar, Sebilürre ad, Açık söz, Hâkimiyeti Milliye, Ö üt, Tevhidi Efkar gibi yayın organlarında, birkaçı da 1925'te kapandı ı tarihe kadar Sebilürre ad'da yayımlanmı tır. Di erleri kitabın ilk basımında yer almı tır. Mazumelerin üçü ayet yorumu olarak kaleme alınmı tır. Yazıldıkları dönemin Akif üzerindeki etkilerini yansıtmaktadırlar.<sup>213</sup>

lk basımı 1933'te Mısır'da Matbaat-ü e bab'da yapılmı tır. 95 sayfadır. kinici ve daha sonraki basımları, Safahat'ın toplu basımında yer alacaktır.

Toplu olarak Latin harfleri ile Safahat'ın ilk baskısı 1943 yılı sonlarına do ru yapılmı tır. Bu baskıyı merhum Mehmet Akif'in damadı Ömer Rıza Do rul

<sup>213</sup> Safahat'ın yedi kitabı hakkında verdi imiz bilgiler Zeki Sarıhan'd an alınmı tır: Sarıhan, *Mehmet Akif*, 245–247.



hazırlamı tır. Bu tarihten itibaren Safahat'ın birçok baskısı yapılmı tır. Ertu rul Düзда 'ın ise tenkitli olarak yayınladı ı birçok baskı ve Safaha t çalı ması mevcuttur.

## **2.Safahat Dı ında Kalmı İirler**

Akif'in 1908 öncesinde yazdı ı ve safahat'ına almadı ı iirlerden Resimli Gazete'de yayınlananların ço u Fazıl Gökçek tarafından Yedi klim dergisinde yayımlanmı tır. (no. 72-73, Mart-Nisan 1997)

1908 sonrasında Akif'in tamamını Sırat-ı Müstakim ve Sebilürre ad'da ne r etti i ve Safahat'a almadı ı manzumeleri 700 mısra tutan 17 iirden ibarettir ve bunlardan en uzun olanı 248 mısralık olan "Hersekli Arif Hikmet" iiridir. stiklal Mar ı da bunların arasındadır.

Bu dönemde yazılıp, Sırat-ı Müstakim ve Sebilürre ad'ın dı ındaki dergi ve gazetelerde basılan veya yazılıp da defterlerde kalan ( Tebrik, kinci Ariza, ark'ın Yegane Dahi-i San'atine...gibi) manzumeler de henüz tam olarak tespit edilmi de ildir.

Akif'in Gölgeleer'i çıkardı ı 1933 sonrasında çok fazla bir ey yazmadı ını biliyoruz. Ancak 1935'te herhangi bir vesile ile veya bazı resimlere yazdı ı birkaç kıtası bilinmektedir. Bu son üç yıl içinde daha ba ka dostlarına yazdı ı daha ba ka iir ve kıtaların bulunması ihtimali kuvvetlidir.

## **B. Mensur Yazıları**

### **1. Ayet Tefsirleri**

Mehmet Akif'in tefsir yazılarının tamamı elli yedi tanedir. Bunlardan on sekizi Safahatt'a yer alan manzum eserlerdir. Elli üç tanesi ayet ve dört tanesi hadis üzerine yazılmı tır. Yazılar genellikle derginin birinci sayfasında bulunmaktadır. Ço unun uzunlu u bir sayfadan azdır. Üzerlerinde "Tefsiri erif" veya Hadisi erif" kli esi bulunmaktadır.

Yazılar bilinen tefsir usulü üzerine yazılmı de illerdir. Akif, memleketin ve halkın günkü meselelerine hitap eden bir ayet veya hadisi mevzu alarak, okuyuculara onlarla yol göstermeye çalı mı tır. Dolayısıyla bu yazılar, tefsir ilmi bakımından de il, zamanın meselelerine bakı açısından mülhemdir.

İlk tefsir Sebilürre ad'ın 8 Mart 1912 tarihli 183. sayısında çıkmı tır.

### **2. Vaazları**

Mehmet Akif'in bir tanesi kitap içinde ne redilmi dokuz vaazı vardır. Bunlardan birincisi, "Mevaiz-i Diniyye" kitabında yayınlanmadan önce ttihat ve Terakki Cemiyeti ehzadeba ı Kulübü'nde yapılmı ve Sıra t-ı Müstakim'de çıkmı bir

konu masıdır. Kalan sekiz vaazın üçü, Balkan Harbi esnasında İstanbul'un üç büyük camisinde (Beyazıd, Fatih, Süleymaniye); birisi 1920 yılında Balıkesir Zanos Paşa Camisi'nde; dört tanesi ise, birisi Narsallah Camisi'nde olmak üzere, Kastamonu ile kazalarında ve havalisinde verilen vaazlardır.

Bu sekiz vaazın Sebilürre ad'da çıkan metinleri, Mehmet Akif konu urken Eref Edip tarafından kaydedilmiştir. Bu vaazların Akif tarafından görülüp, tashih edildikten sonra ne redildikleri kuvvetle tahmin olunur.

### 3. Makaleler

Çeşitli cemiyet, edebiyat ve fikir meseleleri üzerine, makale, sohbet ve hatıra eklinde kaleme alınmış elli yazıdan ibarettir. Bunların on yedisi "Hasbihal", on biri "Edebiyat Bahisleri", dördü "Eski Hatıralar", ikisi "Letaif-i Arabdan" genel başlıkları altında –bazen ikinci bir başlık daha taşıyarak- yayınlanmıştır. On beşinin ise ayrı başlıkları vardır.

Mehmet Akif'in düşünceleri, bilgisi, kültürü ve irfanı, çok samimi bir dil ile kaleme aldığı bu yazılarına görülebilir.

### 4. Tercümeleler

1908'den önce Mehmet Akif'in yaptığı kimi bildiğimiz tercümeleler, "Resimli Gazete"de tefrika edilmiş olan "Uranie" adlı eser ile "Servet-i Fünun"da yayınlanan üç makalesinde, Fars edebiyatından yaptığı tercümelelerdir. 1895 yılında "Ma'arif" mecmuasında "Sa'di" imzasıyla tefrika edilmiş olan ve Akif'e ait olduğu tahmin edilen "Mebahis-i İlm-i Servet" yazılarının da tercüme olması ihtimali vardır.

Mehmet Akif, bu dönemde hepsi Sırat-ı Müstakim ve Sebilürre ad'da yayınlanmış ve 268 tefrika devam etmiş olan 55 ayrı tercüme yapmıştır. Bunlardan birkaçında Sa'di Mahlasını kullanmıştır. Tercümeleler altı yazardan yapılmıştır. Bunların ilk beşi Arapça, sonuncusu ise Fransızca olarak yazmıştır. Yapılan tercümelelerin çeşit ve tefrika sayısı bakımından dağılımı şöyledir: Ferid Vecdi, yedi tercüme, 77 tefrika; Muhammed Abduh, 27 tercüme 44 tefrika; A. Refik, 1 tercüme, üç tefrika; İbri, 1 tercüme, 10 tefrika; A. Çavi, 13 tercüme, 122 tefrika; S. Halim Paşa, 2 tercüme, 12 tefrika... Tespit edilen bu sayılarda, tercümeleler üzerinde yapılacak etraflı bir çalışmanın neticesinde, bazı değişiklikler olabilir.

*Ferid Vecdi:* Akif, tercümelelerine Sırat-ı Müstakim'in 10 Eylül 1908 tarihli 3. sayısında Ferid Vecdi'nin 17 tefrika devam eden "Müslüman Kadını" eseri ile başlamıştır. Bu yazardan yedi tercümesi vardır. Dördü birer yazılık olan bu tercümelelerin

di erleri: “Hadika-i Fikriye” (önce 4 ayrı yazı, sonra 21 tefrika) ve “Müslümanlık’la Medeniyet”tir (31 tefrika).

*Muhammed Abduh*: Mehmet Akif’in Abduh’tan ilk tercümesi 27 Ekim 1908 tarihli 10.sayıda çıkan “Müslümanlık’ta Esaslar”dır. Akif, Abduh’tan 27 tercüme yapmış tır. Bunların 23’ü tek makale halindedir. Uzun olan ikisi “Hanoto ile eyh Muhammed Aduh’un Münaka ası” (12 tefrika) ve “Asr Sure -i Celilesinin Tefsiri”dir (5 tefrika). ki tercüme ise iki er tefrika sürmü tür.

Abduh’tan yapılan bütün tercüme, 1–3. ciltlerdedir (1908–1911). Bu yazılardan altı tanesi 1913’ten sonraki sayılarda kısmen veya aynen, tekrar yayınlanmış tır.

*Azm-zade Refik*: Mehmet Akif’in bu zattan “Müslümanlık’ta Ferdin Hâkimiyetiyle Cemiyetin Hâkimiyeti” adını taşıyan bir tercümesi vardır. Yazı üç sayı devam etmiş tir: c.4, no. 82–824.

*eyh ibli en-Nu’mani*: Bu zattan “Medniyet-i İslamiyye Tarihi’nin Hatıraları” adıyla yapılmış ve on sayı devam eden bir tercüme vardır: c.8, no. 187–209.

*Abdülaziz Çavi* : Akif’in kendisinden en fazla tercüme yaptığı yazardır. İlk tercüme, 15 Nisan 1915 tarihli 335. sayıda çıkmış tır: “Kavmiyet ve Din”. Bu zattan yapılan tercüme uzun yazılar olup, 122 sayı devam etmiş tir. Bunların en uzunları 55 tefrikalık “Esrar-ı Kur’an” (tamamı 122 tefrika olan tercümenin son 55 yazılı bölümü Akif’e aittir), 28 tefrikalık “Anglikan Kilisesine Cevap” ve 11 tefrikalık “Alem -i İslam Hastalıkları ve Çareleri” tercümeleridir.

*Said Halim Pa a*: Mehmet Akif, Said Halim Pa a’dan iki eser tercüme etmiş tir: “İslamla mak” (c.15, no. 378–381, 4 tefrika) ve “İslam’da Te kilat-ı Siyasiyye” (c.19, no. 493–501, 8 tefrika).

Hasan Basri Çantay hatıralarında Mehmet Akif’in, Samih Rıfat’la birlikte, Maarif Vekâleti Adına “Divanu Lügati’t Türk”ü Türkçe’ye çevirdiklerini, tercümenin Vakalet’e teslim edildiğini yazmaktadır.

Akif’in tercümelerinden kitap olarak basılmış olanlar ise şunlardır:

1. “Müslüman Kadını”, İstanbul, Ahmed Saki Bey Matbaası, 1325, 165 sayfa, Sırat-ı Müstakim Kütüphanesi, adet: 5.

2. “Hanoto ile eyh Muhammed Aduh’un Münaka ası”, İstanbul, Tevsi -i Tıba’at Matbaası, 1331, 80 sayfa, Sebilürre ad Kütüphanesi, adet: 8.

3. “İslamla mak”, İstanbul, Hukuk Matbaası, 1337, 32 sayfa, Sebilürre ad Kütüphanesi Neşriyatı.

4. “çkinin Hayat-ı Be erde Açtı ı Rahneler”, Ankara, Ali ükrü Matbaası, 1339–1341, 68 sayfa, TBMM Hükümeti Umur-i er’iyye ve Evkaf Vekaleti Tedkikat ve Te’lifat-ı slamiyye Ne riyatından, adet: 4.

“Anglikan Kilisesine Cevap”, stanbul Evkaf-ı slamiyye Matbaası, 1339-1341, 290 sayfa, TBMM Hükümeti Umur-i er’iyye ve Evkaf Vekaleti Tedkikat ve Te’lifat-ı slamiyye Ne riyatından, adet: 9.

### **5.Mektuplar**

Halen elli kadar mektubu yayınlanmı bulunan Mehmet Akif’in dostlarına çok sayıda mektup yazdı ı anla ılmaktadır. Bu sebeple da ınık halde, bazı kimselerin bilhassa eski dostlarının varislerinin elinde, birkaç yüz mektubun bulundu unu tahmin etmekteyiz. Bunların toplanarak yayınlanması, airimizin dü ünceleri, hayatı ve yakın tarihimiz bakımından faydalı olacaktır.<sup>214</sup>

---

<sup>214</sup> Safahat’ın dı nda kalan eserler ile Akif’in mensur yazıları bölümlerini Ertu rul Düзда ’ın *Mehmed Âkif Ersoy* adlı eserinden naklettik: Bkz., Düзда , *Mehmed Âkif Ersoy*, 147-153.

## II. BÖLÜM

### MEHMET AK F ER SOY'UN D N F K RLER

#### I. MAN

man, e-m-n kökünde if'âl kalıbında bir mastar olup sözlükte, bir ki iyi söyledi i sözde tasdik etmek, do rulamak, söyledi ini kabullenme k, gönül huzuru ile benimsemek, kar ısında güven vermek, üpheye yer vermeyecek ekilde kesin olarak içten ve yürekten inanmak anlamına gelir. Terim olarak iman, Allah tarafından gönderildi inden üphe olmayan hususlarda Hz. Peygamberi tasdik etmek, O'nun haber verdi i eyleri tereddüt etmeden kabul edip, bunların do rulu una ve gerçekli ine gönülden inanmak demektir.<sup>215</sup>

Akif, terminolojik olarak bir iman tarifi<sup>216</sup> yapmamı olsa da “ mandır o cevher ki lâhî ne büyüktür... / mansız olan paslı yürek sinede yüküdür! ”<sup>217</sup> dizelerinde imanın yürek/kalbe nispeti bize, manı kalbin tasdikinden ibaret gören Maturidi'nin tanımlamasını hatırlatmaktadır.<sup>218</sup>

Akif, taklidi ve tahkiki iman ayrımından hareketle imanın artıp eksilebilece ini ortaya koyan u açıklamalarda bulunur.

“Çünkü erbab-ı aklın imanıyla senin, benim imanım bir mi ya? Sen, ben babamızdan gördük; yani hazır dine konduk. Ukalâ ise böyle de il; kafalarında her gün binlerce kıyamet kopuyor. üpheler zavallıların bünyan -ı imanına muttasıl hücum ediyor. U raıyor, birisini deviriyor biri daha peyda oluyor. Onu da yıkıyor üçüncüsü çıkıyor. Hâsılı biçarenin ömrü mücadele ile geçiyor. Tabiidir ki ferda -yı kıyamette onun, Allah indindeki, peygamberimiz indindeki mevkii, senden, benden çok yüksek olacak. Hiç benim imanım ile Gazzali'nin imanı bir olur mu? Elbette olmaz. Ben hazıra konmu um. O hazret ise, ömrünü mücadele ile geçirmi .”<sup>219</sup>

<sup>215</sup> Burada aktardı ımız tanım Eh1-i Sünnet mütekellimlerince yapılmı olanıdır. Farklı tanımlamalar için bkz., Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla slâm Akâidi ve Kelâm'a Giri* , stanbul 2007, 35-46.

<sup>216</sup> Vakkaso lu, içerisinde iman tarifinin de yer aldı ı uzun birkaç pasaj naklederek, Akif'in ima n konusundaki kanaatini ortaya koymaya çalı mı ; ancak alıntıladı ı bu bölümler için herhangi bir dipnot göstermemi tir. (Vehbi Vakkaso lu, *slam airi Mehmet Akif*, stanbul 1976, 145-146.) Biz Akif'in eserlerinde bu tür ifadelere rastlamadık; ancak, Vakkaso lu'nun aktardı ı iman tanımlamasının benzerini veren mamolu, Akif'in bu tanımlamayı Abduh'a dayandırarak verdi ini ifade eder. Abduh Asr suresinin tefsiri ba lamında bunları dile getirmi ; Akif de bunun tercümesini yapmı tir. Dolayısıyla ifadeler Abdu h'a aittir. Kr ., Vahit mamolu, *Birman ve Aksiyon Adamı Mehmet Akif*, stanbul 1997, 96-97.

<sup>217</sup> Ersoy, *Safahat*, I. Kitap, 18.

<sup>218</sup> Sönmez Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle mam Mâtürîdî”, *mam Mâtürîdî ve Maturidilik*, Haz., Sönmez Kutlu, Ankara 2003; Bekir Topalo lu, “Ebû Mansûr El -Mâtürîdî'nin Kelami Görü leri, *mam Mâtürîdî ve Maturidilik*, 198.

<sup>219</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 229.

Yukarıdaki paragraftan da anlaşılacağı üzere, imanın artıp azalabileceği konusunda Akif, E'ari akideyle örtülen kanaatlere sahiptir. Maturidi akidesinde ise, imanda e'tlik vardır ve imanın artıp eksilmesi söz konusu değildir.<sup>220</sup>

iman'ın amel ile ilgili kisine gelince Akif, "salam îman" sahibi olan bireylerin bu imanının bir neticesi olarak, hakiki manada iman etmiş birkaç kişinin dünyaya meydan okuyabileceğini öyle nazmederek

"- te gördün ya, Hocam, millet için lâzım olan,  
Hoca Mandal'daki îman gibi salam îman.  
Titretirsin yine dünyâyı, emin ol tır tır;  
Hele sen ark'a o îmanda beş on sîne getir."<sup>221</sup>

Akif, tahkiki imana sahip bir müminin neler yapabileceğini bahsederken aynı zamanda imanın amel ile ilgili kisine de vurgu yapmış oluyor. Çünkü aksiyona dönüşen bir imanın dünyayı titretmesinden bahsedilemez. Dolayısıyla Akif'in din anlayışında, vicdanlara hapsedilmiş, uygulama imkânı olmayan bir imana asla yer yoktur. Böylesi bir anlayışın iddettikleri eleştirilerine muhatap olmaktadır:

"htimal abdestler, gusüller, namazlar, oruçlar, haclar, zekâtlar, teavünler, sa'yler, mücahedeler sana ağırlık geliyor, sana güç geliyor da 'Ke ke din sırf vicdani bir akideden ibaret olsaydı, hiç böyle bir takım teklifler bulunmasaydı!' diyorsun. Acaba bu emirlerin zımmındaki menfaatleri düşünüyor musun? Acaba kendi sıhhatini, kendi hayatını, kendi safvet-i vicdanını, kendi rahatını, kendi huzurunu, hülâsa kendi insanlığını ve dolayısıyla bütün cemaatin saadetini, selametini temin için bu ilahi teklifleri yerine getirmekten mustahak kalabilecek misin? Yıce bilmelisin ki senin insan olman için, insanca ölüp gitmen için hakiki Müslüman olmandan başka çare yoktu."<sup>222</sup>

Hakiki Müslümanlığın yolu ise ilahi emirlere imandan sonra, onlara gereği gibi sarılmakla ve ancak, onları uygulama sahasına koymakla mümkün olabilir. nanılan hususlar uygulama sahasına konulmadıkça vakit, insanların başına imansızlıktan dolayı gelen olumsuzlukların tamamı –isyanlar, fitneler, sapkınlıklar, ayrılıklar, bozgunculuk, cehalet vb- o topluma karşı olacaktır.<sup>223</sup>

Doğru da airin iman-amel birliğini konusundaki hassasiyetini şu cümlelerle ifade eder: "Mehmed Akif, Müslümanlıkta iman/amel bütünlüğünün değerini ve gerekliliğini

<sup>220</sup> Ethem Ruhi Fılahı, *Çaımızda tıkadî slam Mezhepleri*, İstanbul 1999, 89.

<sup>221</sup> Ersoy, *Safahat*, VI. Kitap, 377.

<sup>222</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 328–329.

<sup>223</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 118.

çok iyi bilmektedir. nanan, iman eden kimsenin bunu hayatına geçirmesi, fiil haline getirmesi gereklidir.”<sup>224</sup>

Netice itibariyle Akif’in, imanın bir sonucu olarak amellerin gerekliliği üzerinde durmakla ve imanın yerini belirlemede kalbe vurgu yapmakla, Maturidi’nin iman tanımlamasına yaklaştığı; imanın artıp eksilebileceği konusunda ise E’ari akideyi benimsemediği anlaşılmaktadır.

### A. Allah

Allah inancı, İslam inanç esasları arasında ilk sırayı almaktadır. Allah tasavvurunun, diğer inanç esaslarını da içerisinde barındırdığı ve onların muhtevasını da etkilediği göz önünde bulundurulursa Allah’a imanın, diğer inanç esasları arasındaki bu konumu daha iyi bir şekilde de erlendirilebilecektir. Fiziki bir konuma sahip olan insanın Allah’ı tanımlama gayretleri de sürekli olarak eksik kalmıştır. Çünkü bu gayret, yaratılanın yaratıcısını, noksan olanın mutlak ve mükemmel olanı tanımlama gayretidir.

Akif, Allah’ı tanımlamaya çalışırken bazen tamamen akın bir Allah tasavvuruna yer verir. Hatta Allah’ın azamet ve celaletinden bahsederken onun yarattığı âleme ait olan varlıkların bile gerektiği gibi kavranamadığını ifade ederek insanın bu konudaki acizliğine dikkatleri şöyle çeker:

“Ey nûr-i ulûhiyyetin zilli avâlim,  
Zıllın bile esrâr-ı zuhûrun gibi muzlim!  
Kürsî-i celâlin –ki semâlarla zeminler  
Bir nokta kadar sahn-i muhîtinde tutar yer-  
drâkin eder gâye-i ümîdini haybet...  
Yâ Rab, o ne deh ettir, lâhî, o ne heybet!  
Pervâzına yetmez gibi pehnâ-yı avâlim,  
Gâhi seni bulsam diye, âvâre hayâlim,  
Bir evk ile lâhûta yükseleyim der.  
Lâkin nasıl olsun o mi’râca muzaffer?”<sup>225</sup>

Metafizik bir alanı tanımlayabilmenin mümkün olmadığını bilincinde olan Akif’in, Allah’ı tanımlamaya çalışırken kullanmaya çalıştığı tenzih dili, neticede tebihe karıktır. Kendisi de bunu yaparken tebihe düdüğü için Allah’tan af dileyerek, bu durumu kendi acizliğine verir ve yeniden tenzih dilini kullanmaya başlar:

“Hükmün ki tahakküm edemez seyrine bir ey;

<sup>224</sup> Doğan, *Mehmed Akif*, 50.

<sup>225</sup> Ersoy, *Safahat*, I. Kitap, 15.

Bir anda bu pâyansız olan cevvi eder tayy.  
 Bir an, diyerek elemi im bilmeyerek, bak!  
 Takyîd zamanla seni ay Fâtır-ı Mutlak!  
 Bâkîyi be er her ne kadar etse de tenzîh,  
 Fâniyyeti îcâbı, eder kendine te bîh!  
 Itlâka nasıl yol bulabilsin ki tefekkür?  
 E bâhu görür eyler iken rûhu tasavvur!”<sup>226</sup>

Allah hakkında dü ünülenler ya da ona atfedilen eyler insanların hayatı ve dünyayı nasıl anlamlandırdıklarıyla da ilintilidir. Mehmed Akif, Kur’an’ın da sıkça kullandığı, tabiattaki düzene dikkatleri çekerek buradan onun yaratıcısına ulaşma, yöntemine yer verir ve Allah-Âlem ili kisi balamında unları nazmeder:

“Tutun da ‘zerre’lerinden, çıkın ‘sehâbiyye’  
 Denen yın yın e bâh-i âsümânîye;  
 Hülâsa, âlem-i imkânı devredin; o zaman  
 ühûda balı bir îmanla hükmeder vicdan:  
 Ki hilkatın ne kadar ekli varsa: Ulvîsi,  
 Kesîfi, müdriki, uzvîsi, gayr-ı uzvîsi,  
 Kemâl-i evk ile mahkûmu aynı kânûnun...  
 Bütün u’ûn-i avâlim tecelliyâtı onun.”<sup>227</sup>

Akif, Yüce Allah’ın yarattıkları üzerinde ayetlerinin bulunduğunu ve bütün varlıkların yaratılışı ile kendi türüne özgü niteliklerini, bu ezeli yaratıcıdan aldığı mısralarla ifade eder:

“Kulak verin de neler söylüyor bakın idrâk:  
 Bu, lücce lücce tekâsüf, bu sa’y-i deh et-nâk,  
 Belî sa’yidir ummân-ı kudretin, ezeli;  
 Hurû -i feyz-i ezel her kutayresinde celî.  
 Mükevvenâtı ezelden halâs edip ebede  
 Sürükleyen; onun hayret-i fezâ hüviyette  
 Tekallübât ile bir müntehâya doru süren;  
 Hem istikâmeti dâim o müntehâya veren,  
 râde hep ezeli sa’yidir, bakılsa, onun;  
 Kimin? O kudret-i mahzın, o sırr-ı meknûnun!

<sup>226</sup> Ersoy, *Safahat*, I. Kitap, 16.

<sup>227</sup> M. Akif Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, Haz., M. Ertuğrul Düzdal, İstanbul 2003, 215.



Ne dinlenir, ne âtil kalır, velev bir an,  
u'ûn-i hilkati teksîf edip yaratmaktan.”<sup>228</sup>

Bu mısralarında, kâinatın sürekli olu um halinde olmasının nedeni olarak Allah'ı gösteren Akif, daha sonraki dizelerinde tek ba ına maddenin bir gücünü n kabullenilmesi halinde dahi; bunun da gücünün kayna ını yüce Allah'tan alması hasebiyle, yine mutlak güç veren ve yaratanın Allah olaca ı sonucuna ula ır:

“Tasavvur eyleyelim imdi ba ka bir kudret,  
Ki hep kuvâyı do urmu , esâsı madde... Evet  
Nedir bu? Ba ka de il, aynı cilvenin i idir:  
Bütün ezeldeki sa'yin tekâsüf etmi idir.  
u madde yok mu ki almakta birçok e kâli,  
Onun da varmadadır sa'ye asl-ı seyyâli.  
Neden mi? Çünkü bütün kudretin tekâsüfüdür.  
Zaman da sa'ye çıkar: Çünkü hep onunla yürür.  
Mekân da sa'ye varır: Sa'yi sıfra indiririz,  
Mekân tasavvur edilemez, muhâl olur hayyiz.”<sup>229</sup>

Fatih camisindeki vaazında Akif, Rahman suresinin 29. ayetini tefsir ederken, Allah'ın sürekli olarak yaratma halinde olu unu, kâinatın mükemmel bir düzen içerisinde i lemesi ve kesintisiz olarak yüce Allah tarafından yenilenmesi ekinde de erlendirir:

“Allahu Zülcelal her an bu kainata hayat veriyor; her an bir e'n, bir hadise vücuda getiriyor. Hallak-ı Azimü an kısa lakin bizim tahayyül edemeyece imiz kadar kısa bir an için faaliyeti bıraksa bütün mevcudat alt üst olur. [...] Cenab -ı Hak alemi yalnız bir kere yoktan var etmedi. Onun halkı daimidir. Evet, Allahu Zülcelal'in iki muhtelif tecellisi var ki biri mevcudatı yok etmekte; di eri ise var etmekte. A ncak bu iki tecelli-i Subhani arasındaki zaman mesafesi bizim aklımızla ölçülmeyecek kadar kısa da onun için ne oluyor, ne bitiyor, farkında olmuyoruz.”<sup>230</sup>

Akif'in hutbe ve vaazları ile Tefsirini yaptı ı ayetler incelendi inde, Allah ile ilgili olarak üzerinde en çok durdu u kavramın *Sünnetullah* oldu u görülecektir. O, bu terimi öyle tanımlar:

<sup>228</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 216.

<sup>229</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 216–217.

<sup>230</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 201.

“Kitabullah’daki sünnet Resulullah’ın sünneti de ildir... Kur’an’ın sünneti ise Cenab-ı Hak’ın ezeli ve ebedi olan kanunu demektir. Evet, Allahu Zü’lcelâl’in bu âlem-i hilkatte cari birçok kanunları var. Cemadatta, nebatatta, hayvanatta, yıldızlarda, aylarda, güne lerde, da larda, denizlerde, yerlerde, göklerde elhasıl bizim bildi imiz, bilmedi imiz ne kadar mahlûkat varsa bunların hepsinde ayrı ayrı kanunları caridir.”<sup>231</sup>

Örne in, “Âlem, feza dedi imiz u ucu buca ı olmayan bo luk içinde dönüp duruyor; Allah-u Zülcelal’in ezelde çizmi oldu u hatt-ı hareketi takib ediyor. Hiçbir zerre kendi seyrinden, faaliyetinden geri durmuyor.”<sup>232</sup> Yaratılmı olan varlıkların tamamı için geçerli olan bu ilahi kanunlardan, insanlar için geçerli olanlarına gelince Akif, bunları Müslümanlar açısında öyle de erlendirir:

“Evet, milletlerde cari olan kanunun mahiyetini biz Müslümanlar do rudan do ruya Cenab-ı Hak’dan ö reniyoruz: Ümmet-i slamiye’nin dünyada, ukbada felahını, necatını, saadetini, refahını, samanını temin eden evamir -i ilahiye yok mu, i te onların her biri Allah’ın bir sünneti yani bir kanunudur.”<sup>233</sup>

Allah’ın koydu u bu kanunlar, insanlar tarafından yapılan ve ihtiyaca binaen sürekli olarak yenilenen kanunlarla kıyaslandı nda; Sünneetullah’ın de i medi i ve kesinlikle de i meyece ini Akif defaatle vurgular:

“Bu kanunlar va’z-ı ilahi oldu u için insanların tertip ettikleri kanunlar gibi ömürsüz de ildir. Ta ezelde me iyet-i ilahiye muktezasınca ibda olunan bu hükümlerin, bu ahkâmın, bu kavaninin hiçbir maddesi, hatta hiçbir kelimesi, hiçbir noktası de i mez. Bunun böyle oldu unu Kitabullah da bize sarahaten bildiriyor.”<sup>234</sup>

“Cenab-ı Hak’kın bir takım kavanini, kavanin-i ezeliyesi vardır. Evet, o kanunlar, hem ezelidir, hem ebedidir. Hiç de de i mez.”<sup>235</sup>

“Hayatı mücadele içinde geçenler için mevud olmadık nimet; manasız bir tevekkül ile atıl ya ayanların ise mahkûm olamayaca ı zillet yoktur. Fatır -ı Hâkim’in kavanini ebedidir, asla de i mez. Allah o kanunların hiçbirinin, hiçbir noktasını hiçbir müminin keyfi hatta bütün Müslümanların hatır -ı erifi için tadil edemez.”<sup>236</sup>

Akif’in Sünnetullah kavramı üzerinde neden bu kadar durdu unu ve bu konuyu niçin i ledi ini anlayabilmek için dönemin so syal ve siyasi yapısını ve Akif’in misyonunu göz önünde bulundurmamak yerinde olacaktır. O, hutbe ve vaazlarıyla sava tan

<sup>231</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 274.

<sup>232</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 200.

<sup>233</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 274–275.

<sup>234</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 274–275.

<sup>235</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 182.

<sup>236</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 57.

sava a sürüklenmi bir toplulu a hitap etmektedir. Bütün gayreti, insanlara, özgürlüklerini sa lamaları için yeni bir ruh vermek ve onla rı dinç ve dinamik tutmaktır. Bunu yapabilmek için de o, Allah'ın tabiattaki kanunlarından yola çıkarak insano lu için geçerli olan kanunlar üzerinde durur ve bu yolla onları uyandırmaya, diri tutmaya çalı ır. Mademki bu kanunlar herkes için geçerlidir ve hiç kimse için de i tirilmiyor; O halde bu kanunlara uymayı çoktan bırakmı olan Müslümanlar/ ark dünyası bunların gere ini yapmakla istedi i ve arzuladı ı konuma gelebilecektir.

Akif, sünnetullah kavramı üzerinde dururken, Allah'ın Kudret ve Adalet sıfatlarını bir biriyle muhalif bir ekilde ele almaz. O'na göre, Allah'ın kudreti onun Adaleti ve koydu u kanunlarla kendini göstermektedir.

“... Vakıa Cenab-ı Hak ‘Malikü'l Mülküm’ diyor; bu âlemde istedi i gibi tasarruf eder; diledi inden alır, diledi ine verir; istedi ini i'zaz eyler, istedi ini tezlil eder. Bunda üphe yok. Fakat hiçbir kavim gösterilemez ki kendisi, zillate, esarete, mahkûmiyete, istihkak kesbetmeden inkızaa gitmi olsun; hiçbir millet görülemez ki mülküne sahip olmak istidadını gaib etmede n vatan elinden çıkmı bulunsun.”<sup>237</sup>

Yüce Allah'ın bu tasarrufu onun adaleti ile gerçekleşir. Milletlerin tarih sahnesinden silinerek hükümlerinin son bulması, onların kendi elerliye yaptıklarının bir sonucudur. Onların, Allah'ın belirlemi oldu u fitr at kurallarına aykırı olarak davranmalarının bir neticesidir. Akif'in bu konuda dayandı ı ayetler Ahzab 62.<sup>238</sup> ayet ile Nahl 36.<sup>239</sup> ayetleridir.<sup>240</sup> Akif, bu prensibin en güzel ekilde üzerinde somutla tı ı toplum olarak, dönemin Müslümanlarını gösterir:

“Uzaklara gitmeye gerek yok! te efradı üç yüz elli milyona varan ümmet -i slamiye gözümüzün önünde duruyor. Küçük bir cemaat iken harikalar gösteren, cihana hakim olan bu ümmet, u kesretiyle beraber, imdi cihanın mahkumu bulunuyor!... [...] Biz bu felaketlerin, bu hüsrânların esbabını hep kendimizde aramalı; hep kendi nefsimizi muhasebe altına almalıyız.”<sup>241</sup>

Akif, bazı yerlerde Allah'ın kudretinden bahsederken adeta Cebri bir dille konuya girer. Hakkın Sesleri'nde bu duruma örnek olarak verebiliriz:

“ lâhî, emrinin âvâre bir mahkûmudur âlem;

Me iyyet sende, her ey sende... Hiçbir ey de il âdem!

<sup>237</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 181- 182.

<sup>238</sup> Kur'an-ı Kerim Meali, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006. “Allah'ın önceden geçenler hakkındaki kanunu budur. Allah'ın kanununda asla bir de i iklik bulamazsın.”

<sup>239</sup> “... Yeryüzünde gezin de görün, inkâr edenlerin sonu nasıl olmu tur!”

<sup>240</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 76-77,182.

<sup>241</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 77.

Fakat, hâlâ vücûd isbât eder, kendince, hey sersem!

[...]

lâhî, <<Mâlike'l- mülk'üm>> diyorsun... Do ru, âmennâ.

Hakîkî bir tasarruf var mıdır insân için? Aslâ!

E er almı sa bir millet, edip bir mülkü istîlâ;

E er vermi se bir millet bütün bir mülkü bî -pervâ;

Alan sensin, veren sensin, senin hükmündedir dünyâ.

lâhî, en asîl akvâmı alçaltırsın istersen;

Dilersen en zelîl e hâsa izzetler verirsin sen!

Bu haybetler, bu hüsrânlar bütün senden, bütün senden!"<sup>242</sup>

Ancak onun bu ifadeleri kullanma nedenini irdeledi imizde bu terennümlerin, slam dünyasının içinde bulundu u olumsuz durumun onun ruhundaki izdü ümleri oldu unu görürüz. Dolayısıyla Akif, burada duy gusalla maktadır. iirinin devamında bunu görmemiz mümkündür:

"Tecellî etmedin bir kerre, Allâh'ım, cemâlinle!

u üç yüz elli milyon rûhu öldürdün celâlinle!

Oturmu e lenirken senin -hâ â- zevâlinle,

Nedir ilhâdı ihmâlin o sâmit infiâlinle?

Nedir slâm'ı tenkîlin bu müsta'cel nekâlinle?"<sup>243</sup>

iirin son bölümünde ise bu mısraların, duygusal bir veche ile yazıldı ını air'in kendisi itiraf etmektedir. Mevcut olumsuz durumun müsebbibinin Allah olmadığı, insano lunun kendisinin yaptıklarının bir netices i olduğu ve durumun Allah'ın fitrat kanunlarıyla ilgili olduğu vurgulanmaktadır:

"Sus ey dîvâne! Durmaz kâinâtın seyr-i mu'tâdı.

Ne sandın? Fitratın ahkâmı hiç dinler mi feryâdı?

Bugün, sen kendi kendinden ümîd et ancak imdâdı;

Evet, sen kendi ikdâmınla kaldır git de bîdâdı.

Cihan kânûn-i sa'yin, bak, nasıl bir hisle münkâdı!

Ne yaptın? <<Leyse li'l-insâni illâ mâ-se'â>> vardı!.."244

<sup>242</sup> Ersoy, *Safahat*, III. Kitap, 175-176.

<sup>243</sup> Ersoy, *Safahat*, III. Kitap, 177.

<sup>244</sup> Ersoy, *Safahat*, III. Kitap, 177.

Enfal Suresi 25. ayetin tefsirini konu alan makalesinde de Akif, insanların yaptıkları yüzünden başlarına gelen musibetlerden hareketle, Allah'ın bu dünyadaki adaletinin ifadesi olan kanunları üzerinde bulunurlar:

“Ne yapalım, kanun-i ilahi böyle: kurunun yanında ya da yanıyor. Be on ki inin uyandırdı ı fitne yangını binlerce, yüzbinlerce, milyonlarca, hanümanın kül ünü havaya savurmaktan geri kalmıyor. [...] Pekâlâ! Böyle bir, iki, be , on, yirmi, elli, yüz... Hatta bin hatta birkaç bin suçlunun ceza -yı amelini geride kalan milyonlarca bigünaha çektiirmek adalet-i ilahiyeye sı ar mı? Bu suali ukde-i hatır etmek bile haramdır. Çünkü Hallak-ı Hâkim bu alem-i hilkat için, hiçbir zaman de i meyecek bir takım kanunlar vaz etmi ; o kanunların mahiyetini, ebediyetini, lisan -ı eriatle bütün mükellef olan insanlara bildirmi ; hem onların bizim hayatımıza, bizim selametimize taalluk eden kısmını iyice anlayabilmemiz için gayet basit, gayet vazıh bir surette tertib eylemi ; sonra, yine bizim selametimiz nezd-i rahmanisinde pek matlub oldu u için ‘Sakin bu kanunların gösterdi i yoldan ayrılmayınız, zira mahvolursunuz.’ htarını daima tekrarda bulunmu ... Artık biz kalkar da Allah'ın evamirine kulak vermez; Allah'ın gösterdi i yolu tutmaz; bilakis irzime -i fesadın bile bile arkasına dü ersek; adalet-i ilahiye için bizi te'bid etmemek kabil olur mu?”<sup>245</sup>

Akif'in üzerinde durdu u bir di er husus da “Allah korkusu”dur. Ahlaki bir toplumun var olabilmesi için yüreklerinde Allah korkusu ta imaları gerekti ini belirten Akif, aynı zamanda felsefi bir problem olan, Ahlak'ın kayna ı sorusuna da cevap vermi oluyor.

“Ne irfandır veren ahlâka yüksek lik, ne vicdandır;  
Fazîlet hissi insanlarda Allah korkusundandır.  
Yüreklerde çekilmi farz edilsin havfı Yezdân'ın...  
Ne irfânın kalır te'siri kat'iyyen, ne vicdânın.”<sup>246</sup>

Allah korkusunu yüreklerinde ta ryan toplumun bütün dünyaya hakim olabilece ini; ancak bundan mahrum olan milletlerin ise kölelikten ve zilletten kurtulamayaca nı dile getirmektedir.

“O cem'iyet ki vicdânında hâkim havf -ı Yezdân'dır;  
Bütün dünyâya sâhiptir, bütün akvâma sultandır.  
Fakat, efrâdı Allah korkusundan bî -haber millet,  
Çeker, milletlerin menfûru, kıbtîler kadar zillet;

<sup>245</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 138-139.

<sup>246</sup> Ersoy, *Safahat*, V. Kitap, 267.

Me'âlî meyli hiç kalmaz, ehâmet büsbütün kalkar;  
Ne hâkimlik tanır artık, ne mahkûm olmaktan korkar.”<sup>247</sup>

Akif'in son dönemde yazdığı şiirlerine baktığımızda ise yüreklerden ta an bir Allah sevgisi ile karışılırız. Bu konu hakkında gerekli olan açıklamaları Tasavvuf baharında altında yapacağımız için burada, Safahat'tan bir bölüm nakletmekle yetineceğiz.

“Ömürler geçti, son yoksun, gel ey bir tânecik Ma'bûd,  
Gel ey bir tânecik gâib, gel ey bir tânecik mevcûd!  
[...]  
Ne âfâk isterim sensiz, ne enfüs, tamtakır hepsi!  
Senin mecnûnunun, bir sensin ancak taptığım Leylâ;  
Ezelden sunduğun ehlâ-nîgâhın mestiyim hâlâ!  
Gel ey sâkî-i bâkî, gel, Elest'in yâdını âd olsun:”<sup>248</sup>

Mehmet Akif'in Allah tasavvurunda, kainatın mutlak ve tek var edeni olarak Allah vardır. Dönemin pozitivist-materyalist iddialarından biri olan, maddenin kendi başına yaratıcı olduğu düşüncesine, maddenin gücünü kabul etmekle birlikte ona bu gücü verenin Allah olduğu analizi ile cevap veren Akif, Sünnetullah kavramıyla bütün insanlar için geçerli olan kanunlardan bahsederek, Müslüman toplumu uyarmaya ve uyandırmaya çalışmıştır. Hiçbir toplumun yok olmayı hak etmeden tarih sahnesinden silinmeyeceğini, onun baş vurduğu temel argümanlardan birini oluşturur.

Sünnetullah kavramının izahında Allah'ın adaletine vurgu yapmış olması, Akif'in bu konuda Mutezile akidesiyle örtülen bir düşünceye sahip olduğu gösterse de,<sup>249</sup> Allah'ın kudretini de göz önünde bulundurarak Allah'ın adaleti ile kudretini terkip etme çabaları O'nun bu konuda ben Teymiye'nin izinde olduğunu göstergesidir.<sup>250</sup> Allah hakkında şiirin kullandığı Cebri ifadeler ise duygusal ifadelerden öteye geçmemektedir. Son olarak, Allah inancı ve korkusunun toplumları yücelten en büyük etken olduğu üzerinde duran Mehmet Akif'in, hayatının sonlarında, mistik yönüne ağırlık basan ve Allah sevgisini önceleyen şiirleri nazmettiğini ortaya çıkmaktadır.

### **B. Peygamber**

Allah ile kul arasındaki iletiyi taşıyan peygamberlerin misyonuna dikkatleri çeken Akif, dünya ve ahiret mutluluğu için onlara imanın gerekliliğine dikkatleri çeker.

<sup>247</sup> Ersoy, *Safahat*, V. Kitap, 268.

<sup>248</sup> Ersoy, *Safahat*, VII. Kitap, 444.

<sup>249</sup> Mutezile'nin İlahi Adaleti; Sünniler'in/Hadis Ehli ise Allah'ın Kudret'i ve İrade'sini vurguladıkları ile ilgili olarak bkz., Fazlur Rahman, *İslam*, Çev., Mehmet Dağ - Mehmet Aydın, Ankara 2004, 166.

<sup>250</sup> Ben Teymiye'nin terkip çabaları hakkında geniş bilgi için bkz., Fazlur Rahman, *İslam*, 172-179.

“Peygamberler, Allahu Zül’celâl tarafından insanlara hem dünyada, hem ukbâda mus’ûdiyetlerini kâfil olacak birer eriat tebli ediyorlar. Bu âlem -i hilkatte cari olan kavanin-i ilahiyeyi kendilerine bildiriyorlar. ‘ te bu kanunların muktezasına tevfiik -i hareket ederseniz dünyada bir hayat -ı tayyibe ile ya ar; ukbada ise naîm -i ebedîye mahzar olursunuz. Yok, Allah’ın evamirini dilnlemezsensiz, her iki dünyada belanızı bulursunuz.’ diyorlar. [...]

Milletler bu ilahi tebli atı dinledikçe, fıtratın ezeli, ebedi kanunlarına itaatten ayrılmadıkça; maddi, manevi, her türlü feyzi, her türlü terakkiyi elde ediyorlar. Bilakis, o tebli atın sıdkına, semaviyetine inanmayacak, o kanunların kat’i yyetinden, istisna kabul eylemeyece inden zuhûl edecek bir hale gelince esfelü’s -sâfilin-i hüsrana do ru inip gidiyorlar.”<sup>251</sup>

Hz. Muhammed’in kendi toplumu içerisindeki konumuna dikkatleri çeken Akif, peygamberlik öncesinde de onun korundu unu u cümlelerle izah eder:

“Aleyhisselatü vesselam Efendimiz daha çocuklu unda iken muvahhid idi, ahlakın en temizine malik idi; hiçbir saneme tapmadı, hiçbir fenalık yapmadı. O derecede ki: kavmi arasında do rulu un timsali tanınır, herkestarafından ‘el -Emin’ diye anılırdı. irkten yahut nefse ma lubiyetten ileri gelecek dalal onun zat -ı keriminden dünyalar kadar uzak durur, civar -ı tahirine yakla maktan korkardı. Meb’ûs oldu u milletçe ahsı muhterem görülsün de sözü dinlensin, gösterdi i yola gidilsin diye Cenab -ı Hak onu daha çocuklu unda iken irk, ahıksızlık gibi iki lekeden tenzih etmi idi.”<sup>252</sup>

Akif, Hz. Muhammed’in kendisine, peygamberlik verilmeden önce Mü rikler içerisinde ya ıyor olması ve onların inançlarındaki yanlı lıklarının farkına varıp, aslında tevhit dinlerinden olan Hristiyanlık ve Yahudilik gibi dinleri benimsememesini onun ümmili ine ba layarak onun korunmu lu unu tarihi ve akli delillerle de ispat etmeye çalı ır.<sup>253</sup>

Hz Muhammed ’min böylesi bir karakter ve ahlaka sahip olması, aynı zamanda bize, inanmayanların inanmama gerekçelerinin peygamberin ahsı ile alakalı bir husus olmadı nı da göstermektedir. Onlar peygamberin getirdi i dini hükümlere kar ı tavır

<sup>251</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 117–118.

<sup>252</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 24–25. Peygamberin korunmu lu u konusunda Akif’in a ırı yorumlara iltifat etmedi ini, n irah Suresi’ni tefsir ederken görebiliriz. Surede geçen, erh, kelimesini açmak, geni letmek ekinde tercüme eden Akif, gö sün biyolojik fonksiyonlarına dikkatleri çekerek geni gö sün kalp ile ci erin i leyi ini kolayla ırdı ndan bahseder. Ayrıca Surenin müteakip ayetinde geçen “vizir” kelimesi ile gö sün açılmasını irtibatlandırarak vizrin maddi de il manevi yük oldu unu ve ruha verdi i eziyet, gerçek yükten daha fazla oldu undan bu ekinde tasvir edildi ini anlatır. Bkz., engüler, *Külliyat*, c. 9, 34–35.

<sup>253</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 25.

almı lardır. Bu bu zun neticesinde de ma lup oldular. Buna kar ılık Hz. Muhammed arkasında ebediyen var olacak bir eriat, kendisinin yolundan yürüyen bir ümmet bırakmı tır.<sup>254</sup>

Safahat'ta ise Hz. Peygamber u mısralarla anlatılıyor:

“Derken, büyümü , kırkına gelmi ti ki öksüz,  
Ba larda gezen kanlı ayaklar suya erdi!  
Bir nefhada insanlı ı kurtardı o ma'sûm,  
Bir hamlede kayserleri, kistrâları serdi!  
Aczin ki, ezilmekti bütün hakkı, dirildi;  
Zulmün ki, zevâl aklına gelmezdi, geberdi!  
Âlemlere, rahmetti, evet, er' -i mübîni,  
ehbâlini adl isteyen yurduna gerdi.  
Dünyâ neye sâhipse, onun ver gisidir hep;  
Medyûn ona cem' iyyeti, medyûn ona ferdi.  
Medyûndur o ma'sûma bütün bir be eriyet...  
Yâ Rab, bizi mah erde bu ikrâr ile ha ret.”<sup>255</sup>

Akif, Peygamberlerin tarihteki misyonlarına dikkatleri çekerken, hepsinin Allah'ın yeryüzünde geçerli olan kanunlarını insanlara ilettiklerinden bahseder. Hz. Muhammed'in korunmu lu u ve ümmili i üzerine yaptı ı açıklamalar ise, O'nun ça rısının ilahi kaynaklı oldu unu ıspatlamak üzerine kurulmu tur. Akif'in, Hristiyanlık ve Yahudilik'in müntesiplerinin oldu u bir ço rafayada, peygamberin çocuklu undan beri muvahhid oldu unu ortaya koyma gayretleri de Batılı ara tırmacıların/oryentalislerin Hz. Peygamber hakkındaki iddialarına cevap olarak de erlendirilebilir. Akif'in, peygamberin korunmu lu u konusunu abartma dı ını, n irah suresindeki gö üs geni li i(in irah) ve yük(vizr) kelimelerini tefsir ederken<sup>256</sup> bunları, maddi de il manevi anlamlar yükleyerek tefsirinden anlayabiliyoruz.

### **C. Ahiret**

Ahiret hayatının mahiyeti ve niteli i ile pek ilgilenmeyen Akif, daha çok dünya hayatının di er âlemlerle ili kisi üzerinde durur ve bu açıdan dünya hayatına büyük bir önem atfeder. Dünya hayatının geçicili inden hareketle onun de ersiz oldu u neticesine ula an anlayı a iddetle kar ı çıkar:

<sup>254</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 49–50.

<sup>255</sup> Ersoy, *Safahat*, VII. Kitap, 455.

<sup>256</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 34.



“Sen ey sersem ki <<üç günlük hayatın ömrü yok>> der de,  
Sanırsın umdu un âmâdedir ferdâ-yı mah erde;”<sup>257</sup>

Akif’in bu tepkisinin nedenine baktı ımızda, insanların Ahiret hayatına vurgu yaparak dünya hayatında onu kazanmak için çaba sarfetmemeleri, dünyada da tembelli e ve sefaletle sürüklenmeleri oldu u görmekteyiz;

“Neden geçsin sefâletlerle, haybetlerle, ezmânın?  
Neden azmin süreksiz, yok mudur Allah’a îmânın?  
Çalı , dünyâda insan ol, elindeyken henüz dünyâ;

Öbür dünyada insanlık de ilmi ya ma, gördün ya!  
Dilinden âhiret hiç dü müyor ey müsl üman, lâkin,  
Onun hakkında âtil bir heves mahsûlü idrâkin!”<sup>258</sup>

Akif, dünya hayatının varlı ı ve burada insanlar için yaratılan varlıklardan hareketle ahiret hayatının da zorunlu olarak var olaca ı çıkarımında bulunur.

“ u fânî zindegâniyle hayât-ı câvidânînin,  
Telâkî-gâhıdır makber denen son menzil -i ârâm.  
Hayat ölmekle bitmi olsa bir ey anla ılmazdı,  
Evet, bir ömr-i sâî var: De il hilkat abes mâdâm.”<sup>259</sup>

Akife göre, Dünya hayatının yüce Allah tarafından yaratılmı olması, aynı zamanda onun de erli oldu unun da bir göstergesidir. Çünkü insanların, burada yaptıklarına kar ılık olarak Ahiret yurdundaki konumları belli olacaktır.

“E er maksûdu ancak âhiret olsaydı Yezdân’ın;  
Ne hikmet vardı ibdânda hiç yoktan bu dünyânın?  
<<Ezel>>den ayrılan rûhun ni îme n-gâh-ı bâkîsi  
<<Ebed>>ken, yolda e bâhın niçin olsun mülâkîsi?  
<<Elest>>in arkasından gelmesin Cennet, Cehennem de,  
Neden ervâha tekrar imtihân olsun bu âlemde?  
Demek: Dünyâ de il pek öyle istihfâfa âyetse:  
Demek: Bir feyz-i bâkî var, bu fânî ömre vâbeste!

Diyorlar: <<Kâinâtın aslı yoktur, çünkü fânîdir.>>

Evet, fânîdir amma, bir nazardan câvidânîdir.  
Süreksizmi hayat... Olsun! Müebbed zevki, hüsrânı;

<sup>257</sup> Ersoy, *Safahat*, V. Kitap, 271.

<sup>258</sup> Ersoy, *Safahat*, V. Kitap, 272.

<sup>259</sup> Ersoy, *Safahat*, I. Kitap, 117.

Onun bir sermediyettir bu haysiyyetle her ânı.”<sup>260</sup>

Akif, insanları dünyevile me tehlikesi karında da uyararak Ahiret hayatı için hazırlık yapmaya yönlendirir:

“Sen ey gâfil be er, âlemde bir te’ mîn -i istikbal  
Edeydim, der çekersin ihtiyârî bir yı n âlâm.  
E er üç günlük istikbâl için ferdâyı anmazsan,  
Hederdir, korkarım, dünyâda imrâr etti in eyyâ m.  
Hakîkî bahtiyâr ancak o âdemdir ki, dünyâdan  
Giderken mâmelek nâmıyle terk eyler büyük bir nâm.”<sup>261</sup>

Süleymaniye Kürsüsü’ndeki vaazında Va’d ve Vaîd konusuna da de inen Akif’in, bu konuda Ehl-i Sünnet âlimleriyle hemfikir oldu unu görmekteyiz.

“Allah’ın va’di, va’di lutfu hiç hulf kabul etmez. Va’di yani va’d -i kahrı böyle de il; dilerse, belki afveder, fakat va’dini her halde îfâ buyurur.”<sup>262</sup>

Mehmet Akif, Ahiret hayatının nasıllı ı üzerinde pek durmaz.<sup>263</sup> Dünya hayatının bir sonucu olması açısından Ahiret’i ele alır. Çünkü insanların, Dünya hayatında yaptıklarının karılı ı olarak ahiretteki konumları belli olacaktır. Bundan dolayı dünyadan el etek çekip, dünyevi hiçbir eyle ilgilenmemek, Akif’e göre tembellik ve miskinli in bir göstergesidir. Akif’in çalı m ak üzerinde uzun uzadıya durması da bu anlayı n toplum tarafından kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Müslümanların ekonomik anlamdaki geri kalmı lıklarının temelinde de bu yanlış anlayı lar yatmaktadır. Akif’in mücadelesi, insanları bu yanlış anlamalar dan uzakla tırmaktır. Bundan, Akif’in ahireti önemsemedi i anlamı çıkmaz. Örne in, dünyada güçlü olmak için her yolu mübah görenlere –eksik tartmak gibi- karılı ; Akif’in, Ahiret azabını hatırlatan “Yoksa ahiret hayatından bunlar büsbütün mü mahrum?”<sup>264</sup> uyarısı bunun bir göstergesidir.

#### **D.Kader**

nsanlı n üzerinde en çok kafa yordu u konulardan biri olan Hürriyet Problemidir. lahiyat konuları alanında da yerini almı ve slam akaidinde ise Kader ba lı ıyla ilintili bir konu olan hürriyet, Allah -insan iradesi ba lamında ele alınmı tır.

<sup>260</sup> Ersoy, *Safahat*, V. Kitap, 271–272.

<sup>261</sup> Ersoy, *Safahat*, I. Kitap, 117.

<sup>262</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 225.

<sup>263</sup> Kevser Suresi tefsirinde Akif, Kevser’i “çoklu un gayesine varan ey” diye tefsir etmi tir. bn Abbas’a Kevser’in, cennetteki nehir olup olmadığını soran Sahabilere; “O nehir de Cenab -ı Hakkın Peygamberimize verdi i ço un içindedir.” ekindeki cevabını aktaran Akif, Kevser’i sadece Ahiret ba lamında izah eden yorumlara iltifat etmedi ini ortaya koy mu tur. Bkz., engüler, *Külliyat*, c. 9, 48-49.

<sup>264</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 45.

Tevhid ilkesinin üzerine oturtuldu u temel olan Allah'ın, nşan ile irtibatlı olarak ele alınması açısından da önemini koruyan Kader'in nasıl anlaşıması gerekti i hususu, İslam dü ünce tarihindeki farklılıklar, mezhepler, dü ünce ekolleri ve fikir akımlarının oluşmasında da büyük bir etkiye sahip olmu tur. Toplumun içerisinde bulundu u sosyal ve siyasi ortamın da tesiriyle Kader konusu, farklı dönemlerde ve artlarda de i ik ekillerde algılanmı ve izah edilmi tir.

Mehmet Akif Ersoy'un kaderle ilgili mülâhazalarını ele alırken Onu, Dünya tarihi ve özellikle de İslam dünyası için kritik bir dönem olan 19 ve 20. yy'ın kendine özgü bu artlarından ba ımsız bir ekilde de erlendirmek hatalı olacaktır. Bu dönemde, İslam entelijansiyası yo un bir ekilde özele tiri yapma yoluna giderekten dini kavram ve terminolojiyi sorgulayarak bunları yeniden yorumlama ve üretme yoluna gitmi tir.

Bu içe dönük sorgulamayı yapanlardan biri olan Akif'in, Müslümanların, içerisinde buldukları sıkıntılı durumun izahını *Kader* ile yapan anlayı a, Müslümanların ihti am döneminden hareketle öyle itiraz etti ini görüyoruz:

“O ihti âmı elinden niçin bıraktın da,  
Bugün yatıp duruyorsun ayaklar altında?  
<<Kadermi !>> Öyle mi? Hâ â bu söz de il do ru;”<sup>265</sup>

Akif'in itiraz noktasını, insanların ba arısızlıklarını örtmek ve sorumluluktan kaçmak için sı ındıkları kader nazariyesi olu turmaktadır. Burada insan iradesi tasfiye edilerek olu turulan Kader akidesi, yanlış bir anlamının ürünü oldu undan air'in, “Mükellefiyeti Allâh'a eyliyor tevcîh!”<sup>266</sup> dizesinde ifade etti i gibi Allah tasavvuru da problemlili bir hal alarak kar ımıza çıkmaktadır. Zira sorumluluktan kaçan insano lu bu mevcut kötü durumun müsebbibi olarak da Allah'ı görmü olmaktadır. Ancak, insanın bunun sorumlulu undan kurtulamayaca ını Akif, insan iradesi ve Allah'ın kullarına zulmetmeyece i argümanı ile öyle dile getiriyordu:

“Belâni istedin, Allah verdi... Do rusu bu.  
Taleb nasılsa, tabî'î, netîce öyle çıkar,  
Me iyyetin sana zulmetmek ihtimâli mi v ar?”<sup>267</sup>

Akif, Fatih Kürsüsünde'denin ba ka bir bölümünde böylesi bir kader inancını, “zavallı avam” nitelemesiyle tanımladı ı halk tabakasının fikriyatı olarak zikreder.

“Yıkılşar -ı hükûmet, tıklşar kabre vatan,

<sup>265</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 229.

<sup>266</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 230.

<sup>267</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 229.

Vazîfesinde de il: Çünkü <<hepsi Allah 'tan!>>  
 Ne hükmü var ki esasen yalancı dünyânın?  
 Ölüirse, yan gelecek Cennet'inde Mevlâ'nın.”<sup>268</sup>

Akif'in ele tirerek kar ı çıktı ı kader anlayı mın slam mezhepleri tarihindeki kökenlerine baktı ımızda, Cebriye ekolünün Kader telakkisi kar ımıza çıkacaktı r. Cebriye, iradi manada insana herhangi bir kudreti atfetmeyi uygun bulmadı ından, slam kaynaklarında geçen *iradî kudretin* insan için kullanımını bir mecazdan ibaret görüp; her eyin yapıp edeni olarak Allah'ı görür ve sonuç itibariyle de insanın herhangi i bir sorumlulu unun olmadığı neticesine varır.<sup>269</sup>

Cebri kader nazariyesine iddetle kar ı çıktı mı gördü ümüz air'in, bazı dizelerine bakıldı ında; insanın iradesini önemsemedi i ve hatta her eyin yüce bir güç olan Allah tarafından belirlendi i ve insan ın bu gündelik ya ama hiçbir ekilde etkide bulunamadı ı manalarına gelebilecek ifadelere yer verdi i görülür.

“ lâhî, emrinin âvâre bir mahkûmudur âlem;  
 Me iyyet sende, her ey sende... Hiçbir ey de il âdem!  
 Fakat, hâlâ vücûd isbât eder, kendince, hey sersem!”<sup>270</sup>

Dizeleri ve bundan sonra gelen,

“ lâhî, <<Mâlîke'l-mülk'üm>> diyorsun... Do ru, âmennâ.  
 Hakîkî bir tasarruf var mıdır insân için? Aslâ!  
 E er almı sa bir millet, edip bir mülkü istîlâ;  
 E er vermi se bir millet bütün bir mülkü bî -pervâ;  
 Alan sensin, veren sensin, senin hükmüdedir dünyâ.”<sup>271</sup>

Mısraları ve bunları takip eden,

“ lâhî, en asîl akvâmı alçaltırsın istersen;  
 Dilersen en zelîl e hâsa izzetler verirsin sen!  
 Bu haybetler, bu hüsrânlar bütün senden, bütün senden!”<sup>272</sup>

Bu ve buna benzer dizelerin yer aldığı *Hakkın Sesleri*'nde Akif, Âl-i mrân suresinin 26. Ayetini<sup>273</sup> tefsir mahiyetinde bu dizeleri yazmı tır. 9 Ocak 1913 tarihli bu

<sup>268</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 249.

<sup>269</sup> Bekir Topalo lu, *Kelam İmî Giri*, stanbul 2004, 286; Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, zmir 2001, 165-166.

<sup>270</sup> Ersoy, *Safahat*, III. Kitap, 175.

<sup>271</sup> Ersoy, *Safahat*, III. Kitap, 175.

<sup>272</sup> Ersoy, *Safahat*, III. Kitap, 176.

<sup>273</sup> “Ya Muhammed, de ki: “Ey mülkün sahibi olan Allah'ım, sen mülkü dile di ine verirsin; sen mülkü diledi inin elinden alırsın; sen diledi ini azîz edersin; sen diledi ini zelîl edersin; hayır yalnız senin elindedir; sen, hiç üphe yok ki her eye kadırsın.”

iirin, yazılma zamanını göz önüne alarak konuyu ele aldı mızda, Ulusla ma hareketlerinin tetikledi i Balkan Sava ı'nda, Osmanlı'nın da ılmaya yüz tuttu unu ve slam dünyasının koruyucusu ve birle tiricisi olan imparatorlu un parçalanmı lı nın verdi i ızdırıp ve elemin bir ürünü olarak, bu kelimelerin Akif'in kalemiyle nazma büründü ünü görürüz.<sup>274</sup> Kaldı ki iirin son bölümünde Akif, burada duygusalla tı mı ve daha önce söylediklerinin hatalı oldu unu “Sus ey dîvâne! Durmaz kâinâtın seyr-i mu'tadı.”<sup>275</sup> mısrasıyla itiraf etmekte ve mevcut olumsuz durumun sorumlulu unun insanlarda oldu unu haykırmaktadır. air'in burad a kullandı ı “Sus ey dîvâne” ifadesi, daha önce yazdıklarının mantıklı ve tutarlı bir anlayı nın ürünü olmaktan ziyade; psikolojik olarak duygusallı mın zirveye çıktı ı bir haleti ruhiye ile kaleme alındı nı ortaya koymaktadır zaten.<sup>276</sup> Burada metot olarak u hususu belirtmenin de do ru olaca ı kanaatindeyiz. öyle ki; iir ile nesir, üslup açısından ele alınıp kar ıla tırıldı nda ikisi arasında büyük farklılıkların olaca ı a ikârdır. iirde duygu dili daha çok ön plana çıkarken, nesirde ise akıl dili ön pl andadır. Dolayısıyla Akif'in Kader konusundaki fikirlerini ele alırken nesir olarak kaleme aldıkları ve Halka hitapta yaptı ı açıklamaları iirle kar ıla tırırken, tenakuz gibi görünen bir durumun ortaya çıkması durumunda nesri iire göre incelemek daha do ru bir yöntem olacaktır.<sup>277</sup>

Bu noktadan hareketle konuyu ele aldı mızda Mehmet Akif'in, Beyazıt Kürsüsü'ndeki vaazında Al-i mran suresi 26. ayetin tefsirini, insan hürriyeti ve sorumlulu u ba lamında, u ekilde yaptı nı görece iz: “Vakıa Cenab -ı Hak “Malikü'l mülküm” diyor; bu âlemde istedi i gibi tasarruf eder; diledi inden alır, diledi ine verir;

<sup>274</sup> Safahat'ın be inci kitabı olan Hatıralar'da geçen “Ey âlem -i slâm'ı ezen, inleyen Allah!” ekindeki v.b ifadeleri de bu muvacehede de erlendirmek do ru olacaktır. Burada da Balkan Harbi sonrası ba layan Cihan Harbi'nin olumsuz atmosferi air'i böyle söyletmektedir. Bu söylemi, Peygamber döneminde, çekilen eziyetlere dayanamayan Müslümanların, insanların gücünü a an bir çaresizli in ifadesi olarak, *Allah'ın yardımı ne zaman gelecek!*, terennümüyle dile getirdikleri; Allah'tan yardım bekleyen ve psikolojik destek isteyen durumlarına benzetmek yanlı olmasa gerek. iirin devamında gelen “Artık bize göster ki o ferdâyı: Bunaldık!” ifadesi, iirin bütünü göz önüne alınarak de erlendirildi inde bu yorumumuzu haklı çıkartmaktadır.

iirin tamamı için bkz., Ersoy, *Safahat*, V. Kitap, 263-264. Tevhîd yâhud Feryâd adlı iirde de Cebri kader akidesi ile örtü en ifadelere yer veren air, bu durumun farkındadır. Akif bu iirde, “Cebri de ilim... Olsam lâhî ne suçum var?” derken hem Cebri dü üncede olmadı nı vurguluyor hem de bu dizeden önceki mısraların, çaresizli in verdi i elemden kaynaklı bir feryat oldu una i aret ediyor. iirin tamamını de erlendirmek için bkz., Ersoy, *Safahat*, I. Kitap, 15-19.

<sup>275</sup> Ersoy, *Safahat*, III. Kitap, 177.

<sup>276</sup> Akif fikir dünyasını ortaya koymaya çalı an ara tırmacıların Kader konusunu ele alırken, Cebri bir ekilde anla ılmaya müsait olan ifadeleri hiç gündeme getirmemi olmaları parçacı bir anlama problemi olarak kar ımıza çıkmakta ve dolayısıyla bu bakı açısı, Akif'i bütüncül bir ekilde anlamaya engel olmaktadır. Kader ve Tevekkül konusu için bkz., R. hsan Eliaçık, *Ça a z Birakan Müslüman Önderler Mehmed Akif Ersoy*, stanbul 2004, 47-56.

<sup>277</sup> Akif'in nazmı ve nesri bu ba lamda de erlendirilmedi inden olacak ki Kader konusunda O'nun, ömrünün sonuna kadar sistematik bir kader anlayı ı ortaya koymadı ı ve Cebrilik ile Mutezile arasında gidip geldi i ekinde izahatlar yapılmı tır. Bkz., Meliha Macit, *Akifin Gelenksel slam Anlayı nı Ele tirisi*, Yayınlanmamı Yük. Lis. Tez., Ankara 2006, 17-26.

istedi ini i'zaz eyler, istedi ini tezlil eder. Bunda üphe yok. Fakat hiçbir kavim gösterilemez ki kendisi, zillete, esarete, mahkûmiyete istihkak kesbet meden inkıraza gitmi olsun; hiçbir millet görülemez ki mülküne sahip olmak istidadını gaip etmeden vatan elinden çıkmı bulunsun.”<sup>278</sup>

Akif'in Sebilürre ad'daki bir makalesinde, tevekkülün tembellik ile ba da madı ı; azim ile birlikte anılması ve açıklanması gerekti ini ifade ettikten sonra sözü kader ve kaza konusuna getirerek yaptı ı Muhammed Abduh referanslı u izahat; kendisinin Cebri kader akidesi hakkındaki dü üncesini ortaya koymas ı açısından son derece önem arz etmektedir:

“ eyh Muhammed Abduh'un dedi i gibi kaza ve kader akidesi Cebrilik enaatinden tecerrüd ederse azim, cür'et, istihkar -ı hayat, ecaat gibi secâyâ-yı fâzılânın kâffesi bu akidenin etrafında pervane gibi dönmeye ba lar”<sup>279</sup>

Safahat'ta yer alan Cebri ifadeler Cerraho lu'nun<sup>280</sup> da dikkatini çekmi olacak ki Akif hakkında: “... air, olayları slam fatalizmi<sup>281</sup> açısından görmeye alı kındı.”<sup>282</sup> ifadesini kullanmı ; ancak, hemen ardından u de erlendirmeyi yapma gere i duymu tur: “Lakin, unu da kaydedelim: Bu fatalizm, cennet kapılarını açan beyaz tırpanlı iskeletin kuca ına gülererek atılmak ve Allahın va'detti i zaferi mukadder bilmektir. Gümü ayaklı filleri ve yakut kakmalı silahlarıyla muhte em iran ordularını çil yavrusu gibi da ıtan yırtık burnuslu Arap akıncısını hatırlayaca ız.”<sup>283</sup>

<sup>278</sup> engüler, *Külliyat*, c., 9, 181-183.

<sup>279</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 171. Cerraho lu, Akif ile Abuh'un bütün doktrin meselelerinde birbirlerinden hiç ayrılmadı ını ifade ederek kaza ve kader konusu örnekleminden hareketle uzun bir pasaj nakleder. Burada, Akif öncelikle kaza ve kader konusunun iman esaslarından biri oldu unu söylemekle i e ba lar ve Batı'nın bu konudaki dü üncesinin vehimlere dayandı ını belirtir. Bu ba lamda Akif Batı'nın, - Müslümanların her türlü olumsuz duruma, yoksullu a ve sefalete Kader akidesi gere i rıza gösterdikleri ekindeki - fikriyatına kar ı çıkararak kaza ve kadere imanın Cebriye'nin görü ü ile aynı anlama gelmeyece ini vurgular. Bu reddiyeden sonra da kaza ve kaderin nasıl anla ılması gerekti i ile ilgili olarak uzun bir bölüm aktarır. Ancak bu bölüme gerek engüler'in, gerek Abdulkadir o lu'nun gerekse de Do rul'un, Akif'in makale ve hutbe ile vaazlarını derledikleri eserlerinde rastlamadı ımız için buraya alıntılanmadık. Akif'e nispet edilen açıklama ve Cerraho lu'nun yorumla ı ile ilgili olarak bkz., A. Cerraho lu, *Bir slâm Reformatörü Mehmet Akif*, stanbul 1964, 12-15.

<sup>280</sup> Çalı masında kullandı ı farklı dil ile dikkatimizi çeken A. Cerraho lu'nun “hayatını Türkiye'de Sol'un ve Sosyalizm'in tarihini ara tırmaya adamı , ömrünü Marksizm'in en güçlü muhaliflerine, hatta bazı yanda larına — hem de 1930-40lı yıllarda— ele tiriler yazmakla” geçirmi ve yüz'ü a kın müstear isim kullanan Kerim SAD oldu unu Cündio lu'ndan ö reniyoruz. Bkz., Dücane Cündio lu, “Bir adam dü ününüz ki...” *Yeni afak*, 2 Temmuz 2006 Pazar; <http://makale.turkcebilgi.com/kose-yazisi-89678-ducane-cundioglu-bir-adam-dusununuz-ki.html>

<sup>281</sup> “Bütün insan eylemlerinin hatta bütün olup bitenlerin önceden belirlenmi oldu unu do layısıyla da bu olayların geli im çizgisini de i tirmeye yönelik bütün giri imlerin, bütün çabaların bo una oldu unu söyleyen ö reti. Bir dünya görü ü olarak yazgıcılık kadere, alinyazısına boyun e me tutumudur; insanının önceden belirlenmi oldu undan kaderini, yazılı mı yazısını de i tirmeyece ine inanmasıdır. Bkz., Abdülbaki Güçlü, Erkan Uzun, Serkan Uzun, Ümit Hüsrev Yolsal, *Felsefe Sözlü ü*, Ankara 2003, 1591.

<sup>282</sup> Cerraho lu, *slam Reformatörü*, 2.

<sup>283</sup> Cerraho lu, *slam Reformatörü*, 2-3.

Dolayısıyla Cerraho lu burada, Akif'e nispet edilebilecek Cebri anlayı /fatalizmi, Allah'ın Müslümanlara kesin bir va'di oldu una inanmak ekinde de erlendirmektedir. Netice itibariyle kendisi Akif'in, çökü ve yıkılı devirlerinin ayakları köstekleyen pasif kadercili ini reddetti ini<sup>284</sup> söyleyerek insan iradesi ve sorumlulu unu merkeze aldı nı ifade ediyordu.

Kaldı ki Akif, Al-i mran/26'nın tefsirini yaptı ı aynı iirinin sonunda "fıtratın ahkâmı" dedi i Sünnetullah, yani tabiatıta var olan Allahın de i mez kanunlar ı var oldu unu ve bunun neticesinde de insanların çalı tıklarının ve yaptıklarının kar ılı nı gördüklerini u mısralarla ifade etmektedir:

"Ne sandın? Fıtratın ahkâmı hiç dinler mi feryâdı?

Bugün sen kendi kendinden et ancak imdâdı;

Evet, sen kendi ikdâmınla kaldır git de bîdâdı.

Cihan kânûn-i sa'yin, bak, nasıl bir hisle münkâdı!

Ne yaptın? <<Leyse li'l-insâni illâ mâ-se'â>> vardı!.."285

Tevhîd Yâhud Feyâd adlı iirde geçen u ifadeler ise;

"Ey nâmütenâhî sana nisbet ile mahdûd,

Mahsûr-i muhît-i kaderindir ne ki mevcûd"286

Akif'in, Kaderi; Allah'ın kudreti ve ilmi sonucunda ortaya koydu u ve kâinatın uymak zorunda oldu u kanunlar (Sünnetullah) ba lamında izah etti ini ortaya koymaktadır. Sünnetullah konusuna *Allah* ba lı ı altında detaylı olarak yer verdi imiz için burada sadece Kader ile ili kili olarak bu konu üzerinde duraca ız.

Akif, slam lahiyatında Kader konusuyla irtibatlı olarak ele alınan Rızık bahsini de Sünnetullah ba lamında ortaya koymaya çalı ır. Rızıkın ezelde taksim edilip insan eme i ve gayretinin bunda hiçbir etkisinin olmayaca ı iddiasına kar ılık olarak çe itli gerekçeler öne sürerek insanın kendi çabasını merkeze alan açıklamalarda bulunur:

" u var ki bizim ne ilm-i lâhî'nin kühünü tedkike cüretimiz, ne de âlem -i gaybı tahkike kudretimiz yoktur. Onun için bilfarz benim u sa'yimin ilm -i sabık-ı lâhî'den dolayı pâmâl-i hırman olaca nı nereden bilirim! O halde bir sû -i tefehüm neticesi olarak beni çalı maktan men edecek minhac -ı sedâddan çevirecek bu gibi efkara neden kapılayım? Hayır hayır! Tedkik olunursa ıyanen görülür ki diyanet -i

<sup>284</sup> Cerraho lu, *slam Reformatörü*, 3.

<sup>285</sup> Ersoy, *Safahat*, III. Kitap, 177. Son dizede Necm Suresi 39. ayete vurgu yapılmı tır: "nsan için kendi sa'yinden (çalı masından, eme inden) ba ka bir ey yok."

<sup>286</sup> Ersoy, *Safahat*, I. Kitap, 16.

beyza-yı slâmiye hayatın me hud ve mahsus olan bir takım kavânîn -i sâbitesini te ri etmemi tir. Rızkın Cenab-ı Hak tarafından insanlar arasında sa'y ile mütenasib olmak üzere taksim edilmi bulunması; kimin eme i çok ise nasibi de çok; kimin eme i az ise nasibi de o nisbette az olması mukarrerat -ı slâmiyedendir. te size bir düstûr -u hizmet ki dünya denilen heycâ-ı mai ette herkesin iktiham edece i edaid nisbetinde nâil -i meram olaca ına itminan hâsıl ederek çalı ması için bundan büyük saik olamaz: 'Cenab-ı Hak kuluna himmeti ve hırs -u talebi nisbetinde verir.' Hadis."<sup>287</sup>

nsanın rızkının insanın istek ve çalı masına ba lı olarak ekillenece ini öne süren Akif yine referans olarak Allah'ın koydu u kanunları (Sünnetullah) verir: " slamiyet ahkâm-ı celîlesine ittiba edenlere bülemlend bir sada ile nida ederek diyor ki: 'Hayatın sabit, lâyetegayyer bir kavaidi, muayyen bir takım kavanini vardır. O kavanine muhalefette bulunanlar ferman-ı lâhi'ye kar ı gelmi olurlar; muktezasınca hareket edenler ise ihraz-ı emel ederler. Rızk ile kesb de o kavânîn -i kesbin en ba lıcalarından biri de erkenden i e ba layarak takat müsait oldu u kadar çalı maktır 'Çalı an bulur. Her müctehidin bir nasibi vardır. Sa bah uykusu mâni-i rızıktır.' Hadis."<sup>288</sup>

Akif, geçmi milletlerin hükümlerinin son bulması ve kavimlerin helakını, Allahın koydu u kanunların bir neticesi ekinde de erlendiriyordu. nsanların bu kanunlara uygun davranmaları gerekti ini, aksi halde hiç kimse için de i meyecek olan bu ilkeler gere i milletlerin güçlerini yitirip, hâkim konumdayken mahkûm duruma dü ebileceklerinden bahsediyordu. Bu ba lamda onun sarfetti i u cümleler Kaderle ilgili fikriyatı hakkında da bize malzeme sunmaktadır:

"Geziniz dünyayı; arza, semaya bakınız; muhtelif kıt'alardaki harabeleri görünüz; sizden evvel geçmi milletlerin tarihini okuyunuz. Göreceksiniz ki hepsi aynı esbab, aynı erâit tahtında mahv olmu lardır. Çünkü aynı esbab, aynı netayici tevîd eder."<sup>289</sup>

*Aynı sebebin aynı neticeyi do urdu u* fikrinin, felsefedeki ifadesi determinizm<sup>290</sup> olup, slam dü ünçe tarihinde Kindi, Farabi ve Mutezili alimlerin bu prensibi Kader

<sup>287</sup> Abdülkerim, Nuran Abdulkadiro lu, *Mehmed Akif Ersoy'un Makaleleri*, Ankara 1987, 212.

<sup>288</sup> Abdülkerim, Nuran Abdulkadiro lu, *Mehmed Akif Ersoy'un Makaleleri*, Ankara 1987, 213.

<sup>289</sup> engüler, *Külliyat*, 182-183.

<sup>290</sup> Determinizm (Belirlenimcilik): "Ayrım gözetmeksizin dünyadaki tüm olayların daha önce gerçek le mi ba ka olayların sonucu oldu unu, söz konusu bu olayların zorlamasıyla yeni olayların olu tu unu savunan görüş . Olaylar arasında nedensellik ili kisi oldu unu savunana belirlenimcilikte gelecekte ortaya çıkacak olaylar, geçmi te ortaya çıkmı olayların kesinli i ve de i tirilemezli i oranında kesin ve de de i tirilemez olaylardır. Daha geni bilgi için bkz., Abdülbaki Güçlü, Erkan Uzun, Serkan Uzun, Ümit Hüsrev Yolsal, *Felsefe Sözlü ü*, Ankara 2003. Mutezili alimlerin Nedensellik hakkındaki kanaatleri ve bu ilkeyi açıklamada ortaya koydukları farklı çözümler için bkz., Muhammed Ammara, *Mutezile ve nsanın Özgürlü ü Sorunu*, Çev., Vahdettin nce, stanbul 1998, 191-208.



konusu ba lamında ele alıp farklı ekillerde de olsa benimsedikleri görülmektedir.<sup>291</sup> Bilindi i üzere akılcılı ı ile ön plana çıkmı olan Mutezile Mezhebi Kader konusunda, Cebriye'nin tam kar ısında yer alır ve insanın kendi fiilerinin yaratıcısı oldu u; Allah'ın buna herhangi bir müdahalesinin olmadığı dü ünçesindedir.<sup>292</sup>

Mehmet Akif'in, "aynı esbab, aynı netayıcı tevlîd eder." derken, felsefi bir çözümlene yaparak olayın teorik boyutunu ortaya koymak gibi bir kaygı ve amacı yoktur. O pratikte insanlara/Müslümanlara faydalı olacak, onları tembellikten ve miskinlikten kurtaracak açıklamalar yapmak ihtiyacından dolayı, nedensellikten bahsederek onların ümitlerini ye ertmeye ve onlara adeta taze kan a lamaya çalı ır. Akif'in bütün çabası bu yöndedir. Fatih Kürsüsünde'de yer alan u ifadelerde, onun bu kaygısını rahatlıkla görebiliyoruz:

“Kader ferâiz-i îmâna dâhil... Âmennâ...  
Fakat yok onda senin sapmı oldu un ma'nâ.  
Kader: erâiti mevcûd olup da meydanda,  
Zuhûra gelmesidir mümkünâtın a'âyânda.”<sup>293</sup>

Bu dörtlükteki son iki dize Akif'in katı bir determinist olmadığını da ortaya koymaktadır. Buradaki *mümkinat*;<sup>294</sup> meydana gelme ihtimalinin, meydana gelmeme ihtimaline denk olması diye tanımlayabilece imiz bir terim olduğundan, Akif'in, olaylar arasında zorunlu bir sebep-sonuç ili kisinin varlığını benimsemedi ini de söyleyebiliriz. Eliaçık ise yukarıdaki dizelerden hareketle, Akif'in bu ifadelerinin tipik bir Mutezile kelamını ça rı tırdığını söylemekte; ancak, Safahat'ta yer alan ve Cebri bir kader nazariyesini ça rı tıran ifadeleri görmezlikten gelmekte, bunları hiç gündeme getirmemektedir.<sup>295</sup> Kaldı ki Akif aynı iirin devamında Kader konusunun; ilahi bir sır olduğ u, insanların üzerinde kafa yorarak çözemeyece i, üzerinde dü ünülmesinin peygamber tarafından yasaklandığı, ekindeki ehlişünnet kader akidesiyle<sup>296</sup> paralellik arz eden fikirlerini, u mısralarla dile getirmektedir:

“Kader nedir, sana dü mez o sırrı istiknâh;  
Senin vazîfen itâ'at ne emrederse lâh.  
O, sokmak istedi in, ekle girmesiyle kader;

<sup>291</sup> M. Saim Yeprem, *râde Hürriyeti ve mâm Mâtürîdî*, stanbul 1997, 232-233, 238, 242.

<sup>292</sup> Daha geni bilgi için bkz., Muhammed Ammara, *Mutezile ve nsanın Özgürlü ü Sorunu*, Çev., Vahdettin nce, stanbul 1998, 109-153.

<sup>293</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 231.

<sup>294</sup> Mümkün ifadesinin tanımıyla ilgili daha geni bilgi için bkz., Topalo lu, *Kelam İmi Giri*, 68-69.

<sup>295</sup> Eliaçık, *Mehmed Akif Ersoy*, 49.

<sup>296</sup> slam alimlerinin ekseriyeti ve Ehli Sünnet bu konudaki fikri için bkz., Bekir Topalo lu, *Kelam İmi Giri*, stanbul 2004, 292.

Bütün evâmiri er'in olur bir anda heder!  
 Neden ya, Hazret-i Hakk'ın Resûl-i Muhterem'i,  
 Bu bahsi men' ediyor mü'minîne bo yere mi?"<sup>297</sup>

Bu genel değerlendirme sonrası Akif, Sahabenin Kader konusunu cebri bir bakı açısıyla ele almadı mı u örnekle ortaya koyar: Hz. Ömer döneminde Suriye'nin fethi sırasında Veba hastalının oldu u bir bölgeye girilip girilmemesi konusu, ashap arasındaki ihtilafa sebep olmu ve yapılan istiareler sonucunda Hz. Ömer o bölgeye girmeme kararı alarak geri çekilmi , bu durum ordu komutanı olan Ebu Ubeyde'nin, *Allah'ın kaderinden mi kaçtıyorsunuz* yollu itirazına neden olunca Hz. Ömer'in buna cevabı:

“Demez mi, Hazret-i Fârûk döndü: <<Do ru, dedi,  
 u var ki bir kaderu'llâhtan kaçarken biz,  
 Ko up öbür kaderu'llâha gitmedeyiz.  
 Zemîni otlu da etrâfı ta lı bir derenin  
 çinde olsa deven, yâ Ebâ Ubeyde, senin;  
 Tutup da onları yalçın bayırda sektirsen,

Dü ün: Kaderle de ildir u yaptı n da nedir?>><sup>298</sup>

eklinde olur. Hz. Ömer'in bu cevabına Abdurrahman ibn Avf'ın Peygamberden rivayet etti i veba hadisi\* de eklenince sahabenin bu konudaki ortak kanaati Akif'in ifadelerine öyle yansır:

“Muhâcirîn-i Kurey 'in, kibâr-ı Ashâb'ın,  
 Kader denince ne anlardı hepsi, anladın a!...  
 erîat'in koca bir rüknü: bn-i Hattâb'ın;  
 Utanmadan yine kalkı ma Hakk'a bühtâna.”<sup>299</sup>

Akif'in Kader ile ilintili olarak ele aldı ı bir di er husus olan tevekkül konusunu ele alı ekline baktı mızda, slam dinine yönelik olarak seküler ba lamda yöneltile ele tirilere cevap mahiyetinde onun, savunma psikolojisinin de etkisiyle bir anlay geli tirdi ini görürüz. Zira slam dünyasının bilim ve teknoloji alanında Batı ile kıyas edilemeyecek düzeyde oldu u gerçe i gözler önündeydi. Dini bir terminoloji olan Tevekkül'ün, Dünyevi bir husus olan “geri kalmı lıkla” kurulan bu olumsuz ili kisi, zorunlu olarak slam aydınlarını bu konuda fikir beyan etmeye yöneltmi tir. Akif de bu

<sup>297</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 231.

<sup>298</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 231–232.

\* Veba olan yere girmeyin; veba olan yerde iseniz çıkmayın. Hadis -i erif: Buhari, Tıb 30.

<sup>299</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 232.

yanlı anlamaya kar ı olan tepkisini “Tevekkülü bir nakîse, daha do rusu bir rezîle addederek bugünkü Müslümanları onunla itham etmek kadar sersemlik olamaz.”<sup>300</sup> sözleriyle dile getiriyordu.

Dı arıdan dine kar ı yapılan “tevekkül” merkez li saldırılara/eletirilere tepkisini böyle dile getiren Akif, bu anlama probleminin kayna mın içeride oldu unu ve bu durumun arızili ini Safahat’ında öyle dile getiriyordu:

“Tevekkülün, hele, ma’nâsı hiç de öyle de il.

Yazık ki: Beyni örümcekli bir y ı n câhil,

Nihâyet oynayarak dîne en rezil oyunu,

Getirdiler, ne yapıp yaptılar, bu hâle onu!”<sup>301</sup>

“Beyni örümcekli bir y ı n câhil” yüzünden yanlı bir ekilde olu turulan tevekkül anlayı ı nedeniyle slam dini, kendisine nefret dolu gözlerle bakılan din , haline gelmi tir.

“Yazık ki: Çehre-i memsûha döndü çehre-i din;

Bugün ku atmada slâm’ı bir nazar: Nefrin.”<sup>302</sup>

Bu anlayı ın yerle mesine neden olanları “alçak” olarak gören Akif, yine Fatih Kürsüsünde’de bunun dine sonradan sokulan hurafelerden oldu unu ve dine olan zararını u dizeleriyle ifade eder:

“<<Çalı !>> dedikçe erîat, çalı madın, durdun,

Onun hesâbına birçok hurâfe uydurdun!

Sonunda bir de <<tevekkül>> soku turup araya,

Zavallı dîni çevirdin onunla maskaraya!”<sup>303</sup>

Ataletin Müslümanlarda yaygınla masının gerekçesinin Tevekkül ile izahına itiraz eden Akif, Müslümanların üç kıtada verdikleri mücadeleyi ve slamiyetin o döneme kadar ihti amını korumasını örnek göstererek dinde böylesi bir tevekkül anlayı a yer olmadı ını öyle ifade eder:

“<<Allâh’a dayandım!>> diye sen çıkma yataktan...

Ma’nâ-yı tevekkül bu mudur? Hey gidi nâdan!

Ecdâdını, zannetme, asırlarca uyurdu;

Nerden bulacaktın o zaman eldeki yurdu?

Üç kıt’ada, yer yer kanayan izleri âhid:

<sup>300</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 170.

<sup>301</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 233.

<sup>302</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 233.

<sup>303</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 229.

Dinlenmedi bir gün o büyük nesl-i mücâhid.  
 Âlemde <<tevekkül>> demek olsaydı <<atâlet>>,  
 Mîrâs-ı diyanetle ya ar mıydı bu millet?  
 Çoktan kürenin me 'al-i tevhîdi sönerdi;  
 Kur'an duramaz, nezd-i lâhî'ye dönerdi.”<sup>304</sup>

Teolojik açıdan da konuya yakla an Akif, böylesi bir tevekkül tasavvurunun “irk” ile aynı manaya geldi ini ve bu durumun Tevhid dinini bozan Hristiyan ve Yahudiler'in yaptıklarından daha kötü bir ey oldu unu öyle temellendirir:

“Hudâ'yı kendine kul yaptı, kendi oldu Hudâ;  
 Utanmadan da tevekkül diyor bu cür'ete... Ha?  
 Yehûd Üzeyr'e, Nasârâ Mesîh'e ibnu'l-lâh  
 Demekle unsur-i tevhîd olur giderse tebâh;  
 Senin bu kopkoyu irkin sı ar mı îmâna?  
 Tevekkül öyle tahakküm demek mi Yezdân'a?”<sup>305</sup>

Dinde hiçbir yeri olmayan *atalet*in Tevekkül ile irtibatlandırılmasına kar ın Akif, ataletin zıttı olan *azimi* tevekkülle birlikte zikrederek bu ikisinden; “Müslümanlı ın iki azim rüknü” diye bahseder. Azim ile tevekkülü, birbirini tamamlayan, biri olmadan di erinin eksik ve yetersiz kaldı ı iki husus olarak gören <sup>306</sup> Akif, onları öyle tanımlar:

“Azim ne demektir; azim bir i i ba a çıkarabilmek için ona canla ba la sarılmaya karar vermek demektir. Tevekkül ise o i in husûlü için mümkün olan esbabın hepsini tedarik ettikten sonra Cenab-ı Hakk'a bel ba lamak; O'nun tevfikini esirgemeyece ine yürekten inanmak de mektir.”<sup>307</sup> Tevekkül ile azim ili kisi/birli i Safahat'taki ifadesini ise öyle bulur:

“Demek ki: Azme sarılmak gerek mebâdîde;  
 Yanında bir de tevekkül o azmi te'yîde.  
 Hülâsa azm ile me'mûr olursa Peygamber;  
 Senin hesâbına artık dü ün de bul ne dü er !  
 erîat'in ikidir en muazzam erkânı;

<sup>304</sup> Ersoy, *Safahat*, VII. Kitap, 424. Müslümanların çok kısa bir sürede geni bir co rafyaya, azim ve tevekkül ile hakim olduklarıyla ilgili olarak bkz., Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 233. Ayrıca bu yanlı anlamaya ili kin olarak Akif'in Sa'dî'den aktard ı hikaye ve Hz. Ömer'in tevekkülü nasıl anladı ı ile ilgili olarak bkz., Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 234-235.

<sup>305</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 230.

<sup>306</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 170.

<sup>307</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 346.

Kimin ki öyle müzebzeb de ildir îmânı;  
 Ayırmaz onları, bir addedip tevessül eder...  
 Açıkça söyleyelim: Azm eder, tevekkül eder.”<sup>308</sup>

slam dininin ilk muhatapları olan ashaptan Hz. Ömer’in tevekkülü nasıl  
 anladı mı öyle örneklendirir Akif;

“Ömer tevekkülü elbet bilirdi bizden iyi...  
 Ne yaptı <<Biz mütevekkilleriz>> diyen kümeyi?  
 Da ıttı, kamçıya kuvvet, <<Gidin, ekin!>> diyerek.  
 Demek: Tevekkül eden, önce mutlaka ekecek:  
 Demek: Tevekküle pek sı mıyormu , anladın a.  
 Sinek dü er gibi dü mek unun bunun kabına.”<sup>309</sup>

Ya adı ı dönem Müslümanlıklarının atalet hastalı na tutulduklarını ve  
 mücadele ruhunu yitirdiklerini gören Akif, onları adeta silkeleyip kendilerine getirme,  
 onlara taze bir kan verme derindedir. Bu amaç la Tevekkül konusu üzerinde oldukça  
 yo un bir ekilde duran Akif, ranlı Sadi’den nakletti i anlamlı bir hikâye ile konuyu  
 i lemeye devam eder. Bir köylünün aılıktan ölmek üzere olan tilkinin, bir Aslanın  
 avının atıklarıyla beslenip hayatta kaldı na ahit olması üzerine, Allah’ın merhametini  
 gerekçe göstererek kendisinin de çalı masına gerek kalmadan, rızkının yaratıcı  
 tarafından aya na gelece ine inanması üzerine bir ma araya çekilip günlerce  
 bekledikten sonra ölmek üzereyken öyle bir sesle silkinip ken dine gelmesi üzerine  
 kurgulanmı tır:

“<<Dola da yırtıcı arslan kesil behey miskin!  
 Niçin yatıp, kötürüm tilki olmak istersin?  
 Elin kolun tutuyorken çalı , kazanmaya bak,  
 Ki artı nla geçinsin senin de bir yatalak.>>”<sup>310</sup>

Tevekkül; insanın sebepler daires inde yapabileceklerini yaptıktan sonra,  
*tedbirin* bitti i yerde ba lar. Böylesi bir anlayı neticesinde ki i, Allah’ın deste ini  
 aldı na inandı ı için yaptı ı i te sebat ederek çalı ır ve çalı maktan hiçbir vakit  
 vazgeçmez.<sup>311</sup>

Akif’in fikriyatını anlamak/anlatmak üzere kaleme alınan eserlerde onun  
 bütüncül bir anlayı tan uzak bir eklide de erlendirildi ini görmekteyiz. Bu bakı açısı

<sup>308</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 234.

<sup>309</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 236.

<sup>310</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 235–236.

<sup>311</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 347.

O'nun Kaderle ilgili mülâhazalarında da kendini göstermi ; Akif'in hayatı boyunca bu konu üzerinde kafa yorup kesin bir sonuca ulaşamadı ve bu süreçte Cebri görüşü ile Mutezili görüşü arasında gel-gitler yaşadı, sadece Mutezilenin akılcı yorumunu benimsedi i eklinde farklı izahatlar yapılmıştır.

Akif'in Safahatta kullandığı Cebri ifadelerin hangi bağlamda kullanıldığını ve nasıl anlaşılması gerektiğini yukarıda izah etmiştir. O'nun sürekli olarak insan iradesi ve sorumluluğuna yaptığı vurguyu da dönemin sosyal ve siyasal olayları bağlamında izah etmek daha doğrudur. Ayet Akif'te Mutezililik aranacaksa, O'nun bu yönünde aranmalıdır. Mutezile, İslam tarihindeki baskıcı yönetimlerin uyguladıkları istibdatın Allah'ın kaderi olduğu yollu iddialara iddetle itiraz etmiş ve bu tür yönetimlerin karışında yer almıştır. Bu boyutuyla onların oluşturduğu Kader akidesinin pratik hayattaki tezahürü olarak kendilerine aksiyoner bir yön kattığını söylenebilir.<sup>312</sup>

Akif de bu yönüyle bütün hayatı boyunca, insanları tembelleyecek, insan iradesine önem vermeyen bir anlayışla mücadele etmiş; insanları dünya hayatına karşı teslimiyetçi bir dü ünceden vazgeçirerek azme sarılmaları için çaba sarf etmiş; dolayısıyla Kader'in teorik yönünden ziyade pratikteki etkileri üzerinde durmuştur.

Netice itibarıyla Akif'in Kaderle ilgili ifadelerinde Cebri akideyle örtülebilecek manalar varsa da bunları, kendi bağlamlarında ele aldığımızda O'nun böylesi pasif bir kader anlayışını benimsemediği; Toplumsal problemler ve siyasal olayların çözümü noktasında ise O'nda, insan iradesine vurgu yapan Mutezili bir söylemin ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Ancak kuşatıcı bir de erlendirme yapıldığında onda baskın olarak ortaya çıkan akidenin Ehl-i Sünnet'inkine daha yakın olduğunu söylemek gerekecektir.

## İLD N VE ER AT

eriat veya er'; "suya ileten patika ya da yol; bağka bir deyişle, 'hayatın da kaynağına giden yol' demektir. era'a fiili ise kelime olarak suya giden açık yolu çizmek ya da i aretleme anlamına gelir." Dini bir terim olarak ise; "insan hayatını yöneten dini de erler" anlamına gelir.<sup>313</sup>

Mehmet Akif'e göre, Allah her peygamberi, insanları dünya ve ahirette kurtaracak bir eriatı tebli etmek amacıyla göndermiştir. Bu peygamberlerin sonuncusu

<sup>312</sup> nsanın özgürlüğü ve kader inancının Sosyal, siyasal olayların izahına nasıl aksettiği hakkında bkz., Muhammed Ammara, *Mutezile ve nsanın Özgürlüğü Sorunu*, İstanbul 1998, 209-280.

<sup>313</sup> Fazlur Rahman, *İslam*, 161. eriat'ın İslam dü ünce tarihinde geçirdiği dönemler ve bu süreçte eraite yüklenen anlamlar için bkz., Fazlur Rahman, *İslam*, 162-180.

olan Hz. Muhammed'in eriatı ise ebediyen varlığını koruyacaktır. Bu yönüyle bu son eriat diğerlerinden ayrılmaktadır.<sup>314</sup>

Her bir peygamberin farklı eriatlarla gönderildiği konusunda Maturidi<sup>315</sup> gibi dü ünen Akif, kapsam olarak eriat'ın içerisine inanç konularını almakla birlikte hem Maturidi'den hem de E'ari'den<sup>316</sup> ayrılmaya başlar. Akif'in eriatı yüklediği mana; iman, ahlak, ibadet ve insan ilikilerinin tamamını içerisinde barındıran ve Müslümanların yapmaları gereken her şeyi kapsayan bir boyutla karşımıza çıkar. Aşağıdaki paragrafta bunu rahatlıkla görebiliriz:

“... sizler Müslümanlığı bir iki farzı, o da yarım yamalak olmak suretiyle, eda etmekten ibaret zannediyordunuz. Zaten bütün dünya yüzündeki Müslümanların felaketine en başlı bir sebep varsa o da eriat-ı Garra-yı Muhammediye'nin bir küll olduğu yani bir çok evamir ve ahkamdan mütekkil bulunduğu, binaenaleyh Müslüman namı altında ya ayan adamın “Ben Müslüman'ım” diyebilmesi için slam'ın ne kadar artları varsa, farzları varsa hepsini birden eda etmesi lazım geleceğini hiç hatırlarına getirmemeleridir.”<sup>317</sup>

Burada, “eriat-ı Garra-yı Muhammediye” (Hz. Muhammed'in nurlu, parlak eriatı) ile ifadesini bulan slamiyetin kendisidir. Aynı paragrafın devamında Akif, bir bütün (küll) olan bu eriat'ın, sadece ibadetlerden ibaret olmadığını; ibadetin yanında sosyal hayat üzerinde belirleyici bir etkisi olan ahlaki ilkelerden sevgi, yardımlaşma ve birlik ruhunun canlı tutulması gerektiğini; insanların inanç dünyasına zarar veren ibadetlerden ve göreneklerden vazgeçilmesinin, bu bütünlük açısından ne derece ehemmiyetli olduğunu üzerinde etraflıca durur.<sup>318</sup>

Akif, inanç konusunu tekkil eden kader<sup>319</sup> ile inanç ve pratiği içene alan azim ve tevekkülü<sup>320</sup> eriat'ın uyulması gereken emri diye izah etmiş; kavmiyetçiliği<sup>321</sup> de Müslüman birliğine zarar verecek bir düşünce ve pratik olması hasebiyle eriat'a aykırı

<sup>314</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 49–50.

<sup>315</sup> Kr., Sönmez Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, 40.

<sup>316</sup> Kr., Fazlur Rahman, *slam*, 167.

<sup>317</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 325–326.

<sup>318</sup> Bkz., engüler, *Külliyat*, c. 9, 326–327.

<sup>319</sup> “<<Kader>> senin dediğın yolda er'a bütündür;” (Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 231.) Ayrıca bkz., Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 231; 232.

<sup>320</sup> “eriat'ın ikidir en muazzam erkânı;/ Kimin ki öyle müzebzeb de ildir îmânı;/ Ayırmaz onları, bir addedip tevessül eder.../ Açıkça söyleyelim: Azm eder, tevekkül eder.” (Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 234.) Ayrıca bkz., Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 229.

<sup>321</sup> “<<Arnavutluk>> ne demek? Var mı eriat'te yeri?/Küfr olur, başka de il, kavmini sürmek ileri.” (Ersoy, *Safahat*, III. Kitap, 183.)

olarak de erlendirmi tir. Bu kavramların eriat ba lamında izah edilmisi ol ması da Akif'in eriat'ın kapsamını ne kadar geni tuttu unun göstergesidir.

eriat'ın Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar tarafından nasıl algılandı nın da üzerinde duran Akif, günümüz insanların da zihninde itici ve ürkütücü bir yeri olan bu terimin, böylesi yanlış bir algıya sebebiyet vermesinin nedenleri üzerinde de durmu tur. Akif, *Köse mam* iirinde çok evlili i eriatın emri olarak gören avamdan bir ki inin, eriat'ın bu konudaki hükmünü bilmedi ini ortaya koyarken <sup>322</sup> aynı zamanda, Müslüman olmayan batılılara ve de Müslüman de erlerden uzak bulunan ve eriat'ı tanımayan Batıcılara, onu tanıtmaya kaygısı da ta ımaktadır.

Bu kavramın yanlış anlaşılmasının bir di er nedeni de yönetimi elinde bulunduranların kendi konumlarını kaybetmemek için de i ime, eriatı gerekçe göstererek kar ı çıkmalarından kaynaklanmaktadır. Hal böyle olunca bu kavram insanlar tarafından tahakküm unsuru ve baskıyı me rula tırıcı bir araç olarak görülüyor ve yanlış anlaşılıyordu. SM'deki bir makalesinde Akif, ya adı ı iki olaydan ha reketle bu yanlış anlaşılma da hükümetin etkisi üzerinde durmaktadır. <sup>323</sup> Bu iki olayı, Akif'in eriat'ı “dini pratik ya am” olarak görmedi i ve böyle görenleri de, eriat'ı anlamadıkları gerekçesiyle ele tirdi ine kanıt olarak sunanlar da olmu tur. <sup>324</sup> Ancak gerek bu iki örnekte, gerekse daha öncesinde yaptığımız alıntılarda görülece i üzere Akif'in ele tirisini; eriat'ın kapsamına ve sınırlarına de ildir. Yanlış anlaşılma nın kapsamı de il; kapsamın ve içeri in bilinmemesi veya yanlış bilinmesi ile ilgilidir.

eriat'ın akla aykırı oldu u iddiası da aslında eriat'ın bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. A a ıdaki paragraf bu ikisinin farklı eyler olmadığını dü üncesinin ifadesidir:

“Zaten akıl ile eriat ba ka ba ka eyler de il ki... te bizim eriatımız akıl eriatıdır. Dinimiz akıl dinidir. Biz ise aklın hükmünü bile ta'til ettik. Hayrımıza bir teklif vaki olsa, bakarız: eriatı muvafık mı, muhalif mi? Neûzubillah: Bu hal eriatı ne büyük bühtandır? eriat'ın içerisinde makul olmayan ne var? eriat yalnız Ahiret içi n mi? Öyle olsaydı, Allah Müslümanları hiç dünyaya göndermez; “elestü birabbiküm” imtihanını atlatanları do rudan do ruya cennete geçirirdi! Zaten en birinci felaketimiz

<sup>322</sup> Ersoy, *Safahat*, I. Kitap, 112–113.

<sup>323</sup> engüler, *Külliyat*, c. 5, 123-127.

<sup>324</sup> Bkz., Macit, *Akifin Gelenksel slam Anlayı nı Ele tirisini*, 2.



burada ba lıyor: Din ile dünyayı bir birinden ayırmı ız. Hâlbuki bunlar ba ka ba ka eyler de il...”<sup>325</sup>

Hakiki manada müslüman olabilmenin gere ine ve dindeki bütünlü e Akif’in verdi i önemi “... dinin bir küll oldu unu ve bu küllü da ıtıp iki üç cüz’üne sarılmakla Müslüman olamayaca ımızı kafalarımıza iyice yerle tirmeliyiz.”<sup>326</sup> Cümlesi en güzel ekilde özetlemektedir.

Din ve eriatı bir birinden pek ayırmayan Akif’in bu konudaki kanaati bir sonraki ba lıkta ele alındı ndan, Dinin/ eriatın yanlı anla ılması üzerinde burada fazlaca durmayaca ız. Biz yanlı anla ılmadan bahsederken, eriat’ın hü kümlerinin cehalet, bidat, gelenek v.b nedenlerden dolayı bilinmiyor ya da yanlı anla ılıyor olması üzerinde duraca ız.

Netice itibariyle, Akif’in her peygambere ayrı bir eriat verildi i konusunda Maturidi gibi dü ündü ünü, bununla birlikte eriatın kap samına hukuk’un dı nda, inanç ve ahlak konularını alması hasebiyle de Ehl-i Sünnet(Maturidi ve E ari)’ten ayrıldı ı ve kendisinden önce bu kapsamı tasavvuf, felsefe ve kelamla geni leterek akıl ile eriat’ın birbirine zıt olamayaca ını ifade eden bn Teymiye<sup>327</sup> çizgisine yakla tı ını görmekteyiz.

#### **A.Dinin Yanlı Anla ılması**

19. yy ba larında dünyada büyük bir etki bırakan Pozitivist -Materyalis bir anlayı ın ürünü olarak ortaya çıkan, dinin ilerlemeye engel oldu u anlayı ı, bu dönemlerde yönünü slam dünyasına çevirmi ; bilimsel, siyasal, ekonomik ve sosyal alanda oldukça kötü bir durumda bulunan Müslüman alemi de bu ele tirilere muhatap olmu tur. Cemaleddin Efgani ve Namık Kemal’in bu dü ünneyi dillendiren Renan’a kar ı yazdıkları ve adeta birer savunma hüviyetini ta ıyan bu makaleler aynı zamanda bu iddianın slam toplumunca ne kadar ciddiye alındı ının da birer göstergesidir.

Mehmet Akif’in dini fikirlerini ele aldı ımız bu çalı mamızda neden böylesi bir ba lı a ihtiyaç duydu umuzun cevabı da böylelikle ver ilmi olmaktadır. Zira Akif de Müslümanların gerileme sebeplerini irdelerken din konusuna de inmektedir. O da dinin, ilerlemeye engel olup olmadı ı problemiyle ilgilenerek bu konuda fikir beyan etmi tir.

<sup>325</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 228-230.

<sup>326</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 327.

<sup>327</sup> bn Teymiye’nin eriat algısı için bkz., Fazlur Rahman, *slam*, 171-179.

Dinin yanlış anlaşılması konusunda Akif, ele tiri ok larını öncelikle aydın geçinen tabakaya çevirmektedir. Çünkü bu zümre de fikriyatıyla, Pozitivist -Materyalist anlayışın derinleşmesine katkıda bulunmakta, dini anlamamakta ve dine cephe almaktadır.

“Mütefekkirleriniz dîni de hiç anlamamış ;  
Rûh-i slâm’ı telâkkîleri gâyet yanlış .  
Sanıyorlar ki: Terakkîye tahammül edemez;  
Asrın âsâr-ı kemâliyle tekâmül edemez.”<sup>328</sup>

Akif, dinin ilerlemeye engel olup olmadığını sorusuna yanıt ararken “Reel slâm” ve “Ya anan slâm” ayrımından hareketle konuyu ele alır. Günümüz Müslümanlarının geri kaldığını iddia eder. Ancak, gerçek slâm dini ile ya ananlar arasında büyük uçurumlar meydana gelmiştir. Müslümanlar, günlük yaşantılarında dinin asıl ilkelerinden uzaklaşarak farklı bir yaşam biçimi ortaya koymuşlardır. Süleymâniye Kürsüsünde dair bu konuya şöyle temas eder:

“Müslüman unsuru gâyet müdennî, doğrudur,  
onu kadar var ki de ildir bu, onun mahzûru.  
<<Müslümanlık>> denilen rûh-i ilâhî, arasak,  
<<Müslümânîz>> diyen insan yâminından ne uzak!”<sup>329</sup>

Âsım’da da bu konuya dikkatleri şöyle çeker:

“Müslümanlık bu de il, biz yolumuzdan saptık,  
Tapacak bir putumuz yoktu, özendik, yaptık!”<sup>330</sup>  
“Ah o din nerde, o azmin, o sebâtın dîni;  
O yerin gökten inen dîni, hayâtın dîni?  
Bu nasıl dar, ne kadar basmakalıp bir görenek?  
Müslümanlık mı dedin?... Tövbeler olsun, ne demek!  
Nasıl slâm ile birle tiririz kendimizi?”<sup>331</sup>

Akif’in, bu makasın ne kadar çok açıldığını ortaya koyan, yani hakiki Müslümanlık ile ya anan Müslümanlık arasındaki uçurumun derinliğini daha iyi gözler önüne seren, şu dizeleri dikkat çekicidir:

“Müslümanlık nerde! Bizden geçmi insanlık bile...  
Âlem aldatmaksada maksad, aldanana yok nâfile!  
Kaç hakîkî Müslüman gördümse: Hep makberdedir;

<sup>328</sup> Ersoy, *Safahat*, II. Kitap, 169.

<sup>329</sup> Ersoy, *Safahat*, II. Kitap, 169.

<sup>330</sup> Ersoy, *Safahat*, VI. Kitap, 369.

<sup>331</sup> Ersoy, *Safahat*, VI. Kitap, 370.

Müslümanlık, bilmeme amma, gâlibâ göklerde dir!”<sup>332</sup>

Aydınların dine karşı tutumları ortadayken; halk, “ruhuna fatiha çekilecek ölü bir millet” iken, acaba din uleması ne yapmaktaydı? Akif’in ele tiri okları bu defa da yönünü buraya çevirmektedir. Çünkü ulema büyük bir sorumsuzluk örneği sergileyerek, mevcut durumu kabullenmiş ve dini de kendi hatalarını örtecek kılıf olarak kullanıyorlardı.

“Gelelim dîne: Ne mümkün çalı pı kurtarmak?

Bede’ed-dînu garîben\*... sözü elbet çıkacak.>><sup>333</sup>

Akif, toplumu çok iyi incelemi ve onların geri kalma nedenleri üzerinde fazlaca kafa yormu tur. Toplumun bu hale gelmesinde gerçekten de dinin etkisinin olup olmadığı üzerinde düşünürken yaptığı gözlem, de erlendirme ve analizler sonucunda toplumun, günlük hayatta dine ilişkin olarak kullandığı ifadeler ve din anlayışından hareketle onların, dinî birçok kavramı ve esasları yanlış anladıkları neticesine ulaşmıştır. Aşağıda bazı örnekler halinde bunları teker teker ele alıp, bunların gerçek anlamlarını ve muhtevalarını Akif’in penceresinden aydınlatmaya çalışacağız.

### ***B.Dinin Yanlış Anlaşılmasında Etkili Olan Amiller***

#### **1. Taklit ve Cehalet**

Dinin yanlış anlaşılmasındaki etkenlerin en başta geleni cehalettir. Çünkü dinden ve dünyadan bihaber olanlar, dinin kaynaklarına yönelerek dinlerini öğrenmek yerine, kendilerine miras kalan göreneği, kendilerine din adına sunulan birçok hurafe ve bidatı, din olarak kabul etmiş olmaktadır. Yani din adına devraldıkları; ancak din ile ilgisi olmayan birçok şeyi, din, ekinde telakki etmeleri onların cehaletlerinden kaynaklanmaktadır. Bu anlayışın bir neticesi olarak da terakki düşüncesi ortadan kalkmıştır.

Akif, insanların günlük yaşamlarına son derece hâkim olan cehalet faktörünün dine ne şekilde zarar verdiğini, ikinci defa evlenmeyi isteyen ve bunu sünnet olarak gören, altmışlı yaşlarda bir kişiye Köse mam’ı konu turarak şöyle cevap veriyor:

“- Dinle, be hey dîvâne:

Öyle sünnet denemez, her zaman, evlenmek için;

<sup>332</sup> Ersoy, *Safahat*, V. Kitap, 269.

\* “slam, garib olarak başladı; yine başladı gibi garib olacak” mealindeki hadis-i erife i aret ediliyor: Müslim, İman, 232. Bu bilgi Düzdâ ’ın hazırladığı *Safahat*’ta yer almaktadır. Bkz., Ersoy, *Safahat*, II. Kitap, 147. 1. dipnot. Burada ulema kendi sorumsuzluğunu peygamberimiz’den aktardıkları bir hadise dayandırmaya çalışmıştır.

<sup>333</sup> Ersoy, *Safahat*, II. Kitap, 147.

Vakt olur, sünneti geç, vâcib olur erkek için;

Vakt olur, sünnet olur...

- Söyledi im çıktı, tamam!

- Vakt olur, bir de bakarsın ki, olur böyle: Haram.

- Kimseden dinlememi tim bu senin fetvâyı...

Ne tuhaf!"<sup>334</sup>

Altmış lı ya lardaki bu insanın, çok evlilik hakkındaki bu açıklamayı duyduktan sonra böylesi bir fetvayı daha önce hiç i itmedi ini dile getirmesi, cehaletin dini nasıl bir hale soktu unu güzel bir ekilde ortaya koymaktadır.

Akif, Çin örne inden hareketle, cehaletten kaynaklanan ve din kisvesine bürünmüş olan görene i ele tirerek bu anlayı ın terakki dü üncesinin olu masını engelledi ini, slam ümmetinin tamamına te mil ederek nakletmektedir:

“Çin’de, Mançurya’da din bir görenek, ba ka de il.

Müslüman unsuru gâyet geri, gâyet câhil.

Acabâ meyl-i teâlî ne demek onlarca?

<<Böyle gördük dedemizden>> sesi milyonlarca

Kafadan aynı tehevürle bakarsın, çıkıyor!

Ar -ı âmâli bu ses tâ temelinden yıkıyor.

Görenek hem yalnız Çin’de mi salgın; nerde!

Hep musâb âlem-i slâm o devâsız derde.”<sup>335</sup>

Avam olan halk tabakasının dini, atalarından gördükleri ekliyle görenek ekinde kabullenerek uygulamalarının arka planında savunma psikolojisine dayalı, içe kapanma ve var olanı, yeni olana kar ı koruma dü üncesinin oldu u fark edilecektir:

“Ne garibdir ki: arkta, garbda, imalde, cenubda hâsılı dünyanın her tarafında, milletin avam kısmı ‘Atalarımızdan böyle gördük velvele -i itirazını her niday-ı ir ada kar ı en müdhi , en müstahkem bir mevki gibi yükseltip dururken...”<sup>336</sup>

Bu savunmaya kar ı aydın tabakası da, görene in tamamından vazgeçerek, atalarından miras kalan güzel eyleri de terk ederek tamamıyla bir de i im arzusunu ortaya koymaktadırlar.

<sup>334</sup> Ersoy, *Safahat*, VI. Kitap, 329.

<sup>335</sup> Ersoy, *Safahat*, II. Kitap, 152.

<sup>336</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 122.

“... mütefekkir olması icab eden ha vas tabakası atalarından gördü ü iyi eyleri de mutlaka atmak, hüviyet-i milliyelerini tepeden tırna a kadar de i tirmek sevdasında!”<sup>337</sup>

Aydın tabakanın, istedi i de i im ve dönü üm dü üncesi de aslında taklit ürünü olan bir dü üncedir. Zira de i im neye ve kime göre yapılacaktır? Sorusuna cevap aradı mızda; Batı, cevabını almı olaca ız. Dolayısıyla burada da apaçık bir Batı mukallitli i göze çarpmaktadır. Bu farklı versiyonlu taklit dü üncelerine alternatif olabilecek, Akif’in önerisine ve ikazına kulak ver elim imdi:

“Yeni iyili inden, hususiyle lüzumundan dolayı almak; eskiyi de fenalı ı sabit oldu u için atmak kimsenin aklına, daha do rusu i ine gelmiyor!

Dini taklid, dünyası taklid, âdâtı taklid, kıyafeti taklid, selamı taklid, kelamı taklid, hulasa her eyi taklid olan bir milletin efradı insan taklidi demektir ki, kabil de il, hakiki bir hey’et-i ictimaiye vücuda getiremez; binaenaleyh ya ayamaz.”<sup>338</sup>

Akif, Cehaletin zararlarına dikkatleri çekerken, slam ümmetinin geri kalma nedeni ve dü manlarımızın bize üstün gelme gerekçesi olarak da cehaleti zikreder. Bundan dolayı slam’ın adımı lekeleyerek Müslümanların ba ına “kapkara kabus” gibi çöken bu “gerçek dü man” dan bir an önce kurtulmak gerekmektedir.

“Eyvâh! Bu zilletlere sensin yine illet...

Ey derd-i cehâlet, sana dü mekle bu millet,

Bir hâle getirdin ki: Ne din kaldı, ne nâmus!

Ey sîne-i slâm’a çöken kapkara kâbûs,

Ey hasm-ı hakîkî, seni öldürmeli evvel:

Sensin bize dü manları üstün çıkararak el!

Ey millet, uyan! Cehline kurban gidiyorsun!

slâm’ı da <<batsın>> diye tutmu , yediyorsun!

Allah’tan utan! Bâri bırak dîni elinden...

Gir le gibi topraklara kendin, gireceksen!

Lâkin, ne demek bizleri Allâh ile iskât?

Allah’tan utanmak da olur ilm ile... Heyhât!”<sup>339</sup>

Avam tabaka olan halkın, cahil olmu olması belki de anla ılabilir veya mazur görülebilir bir durumdur. Buna kar ılıklı halkı bilgilendirmekle görevli, fetva makamı

<sup>337</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 122.

<sup>338</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 122.

<sup>339</sup> Ersoy, *Safahat*, III. Kitap, 190.

olan ulema sınıfının cehli affedilebilir bir durum de ildir. Bundan dolaydır ki Akif, Osmanlı e itim sistemindeki çarpıklıkları ortaya koyarken, bu gruba “baya ıdan a a ı tur u” yakı tırmasını yapıyor:

“Hele ilmiye bayâ dan da a a bir tur u!  
Bâb-ı Fetvâ denilen dâire ümmî ko u u.  
Anne karnından icazetlidir, ecdâda çeker;  
Yürüsün, bir de sarık, al sana kâdâsker!”<sup>340</sup>

Ulemanın, yeterli bir bilgi birikimine sahip olmaması, pratikte ve Ahiret’te hiçbir faydası olmayacak i lerle me gul olmaları Akif’in çok büyük tepkilerin e muhatap olmaktadır. Bunları “beyinsiz” ve memleket için zararlı kimseler olarak görmektedir:

“Ne Hudâ’dan sıkılırlar, ne de Peygamber’den.  
Bu ilimsiz hocalardan, bu beyinsizlerden  
Çekecek memleketin hâli ne olmaz, dü ünün!  
Sayısız medrese var gerçi Buhârâ’da bugün...  
Okunandan ne haber? On para etmez fenler,  
Ne bu dünyâda soran var, ne de ukbâda geçer!”<sup>341</sup>

Hakkın Sesleri’nde, “Hiç bilenlerle, bilmeyenler bir olur mu?”<sup>342</sup> ayetinden hareketle ilginç bir benzetme yapan Akif, Cehaleti hayvanlara has bi r özellik olarak tavsif ederek Cahilli i hayvan olmakla e tutuyor:

“Olmaz ya... Tabî’î... Biri insan, biri hayvan!  
Öyleyse, <<cehâlet>> denilen yüz karasından,  
Kurtulmaya azmetmeli ba tan ba a millet.”<sup>343</sup>

Akif, halkın din konusundaki bilinçsizli ini; din i, görenek olarak algılamalarına ve atalarından gördükleri ekliyle uygulamalarına ba lamaktadır. Osmanlı e itim sistemini de be ik ulemalı ı örne inden hareketle, cahil ki ileri, âlim olarak öne sürdü ü için; aydın geçinenlerin de kendi kültürüne kar ı ca hil oldukları/yabancıla tıkları ve batıyı kayıtsız bir ekilde taklit etmeyi önerdikleri için ele tirmektedir. Cehalet Müslümanların, dinlerini ö renmelerinin önünde bir engel olarak durmakta; cehaletin neticesi olan taklit ise dinin yanlı anla ılmasına s ebebiyet vermektedir.

<sup>340</sup> Ersoy, *Safahat*, II. Kitap, 146.

<sup>341</sup> Ersoy, *Safahat*, II. Kitap, 152.

<sup>342</sup> Zümer suresi (39), 9.

<sup>343</sup> Ersoy, *Safahat*, III. Kitap, 189.

## 2.Hurafe, Bidat ve Taassup

Dinin yanlış anlaşılmasındaki bir diğer etken olan bidatlerin, dini bir hüviyete bürünmesinde de cehalet kaynaklı bir taklit anlayışı vardır. Akif, bidat ve hurafenin dine olan zararlarını şöyle izah eder:

“Emir-i dîni taklid ile Kaim bilmenin seyyiesidir ki batından batına birer iki er bid’at, üçer beşer hurafe miras olan bugün akaidimiz, tâatımız, muamelatımız adeta hurafat mecmuası, bid’at yığını haline gelmiş! Dinin tekli sahihine kolay kolay tahattur bile edemiyoruz!”<sup>344</sup>

“Erbab-ı insaf Kur’an’ı, Hadis’i tedkik ediyor. Bu günkü Müslümanların Müslümanlıkla alakasını gayet gevrek buluyor. Vakıya öyle: Müslümanlık namına bizde birkaç ihar-ı din kalmı. Alt tarafı bilerek, bilmeyerek kabul olunmuş bir yığın bid’at!”<sup>345</sup>

Fatih Kürsüsünde ise Akif, cehaletten kaynaklanan hurafelerin dine verdiği zararları şöyle nazm etmiştir:

“Bakın ne hâle getirmiş cehlîmiz dîni:  
Hurâfeler bürümü en temiz menâbi’ni.  
De il hakâikî er’in, bugün, bedîhiyyât  
Bilâ-münâka a ikrâr olunmuyor... Heyhât!”<sup>346</sup>

Bir zamanlar, gök cisimlerinin incelendiği rasathanesiyle dünyaca kabul görmüş bir merkez olan Semerkant’ta, üstelik Astronomik ve kozmik bir durum olan Ay tutulması olayı bile eytanla irtibatlandırılarak din ile hiçbir alakası olmayan hurafeler üretilmiştir:

“O rasad-hâne-i dünyâ, O Semerkand bile;  
Öyle dalmış ki hurâfâta o mâsîsiyle:  
Ay tutulmuş, <<Kovalım eytanı kalkın!>> diyerek,  
Dümbelek çalmada binlerce kadın, kız, erkek!”<sup>347</sup>

İnsanları yarımından umutsuz ve tembel bir hale sokan yeis halini de Akif dine sonradan sokulmuş bir hurafe olarak görmektedir:

“Ye’si tedrîc ile zerk etmiş edenler dîne...  
O ne mel’un ağı, hiç benzemiyor, hiç birine!  
Dikkat et: 1000 senesinden beri, a’sâbı harâb,

<sup>344</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 121.

<sup>345</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 204.

<sup>346</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 236.

<sup>347</sup> Ersoy, *Safahat*, II. Kitap, 151.

Yatıyor koskoca bir âlem-i îman, bîtab.  
 Pıhtı hâlinde yürekler, cevelânsız kanlar;  
 Çevirip yastı ı tekrar uyuyor kalkanlar!  
 Gözünün gördü ü yok beynine çarpan güne i!..”<sup>348</sup>

Bidatler toplum nazarında, dinin en büyük rükünlerinden biri ekinde kabul görmü oldu u için bunları ortadan kaldırmak , avama göre, dinin kendisini ortadan kaldırmaya yönelik bir hareket olarak algılanaca ından halk, buna kar ı çok a ırı bir direnç göstererek kar ı duracaktır.<sup>349</sup>

Ulemaya gelince, cehaletleri ve taassuplarından dolayı insanların faydasına olabilecek de i imlere kar ı bidat silahıyla kar ı durmaktadırlar:

“Ya ta’assubları? Hiç sorma, nasıl maskaraca?

O, uzun hırkasının yenleri yerlerde, hoca,

Hem bakarsın e i yok dîne teaddîsinde,

Hem ne söylersen olur dîni hemen rencîde!

Milletin hayrı için her ne dü ün sen: Bid’at;

er’i ta yâr ile, terzîl ise –hâ â- sünnet!”<sup>350</sup>

Akif’in bidat fikri hakkında, izaha muhtaç olan bir nokta vardır ki; Akif’in kaldırılmasını istedi i bidatler bidat-ı seyyie olarak isimlendirilen kötü bidatlerdir. Dolayısıyla bidat konusunda Akif’in bidat-ı hasene ve bidat-ı seyyie ayrımlarını yaptı ını söylememiz mümkündür. Zira Akif’in kendisi, dine zarar veren ve kaldırılması mevzu bahis olan bidatlerden bahsederken “bidat -ı seyyie”<sup>351</sup> ifadesini kullanmaktadır. “Bidat-ı hasene” ifadesine ise farklı ba lamda dahi yer vermi olması bu analizimizi kuvvetlendirmektedir.<sup>352</sup> Ayrıca dine girmi bir yı ın bidatin varlı ından bahsettikten sonra Akif’in, bir örnekten hareketle yaptı ı açıklamalar da bu kanaatimizi destekler mahiyettedir.

“... Hani biraz evvel ‘Salâten tuncînâ’ okuduk. Bunların aslı yok mu? Tesiri yok mu?

Hay hay var. Fakat dü ünmeliyiz. Dua nedir? Dua Allah’a rücutur. Yani evamir-i ilahiyeye, Cenab-ı Hakk’ın gerek Kur’anıyla gerek peygamberinin lisanıyla, sünnetiyle tebli etti i evamir-i ilahiyeyi inkıyad etmemek yüzünden mutazarrır olan

<sup>348</sup> Ersoy, *Safahat*, VI. Kitap, 370.

<sup>349</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 122.

<sup>350</sup> Ersoy, *Safahat*, II. Kitap, 151.

<sup>351</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 122.

<sup>352</sup> engüler, *Külliyat*, c. 5, 150.



insanlar tekrar Allah'a rücu ederse, Allah'ın gösterdiği yolu tutarsa dua makbul olur. Ba ka türlü kabulüne imkân yok.”<sup>353</sup>

Akif'in verdiği bu örneklemeden hareketle onu söyleyebiliriz: Bidat -ı hasene konusunda da dikkat edilmesi gereken bir husus vardır: Bu bidatler, kesinlikle dini bir rüknün yerini almamalı ve aynı zamanda da bu dini rüknün daha güzel edası ve ifası için birer vesile olmalıdır.

Akif'in bidat konusuna pragmatik açıdan baktığını söylemek de mümkündür. Yani Müslümanların maneviyatına ve dünyalarına hiçbir faydası olmayan, dinin aslında da olmadığı halde, yapılan şeyler fayda getirmediği için terk edilmelidir. Akif bu hususu bir örnekle şöyle izah eder:

“ bidatlerimiz hemen hemen birer bidat eklene girmi ! Selâtin camilerinde Cuma namazı bir saate yakın sürüyor ki mahfilde tilavet olunan Kur'an -ı Kerim ile asıl namazdan başka için geçirilen zamanlar hederdir!

... yarısı Arapça, yarısı Acemce gidip, lakin bir edâ -yı mahsûs ile okunan, arada müezzinlerin tardiyeleriyle fasılada olan; cami hademesi tarafından tevâhîsh ismi -i latifiyle yad olunan mülemma -yı menûr da kimin icadı? Allah a kına söyleyiniz bu uzun tekerleme cemaatin canını sıkmaktan, uykusunu getirmekten başka neye yarar.

Anlarım: Azı düzgün hafızlar mahfile çıkararak kemâl -i tertil ile Kur'an okurlar; zamanı gelip sünnet kılındıktan sonra hatip manidar bir hutbe irad eder. Aradaki bidatlerin hazfinden kazanılacak zaman da bu suretle mev'izeye kalmı olur.”<sup>354</sup>

Netice itibariyle Akif, dinin yerini almı olan ve Müslümanların akidesine ciddi manada zarar veren bidatlerin karışında yer almı ; aynı zamanda bu bidatlerin ortaya çıkmasındaki etkenleri de analiz ederek hem ulemayı hem de avam tabakasını bundan sorumlu tutmu tur. Bunların yerine, (bidat -ı sey'iyeh) insanlara faydalı olabilen ve imanın yerleşmesi ile amellerin yapılmasına vesile olan bidatleri, bunları “bid'at -ı hasene” kapsamında değerlendirildiği kuvvetle muhtemeldir - olumlayan ifadelerle yer vermiştir.

### 3.Yalan Hadisler

Hz. Peygamber adına uydurulan yalan hadislerin varlığı da dinin doğrudan bir şekilde anlaşılmasına engel etkenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Akif, yalan hadis rivayetinin; toplumu yanlış yöne yönlendirmesi, dine hurafeler katması, Kur'an'ı

<sup>353</sup> engüleri, *Külliyat*, c. 9, 204-205.

<sup>354</sup> engüleri, *Külliyat*, c. 5, 73.

ayaklar altına alması ve eriat'ı kirletmesi bakımından büyük bir tehlike olarak görmektedir:

“Kolay mı ümmeti idlâl edip sefîl etmek?  
 Kolay mı dîni hurâfât içinde inletmek?  
 Niçin Kitâb-ı lâhî'yi pâyimâl ettin?  
 Niçin erîat'ı murdar elinle kirlettin?  
 Çıkıp tepinmeye yok muydu ba ka bir sâha?  
 Nedir salladı ın çifte, Kâ'betullâh'a?  
 Herif! u millet-i ma'sûmeden ne isterdin,  
 Ki do ru yol diye tuttun, dalâli gösterdin!>>”<sup>355</sup>

Üstelik yalan hadis aktarılırken bunun iyi niyetle ve sevap amacıyla –ibadetlere ra beti arttırmak için– yapılmı oldu onun dile getirilmesi Akif'i adeta çileden çıkartmaktadır:

“Yıkıp erîat'ı, bamba ka bir binâ kurduk;  
 Nebî'ye atf ile binlerce herze uydurduk!  
 O hâli buldu ki cür'et: <<Yecûzu fi't -tergîb...>>\*  
 Karâr-ı ezeli fetvâ kesildi!... Hem ne garîb,  
 Hadîsi vaz' ediyorken sevâb uman bile var!”<sup>356</sup>

Böylesi bir gerekçeyle yalan hadis rivayetinde bulunanlara kar ı, Peygamber'in bir hadisinden hareketle, bu davranı ın Ahiret hayatında kar ılık bulaca ı cezaya öyle vurgu yapıyor Akif:

“Cihânı titretiyorken nidâ-yı <<Men kezebe...>>\*\*  
 itmiyor mu, nedir, bir bakın u bî-edebe:  
 Lisân-ı pâk-i Nebî'den yalanlar uyduruyor;  
 Sıkılmadan da <<sevâb i ledim>> deyip duruyor!  
 Dü ünmedin mi girerken erîat'in kanına?  
 Cinâyetin kalacak zanneder misin yanına?  
 Sevâb ümîd ediyor ha! Deyin ki nâmerde:  
 <<Sevabı sen göreceksin huzûr-i mah erde!  
 Tepende gezdirecek ra'd-ı intikâmını Hak,

<sup>355</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 237.

\* bâdete te vik maksadıyla olursa hadîs uydurmak câiz dir, mânâsına!

<sup>356</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 236.

\*\* <<Kim benim a zımdan bile bile bir hadîs uydurursa varaca ı yer cehennemdir>> meâlindeki hadîs -i erîf. [Buhârî, lim 38.]

Ki yıldırımları beyninde kaynayıp duracak.  
 Yakandan inmeyecek dest-i kahrı hüsrânın...  
 Nasıl inler ki, önünden kaçıp da nîrânın,  
 Civâr-ı nur-i nübüvvette mültecâ bulsan;  
 Bu türlü kurtulu imkânı yok ya... Kurtulsan;  
 u izdihâmın elinden –ki belki bir milyar  
 Nüfûs-i hâsiredir- kaçmak ihtimali mi var?  
 Bugün fesâdına kurban olan zavallıların  
 Vebâli boynuna yüklenmesin mi, yoksa, yarın?”<sup>357</sup>

Mehmet Akif’in dinin yanlı anlaşılmamasının önündeki engellerden biri olarak hadis türlerinden sadece yalan hadisler üzerine yorumlanması aynı zamanda; onun diğer hadis çeşitlerine sırt çevirmediği eklemlerde de yorumlanabilir. Hadisi tevhid maksadı ile Hz. Peygamber’e yapılan isnatlara Akif’in, başka bir hadisi kaynak göstererek itiraz etmesi de bu kanaatimizi desteklemektedir. Ayrıca peygamber sözlerinin referans olarak gösterilmesi ve sahih din anlayışı noktasında sahabeye dönemine yapılan vurgular da aynı bağlamda değerlendirilebilir.

#### 4.Yanlı cihadlar

Cihad kelimesi sözlükte, zor bir işi gerçekleştirmek ve problemleri olan bir konuyu çözüme kavuşturmak için çok gayret göstermek ve çalışmak anlamlarına gelirken; Fıkıh usulü terimi olarak ise “fakihin, ser’î-amelî hükümleri tafsîli delillerinden çıkarabilmek için olanca gücünü ortaya koymasıştır. Müctehid de ser’î delillerden amelî hükümleri çıkarabilme melekeseğine sahip olan kişidir.”<sup>358</sup>

İslam dininin evrensellik ilkesinin idaresini sağlayan cihad kapısı, Abbasiler döneminde siyasi gerekçelerle kapatılmıştır.<sup>359</sup> Müslümanların geri kaldıkları Batılılar tarafından yüksek sesle dillendirilmeye ve buna gerekçe olarak İslam dini gösterilmeye başladığından sonra; 19 ve 20. yy’ın İslam mütefekkirleri buna; İslam’ın tarih içerisinde, insanlar tarafından mevcut duruma getirildiği, argümanı ile karışık vermişler ve çözüm noktasında da cihad kapısının açık olduğunu, çeşitli delillerle ortaya koymaya çalışmışlardır.

<sup>357</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 236–237.

<sup>358</sup> Zekiyüddin A’BÂN, *slâm Hukuk İminin Esasları (Usûlü’l Fıkh)*, Çev., brahim Kâfi DÖNMEZ, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2001, 437.

<sup>359</sup> Ali Bulaç, “İslam’ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcılarının Üç Nesli”, *Modern Türkiye’de Siyasi Dönüşüm - İslamcılık C/IV*, İstanbul 2004, 57.

Dönemin islam aydınlarından Mehmet Akif'in, cihad kapısının kapalı olup olmadığı sorusuna yanıtı çok nettir;

“Kıyâm-ı ha re kadar ictihâd eder <<ulemâ>>.

Evet, erâiti mevcûd olunca insanda;

Ne kaldı men' edecek ictihâdı, meydanda?

le'l-ebed yeti ir müctehid bu ümmetten;

u var ki: Çıkmalı ferdây-ı nûra zulmetten.”<sup>360</sup> eklindedir.

Yani ictihadın yapılabilmesi bir arta ba lanmı tır ki; bunu yapabilecek donanım ve anlayışa sahip ulemadan bahsedilmektedir. Bu tür özelliklere sahip olmayanlar için ictihad kapısının açılması söz konusu değildir. O kapıyı kırmakla içeri girilemez. Zira, Kapı kilitlidir ve önemli olan da o kapıyı açacak olan ilim ve irfan anahtarına sahip olabilmektir.<sup>361</sup>

ctihad yapabilecek kilerin gerekli olan artları kendilerinde bulundurmaları gerektiğine de inen Akif, bu artları şöyle sıralar:

“Kitâb'ı, Sünnet'i, cmâ'ı salam anlayacak;

Hilâf'ı yoklayacak, ihtiyâcı kollayacak.

Ne ictihâdı yapar, yoksa, bir alay –zimmî

Kadar nasîbe-i fikhîsi olmayan ümmî?

[...]

Ya ictihâda nasıl kalkıyor bu sersemler?

O ictihâda ki dünya kadar ulûm ister!”<sup>362</sup>

Bu artları ta imadıkları halde ictihada kalkışmaları “zıptıkçı” olarak vasıflandıran Akif, bu tiplerin ictihada kalkışmalarını, dinin geleceği için büyük bir tehlike olarak görmektedir.

“ u pis bataklı ı bir kere mahvedin, kurutun.

Kolay değil bu da, lâkin, büyük vukûf ister;

Dü ünçe yoksulu, zıptıktı müctehidler e er,

Dalarlarsa o rezîl ictihâda bermu'tâd;

Olur zavallımın âtîsi büsbütün berbâd!”<sup>363</sup>

<sup>360</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 239.

<sup>361</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 239.

<sup>362</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 239-240. Fıkıh Usulü'nde Mutlak cihat'ın artları için bkz., a'bân, *slâm Hukuk İminin Esasları*, 438-441.

<sup>363</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 238.

Sonuç olarak; belirli artları ta rıdıktan sonra ulemanın, kıyamet gününe kadar içtihad yapabilece ini ifade eden Akif; öte taraftan “ le’l -ebed yeti ir müctehid bu ümmetten; / u var ki: Çıkmalı ferdây -ı nûra zulmetten.” artını da koyarak, dönemin kaos ortamında ictihad yapılması i ine pek de sı cak bakmadı nı ifade etmi olmaktadır. çtihad için, aydınlı a çıkılacak günlerin uygun zemin olaca nı ifade eden air; ayrıca cahiller ve art niyetliler için o kapının sonuna kadar kapalı kalaca nı da ifade etmektedir.

### 5. Temel Kaynaklardan Kopu

slam aydınlarının ortaya koydu u, Müslümanların dinin temel kaynaklarından uzakla mı oldukları fikrinin arka planında, *slam dini ilerlemeye engeldir*, tezi yer almaktadır. Zira slam mütefekkirleri, Pozitivist-materyalist felsefenin bir ürünü olan bu teze cevap ba lamında, reddiye mahiyetindeki bu formülasyonu kullanarak, hem iyi bir savunma yolu bulmu lar; hem de bu yolla özele tiri yapma imkânına kavu mu lardır.

Akif, dinin ilerlemeye engel oldu u tezine, slamiyet ve Hristiyanlık ayırımından hareketle cevap verir:

“Bir takımları diyorlar ki: Bir zaman dinler i görebilirlerdi: Mesela Nasraniyet, bundan bin, iki bin sene evvel insaniyet için belki müfid olabilirdi; fakat artık bugün muzırdır. Sizin Müslümanlı nız da böyle. Bundan bin üç yüz sene evvel i e yarayabilirdi; fakat bugün mâni -i terakkîdir...”

Buna cevap çok: Evet, sizin Nasratiyetiniz hakikaten mâni -i terakkîdir. Nitekim siz Hristiyanlı a veda etmeden terakki edemediniz. Biz ise aksine: Müslümanlı a veda ettikten sonra tedennîye ba ladık. Git gi de bugünkü hale geldik.”<sup>364</sup>

Dinin temel kaynakları ve eriat’ın istinbat yolları olan Kitap, Sünnet ve cma’nın i levsiz hale getirildi inden dert yanan Akif, temel kaynaklardan kopu u u mısralarıyla ifade etmektedir:

“Kitâb’ı, Sünnet’i, cmâ’ı kaldırıp at tık;

Havâssı maskara yaptık, avâmı aldattık.

Yıkıp erîat’i, bamba ka bir binâ kurduk;”<sup>365</sup>

A a ıda yer alan ifadeler, Müslümanların dinin asli kaynaklarından ne kadar uzakla ıp dini yanlı anladıklarını güzel bir ekilde ortaya koymaktadır:

“ Hulefâ-yı Râ idîn’in siretleri, meslekleri az çok cümlenizin malumudur. Yazıklar olsun bizlere ki dinin ruhunu, Aleyhisselatü vesselam Efendimizin ahlâk -ı

<sup>364</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 213-214.

<sup>365</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 236.

hümayûnunu, Sahabe-i Kiramın mesle ini, siyasetini külliyyen untumu uz. Hiçbir kere olsun hatırımıza getirmiyoruz.”<sup>366</sup>

“Kanaatı, tevekkülü, sabrı... hepsini yanlı anladık. Sîret -i Resûlü, sîret-i Ashbı gözetmez olduk.”<sup>367</sup>

Akif dinin, temel kaynaklardan koparak yanlı bir ekilde anla ıldı nı, bu anlayı nı de i tirilip dinin yeniden temel kaynaklarından ö renilmesi gerek ti ini u cümlelerle ifade eder:

“- Evvela eriatın esaslarını tedkik etmeli, sonra eriatın do rudan do ruya Peygamber’den telakki eden eslâfın harekâtını nazar -ı itibare almalısınız...”<sup>368</sup>

“Lübb-i eriatı Kitabullah’tan, Siyret-i Resulü hadisten alamayacak sak Kitabullah ile, Sünnet-i Resul ile amil olan hakiki Müslümanları pî va ittihaz edelim.”<sup>369</sup>

Din, temel kaynaklarından ö renilip bu ekilde uygulandı nda aynı zamanda Müslümanlar bu dünyada da mutlu olacaklar ve esaretten kurtularak ilerlemenin önündeki engelleri a mı olacaklardır. İlk devir Müslümanlarına bakıldı nda bunu nasıl ba ardıkları görülebilecektir.

“Demek: slâm’ın ancak nâmı kalmı Müslümanlarda;  
Bu yüzdenmi , demek, hüsrân -ı millî son zamanlarda.  
E er çi nenmemek isterseler seylâb -ı eyyâma;  
Rücû’ etsinler artık Müslümanlar Sadr -ı slâm’a.  
O devrin yâd -ı nûrânûru bî-pâyan ehâmettir;  
Mefâhir onların târfihidir; ümmet o ümmettir.”<sup>370</sup>

“Müslümanlık” denilince anla ılması gereken ey “dinin ekl -i sahihi, devr-i ashabdaki ekli” olmalıdır. “Dinin ekl-i sâhîhine rücû”nun yolu da ancak ilim ve marifet ile mümkün olabilir.<sup>371</sup>

Akif’in kanaatine göre, Müslümanların Kur’an, Hadis ve ilk dönem (sahabe) uygulamalarını terk ederek, hurafeler içinde kalması, onların geri kalmalarına da neden olmu tur. Müslümanların slâmı, bu kaynaklardan ö renmeleri dinin do ru anla ılmasını sa layacak ve Müslümanları dünya hayatında da üstün duruma

<sup>366</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 331.

<sup>367</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 218.

<sup>368</sup> engüler, *Külliyat*, c. 5, 125.

<sup>369</sup> engüler, *Külliyat*, c. 5, 162-163.

<sup>370</sup> Ersoy, *Safahat*, V. Kitap, 276; engüler, *Külliyat*, c. 9, 323.

<sup>371</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 213.

getirecektir. Çünkü Müslümanların en güçlü oldukları dönem bu ilk dönem olmu tur. O halde Kur'an ve Sünnet'e dönü zorunludur.

### III.KUR'AN

Kur'an, Akif'in hayatında merkezi bir konuma sahiptir. O, Dünyaya gözlerini açtı ı andan itibaren Kur'an'ın bütün canlılı ıyla hayata aksetti i bir yuvada gözlerini açmı tır. Kuntay bu ortamı *Kuranlı Ev*<sup>372</sup> ifadesiyle tasvir etmektedir. İlk e itimini babasından alan Akif, daha sonraları hafızlık yapmı tır. Mısır'da tercüme i i ile hemhal oldu u zamanlarda ise *demir hafız* oldu unu ve Ramazan'da teravih namazını hatim ile kıldırđı mı kendisi söylemektedir.<sup>373</sup>

Ancak Akif'in Kur'an anlayı nı, yukarıdaki bilgilerden hareketle ortaya koymak mümkün de ildir. Zira o Kur'an'ı, yalnızca kuru ifadelerden müte ekkil bir metin olarak görmüyordu. Kur'an okumanın da bir amacı ve yöntemi olmalıydı. Her Müslüman kendi ilmi, yetene i ve kapasitesi nispeti nce Kur'an'dan bir eyler anlayabilirdi. O halde Kur'an her bir ayeti dü ünülerek okunmalıydı. Böylesi bir Kur'an okuma anlayı ndan uzakla ıldı ı içindir ki Müslümanlar bugün peri an bir vaziyettedirler.<sup>374</sup>

Müslümanların Kur'an algısı ve okumaları üzerinde duran Akif, Kur'an lafzının anla ılmadan, sadece ezbere okunmasını u ifadelerle ele tirmektedir:

“ Bret olmaz bize, her gün okuruz ezber de!  
Yoksa, bir maksad aranmaz mı bu âyetlerde?  
Lâfzı muhkem yalnız, anla ılan, Kur'ân'ın:  
Çünkü kaydında de il hiçbirimiz ma'nânın:  
Ya açar Nazm-ı Celîl'in, bakarız yapra ına ;  
Yâhud üfler geçeriz bir ölünün topra ına.  
nmemi tir hele Kur'ân, bunu hakkıyla bilin,  
Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için!”<sup>375</sup>

Müslümanların Kur'an'la kurmu oldukları bu olumsuz ili ki Kur'an'ı hayattan çıkartmı ve dı lamı tır. Bu okumada bir amaç sapması meydana gelmi tir. Akif'in anlayı nda insanımız Kur'an'dan uzakla mı ve onu farklı amaçlar için kullanmı tır. Bu tür durumlar ise kesinlikle Kur'an'ın ruhunu uygun de ildir:

<sup>372</sup> Kuntay, *Mehmed Akif*, 179.

<sup>373</sup> Edib, *Mehmed Akif*, 207.

<sup>374</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 304.

<sup>375</sup> Ersoy, *Safahat*, II. Kitap, 153.

“ Herkesçe malum olan bu hakaiki tekrardan maksadımız okumakla, üflemele hastalık müdavatına kalkı mak zannedildi i gibi dindarane bir usul olmadı nı, bizim dinimize asla böyle bir ey sı mayaca nı söylemektir.

Kur’an-ı Kerim hastalara, ölülere okumak için nazil olmamı tır. Kur’an’daki ifa, cehelenin anladı ı gibi de ildir.”<sup>376</sup>

slam dininin bütün ça lara ve zamanlara cevap verebilecek evrensel bir din oldu una, dolayısıyla Müslümanların Kur’an’a yükledikleri bu misyonların Kur’an’ı i levsizle tirdi ine dikkatleri çeken Akif, Kur’an’ı merkeze alan do ru bir okumayla slam’ın kıyamet gününe kadar evrenselli ini koruyarak insanların ihtiyaçlarına cevap verebilece i üzerinde ısrarla durarak güzel bir misalle konuyu din -dünya ve din-bilim ili kisiyle öyle izah eder:

“... Kitabullah’ın ve Ehâdis-i Resulullah’ın içinde her devirde ya ayacak insanların ihtiyacını temine kafi hakayık var. Yalnız o hakikatler ilimle meydana çıkar. Kur’an Ayetullah de il mi? Arz, sema da birer Ayetullah’dır. Bizim gibi a kvam-ı ibtidâiye topraktan sade ekin alır; biraz daha gayret ederse su çıkarır. Akvam -ı mütemeddine ise maden çıkarır. Biz sudan yalnız de irmen yapıyoruz. Onlar elektrik istihsal ediyor. Biz buluttan ya mur topluyoruz; onlar yıldırım bile avlıyor. [...] Maddiyat böyle oldu u gibi maneviyat da böyle. Müterakki milletler nasıl bu âlem -i hilkatte bizden çok, hem kıyas kabul etmeyecek kadar çok müstefid oluyorsa, alim bir cemaat-ı islâmiye de Kitabullah’dan, Ehâdis-i Nebeviye’den imdiki cahil Müslümanlara nisbetle nâmütenâhî hakayık çıkarabilir. Yoksa vaktiyle icabı kadar tefsir yazılmı , elverir diyemeyece iz. Eslâf çalı mı lar, Allah kendilerinden razı olsun, bir çok âsâr meydana getirmi ler, fakat dememi ler ki: Bu âsârımız ilâ yevmi’l -kıyam size elverir. Siz artık çalı mayın da yalnız bizim kitapları okuyunuz.”<sup>377</sup>

A a ıdaki dizeler, Akif’in Kur’an anlayı nı ortaya koymak açısından üzerinde durulan ve spekülasyon konusu yapılan ifadelerdir.

“Do rudan do ruya Kur’an’dan alıp ilhâmı,  
Asrın idrâkine söyletmeliyiz slâm’ı.”<sup>378</sup>

Özellikle Türkiye’de ulus-devlet anlayı nın hâkim kılınmaya çalı ldı ı dönemlerde, Akif’in devrimleri anlamadı ı, mürtecilikle belirli kesimlerce itham edilmesine kar ılık olarak Akif sevenleri yukarıdaki dizeleri de örnek gösteren

<sup>376</sup> engüler, *Külliyat*, c. 5, 162.

<sup>377</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 235-236.

<sup>378</sup> Ersoy, *Safahat*, VI. Kitap, 378.



Onun entelektüel ve modern yönüne dikkatleri çekmek istemi ler; di er taraftan ise bazı ara tırmacılar bu ifadeleri Akif'in derin çeli kisine çarpıcı bir örnek ekinde sunmu lardır.<sup>379</sup>

Akif'in yukarıdaki dizeleri kullandı ı ba lama baktı ımızda; Osma nlı e itim sisteminin çökmü lü ü, yeni âlim yeti tirememesi, yenilerin eskilerin eserlerine erh yazmak dı ında bir ey ortaya koyamamaları, ortada bir çok problem varken bu problemlere Kur'an kaynaklı çözüm üretebilecek *usul* âlimi olmayı ı ve nihayetinde slam dininin her asra hitabını ön plana çıkararak "Ölüler dinî de il, sen de bilirsin ki bu din, Diri do mu , duracak dipdiri, durdukça zemin", dizelerine yer verdi ini görürüz. Bu da bize, Akif'in Kur'an'ı her dönem ve zamanın ihtiyaçlarına cevap verebilecek, kendisine ba vurulacak en temel kaynak olarak gördü ünü ortaya koymaktadır. Sırat -1 Müstakim dergisinde, Akif'in tefsir makaleleri yayımlanmaya ba lanmadan kaleme alınan ve Akif'e ait olu u kuvvetle muhtemel olan bir yazıda de inilen hususlar, O'nun Kur'an'ı ya anılan ça la bulur turma gayretlerinin de habercisi olmaktadır aynı zamanda:

"Makalelerde mümkün mertebeye ulum -u Arabiyenin nazariyatından sarf -ı nazar ile netaic-i ameliye üzerinde i'mâl-i fikir edilecektir. Hangi vesait-i ilmiye ile olursa olsun ibtida Nazm-ı Celif'den anlaşılan meânî-i münîfe yazılarak ibâre ve i aretinin delâlet ve iktizasının ir adat-ı beliganesine istinaden zaman ve zeminin icâbâtına göre ahvâl-i umûmiye-i islâmiye hakkında fikir ve mütaalalar yürütülecektir."<sup>380</sup>

<sup>379</sup> Özdenören bu ifadeler hakkında u yorumları yapmaktadır: " İhamı Kuran'dan almak güzel, buna hepimizin aklı eriyor. Fakat ilhamı Kuran'dan aldıktan sonra *slâm'ı asrın idrakine söyletmek* belirleyicili i slâm'dan uzakla tırmak demektir. 'Asrın idrakî' söylemi soyut bir ey de ildir. Asrın idrakî denilen ey; o asra damgasını vuran insanların görüşleridir." Bu yorum sonrası Özdenören 19. ve 20. yüzyıla damgasını vuran Batılı ahsiyetler olan Hegel, Marx, Darwin ve Nietzsche gibi ahsiyetleri örnek olarak gösterir. Daha geni bilgi için bkz., Rasim Özdenören, "Müslüman Bir Dü ünür Olarak Mehmet Akif'in Çeli kileri", *Karakter Abidesi ve Bir Çı lık Olarak Mehmet Akif Özel Sayısı (Özel Sayı:15; HECE Aylık Edebiyat Degisi, Yıl 12, Sayı 133, Ocak 2008)*, Ankara 2008, 74-75. Bu iki dize ile ilgili olarak daha farklı bir yorumu ise Eliaçık öyle yapmaktadır: "Merhum Akif'in "Do rudan do ruya Kur'an'dan alarak ilhamı, asrın idrakine söyletmeliyiz slâm'ı" sözleri güye "modernist" e ilimler içerdi i için ele tirildi yıllarca. Böylece Akif'in bu yönü "veto edilerek Sünni Ortodokslu u tehdit eden Efgani-Abduh modernistli inin önü tıkanmı oluyordu.! Halbuki Akif'in bir bela at harikası olan bu sözleri ayakta alı lanacak sözlerdir. Bence Akif bu satırlarda âdeti bir yeni bin yılda sla m projesi önermektedir. Akif burada "ça ın diliyle konu malıyız" diyor. slâm'ı modern ça a be endirmek için e ip bükme de il, modern ça ı anlamak ve ona onun diliyle cevap vermekten bahsediyor. Anlad ım kadarıyla Akif'in derdi "ça a tepki" de il "ça ı anlama"dır. "Asrın idrakî" dedi i ey bu ça da insanlı ın geldi i noktayı iyi kavrama, dünya sorunlarının neler oldu unu derinlemesine analiz etme, tıpkı yedinci yüzyıldaki dünyayı arkasına takan büyük sıçrayı gibi yeniden sıçrama yapmaktır. Bunu sa layaca k tek ey "ça ı" ve "dini" çok iyi bilmekten geçmektedir. Ça ı bilen dini bilmiyor, dini bilen de ça dan habersiz. te bu açık, din "do rudan do ruya Kur'an'dan ilham alınarak" ö renildi i ve "ça ın diliyle konu uldu u" zaman giderilmi olacaktır." Bkz., Eliaçık, *Mehmed Akif Ersoy*, 58-59.

<sup>380</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 12.

“Ortada Kur’an-ı Kerim artık anlaşılmı hâ â daha bilinecek bir yeri kalmamı gibi bir zehab-ı batıl türemi tir. Bir mantık kitabı ile senelerce u raldı ı halde talebe -i ulumun Celâleyn malumatı kadar olsun tefsirden bihaber olu u üphesiz pek büyük bir kusurdur.”<sup>381</sup>

Kur’an’ı hayatın merkezine ta ımayı bu kadar hırsıyla isteyen Akif’in ba ladı ı Kur’an tercümesini neden yayımlamadı ı, onun imha edilmesini neden vasiyet etti ine de burada de inmek yerinde olacaktır. Kur’an’ın ölülere okunmak ve fal bakmak için indirilmedi ini; anlaşılmak için indirildi ini haykırmayı hayatı boyunca kendisine vazife bilen air, acaba neden insanımızdan bu eserini esirgemi ti?

1925’te TBMM Diyanet Riyaseti bütçesini görü ürken Kur’an Meali yazılması kararla tırılmı ve görev için Akif uygun görülmü tü; ancak, O bu i i yapmak istemiyordu. Dostları ve tanıdıklarının ısrarları –özellikle Diyanet’in danı ma heyetinden Ahmet Hamdi Aksekili’nin bu konuda büyük gayretleri olmu tur – üzerine Akif bunu kabul etmi ti.<sup>382</sup> Uzun yıllar bu tercüme i i ile me gul olduktan sonra Akif, yaptı ı tercümeyi, çe itli gerekçeler öne sürerekten vermekten vazgeçmi tir. E ref Edip, Akif’in, tercümenin Türkçe ibadet amacıyla kullanılaca ı endi esini ta ıdı ı için böylesi bir karar aldı ını söylemektedir.<sup>383</sup>

Akif’in gerek vaaz, hutbeleri, gerek makaleleri ve gerekse iirlerine baktı ımızda mutlaka bunların Kur’an ile bir ekilde irtibatlı oldu u görülecektir. Hatta Safahat’ın üçüncü bölümü olan Hakkın Sesleri’nin tamamı -bir iiri hariç- ayet tefsirleri mahiyetinde kaleme alınmı ve bu ayetlerin dönemin siyasal ve toplumsal olaylarla irtibatı yapılmı tir. Cumhuriyet dönemimde ise büyük emekler vererek hazırlamaya çalı tı ı Kur’an mealini bazı çekincelerinden dolayı teslim etmemi ve vasiyeti gere i bu meal çalı ması imha edilmi tir. Bütün ya amı göz önünde alındı ında Akif için Kur’an, hayatın kayna ı ve rehberidir demek yanlı olmayacaktır.

#### IV.TASAVVUF

Tasavvuf, slam dininin temel kaynakları olan Kur’an ve Hadislerin insanın deruni yapısına ve mistik yönüne i aret eden, dünyanın geçicili ine vurgu yapan, kalbi

<sup>381</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 12.

<sup>382</sup> Daha geni bilgi için bkz., Düzdâ , *Akif Mısır Hayatı*, 163; Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 187-190. E ref Edip, “Akif’e göre Kur’an’ı aslındaki ümul ile Türkçe’ye çevirmek imkansızdı.” Diyerekten yapılacak olan bir çalı manın meal olaca ı ve Kur’an’ın yerini alamayaca ı konusunda Akif’in ikna edildikten sonra onun bu teklifi kabul etti ini söyler.

<sup>383</sup> E ref Edib, *Mehmed Akif*, 200-202. Bu konuya çalı mamızın giri bölümünde detaylı olarak yer verdi imiz için bu kadarlık bir malumatı aktarmayı yeterli görüyoruz.

esas kabul eden kaidelerin, farklı yorumlarını içerisinde barındıran dü ünce ve ahlak sistemi olarak tarif edilebilir.<sup>384</sup>

Mehmet Akif'in vefatına yakın bir zamanda Nevzad Ayas'a verdiği bir röportajda anne babası hakkında söyledikleri, Onun yeti ti i ortamın manevi hava açısından bu tanımlamada ifadesini bulan Tasavvuf'a çok da uzak olmadığını ortaya koymaktadır.

“Annem çok âbid ve zâhid bir hanımdı. Babam da öyle. Her ikisinin de dini salabetleri vardı. badetin vecdini, zevkini, heyecanını tatmı lardı. Pederim *Hacı Feyzullah Efendi* merhumun müritlerindendi. *Nak i* eyhlerinden olan Feyzullah Efendi o zaman hayatta idi. Annemin tarikate intisabı yoktu. Babam bana tasavvuf telkininde bulunmamı tır.”<sup>385</sup>

İlk e itimini babasından alan Akif, Tasavvuf konusunda Babası tarafından herhangi bir ekilde yönlendirilmemekle birlikte kendisinin ilk gençlik yılları diyebileceğimiz Rü tiye yıllarında özel olarak Esad Dede'den Sadi'nin *Gülistanı'nı*, Mevlana'nın *Mesnevi'sini* okudu u bilgisine sahibiz.<sup>386</sup> Ancak bu eserler okunurken maksat Farsça ö renimi olup, Akif'in bunlardan Tasavvufi hikmetler çıkarmak gibi bir dü üncesinin olmadığını söylemek yerinde olacaktır. Bununla birlikte Akif'in Tasavvuf kültüründen uzak bir ortamda yeti medi ini de söylememiz gerekir. Ancak Akif, yozlaşmış bir Tasavvuf anlayı na hiçbir zaman teveccüh göstermemi tir. A a rdaki mısralar, tasavvuf kisvesi altında yapılanlara karşı O'nun tepkisini ortaya koymasından oldukça dikkat çekicidir:

“Koca millet! Edebiyatı ya o lan, ya karı...

Nefs-i emmâre hizâsında henüz duyguları!

Sonra tenkîde giri : Hepsi tasavvufla dolu:

Var mı sôfiyyede bilmem ki ibâhiyye kolu?

çilir, türlü enâ'atler olur, bî-pervâ;

<<Hâfız'ın ortada dîvân-ı kitâbü'l-fetvâ!”<sup>387</sup>

Akif'in buradaki tepkisi, iirden de anlaşılabileceği üzere Tasavvuf'un kendisine de ildir. Ashında Akif burada ironi yapmakta, tasavvufa ait terimlerden biri olan “nefs-i emmâre”yi kullanarak onların tutarsızlıklarını da ortaya koymakta,

<sup>384</sup> Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi*, İstanbul 1985, 18. Tasavvuf için yapılan farklı tanımlamalar için bkz., Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 2004, 36-42.

<sup>385</sup> M. Ertural Düzda , *Mehmed Akif Hakkında Ara tırmalar 1*, İstanbul 1989, 28.

<sup>386</sup> Düzda , *Ara tırmalar 1*, 27.

<sup>387</sup> Ersoy, *Safahat*, II. Kitap, 152.

Tasavvuf'ta aslında ibahiyye (her eyi mübah gören mezhep anlamında) akımı olmadığı halde bu tür fikirleri benimseyenleri i nelemekte ve Tasavvuf'ta bunlara yer olmadığını ifade etmektedir.<sup>388</sup> Din perdesi altında Tasavvuf adıyla Divan Edebiyatı'na girip burada ba lı ba ma bir yeri i gal eden bu tür olumsuzluklara Akif'in tepkisi, Safahat'ın altıncı kitabı olan *Asım*'daki ifadesini ise öyle bulacaktır:

“Edebiyyâta edebsizli i onlar soktu,  
Yoksa din perdesi altında bu isyan yoktu:  
Sürdüler Türk'e <<tasavvuf>> diye olgun ı rayı;  
Muttasıl imdi <<hakikat>> kusuyor Sıdkı Dayı!  
Bu cihan bo , yalnız bir rakı hak, bir de arab;  
Kible: Tezgâh ba ı, meyhâneci o lan: Mihrab.”<sup>389</sup>

Dinin açık emirlerine uymayan bir anlayışın ürünü olan bu tür sapmalara karşı Akif'in ele tirişleri, hayatının sonuna kadar devam etmiş; eriat hükümlerine aykırı bir anlayış ve ya am felsefesi ise onun inanç dünyası tarafından hep veto edilmiştir. 12 Mayıs 1935 tarihli Prenses Emine Abbas Halim'e yazılan mektuba bakıldığında Akif'in, bu tutumunun ömrünün son yıllarına kadar devam ettiğini söyleyebiliriz.

“... Vakıa “istek arttır!” diye evamirin semtine yana mayan: sonra “istek haktır!” diye menahi namına irtikap etmedik bir maskaralık bırakmayan Bekta ileri hiç sevmem. Bununla beraber, hakkı söylemek lazımsa, vakit vakit Bekta ilerin içinden, hatta öbür tarikat salıklarını geride bırakacak kadar, ahkam -ı eri'atle mukayyed adamlar çıkmıyor değil. Lakin maalesef pek nadir...”<sup>390</sup>

Yukarıda aktardıklarımızdan, Akif'in Tasavvuf'i yorumların tamamına karşı tavır almadığı neticesi hâsıl olmaktadır. Akif, herhangi bir konu hakkında malumat sahibi olmadan taassup yolunu tutmaya da karşıdır. Onun bu tavrını Tasavvuf konusunda gösterdiği de rahatlıkla söyleyebiliriz. Yüzünü sadece Batı'ya çevirmiş ve Do u'nun bütün de erlerine sırt çevirmiş aydın tiplemesinin Tasavvuf hakkındaki önyargılı yaklaşımına karşı Akif öyle itiraz eder:

<sup>388</sup> Aslında M. Akif'in gençlik dönemlerinde yazdığı **Terkib-i Bend, Gazel, Destur** gibi şiirlerinde de kendisinin ele tiriş konusu yaptığı edebiyatta *kadın(mecazi a k)* ve *arap(Tasavvuftaki ilahi arap manasında)* imgelerine yer vermiştir. Bkz., engüleri, *Külliyat*, C.,4, 232-261. Ama bunların yazıldığı dönemde Akif'in Divan Edebiyatı etkisinde ve özgün edebi kimliğinin henüz oluşmamış olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Ayrıca Akif bunları Safahat'ına da almamıştır. Gençlik dönemlerinde yazdığı buna benzer Gazel türü birçok şiirini kaybettiği için önceleri üzüntü duyan Akif, daha sonra bu tür şiirlerinin bulunduğu defteri kendisi imha etmiştir. Bkz., Edip, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 251.

<sup>389</sup> Ersoy, *Safahat*, VI. Kitap, 323.

<sup>390</sup> Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Akif*, İstanbul 1939, 264.

“Binlerce mütefekkir dima ı ömürlerce i gal eden mesâil -i gâmıza böyle “vahdet-i vücûd” terkibiyle hülâsa edilince i in içinden çıkılmı mı ol uyor? Rica ederim siz tasavvufa dair bir eser okudunuz mu?”<sup>391</sup>

“Pekala! Tasavvuf’un panteizme pek benzedi ini, hatta onun aynı oldu unu kabul edelim. Acaba panteizm mesle inin ihtiva etti i mesail içinde hiç hakikate yakla mı olan yok mudur? Onu tedkik e ttiniz mi?”<sup>392</sup>

Akif burada, Tasavvuf’un Vahdet-i Vücut ve Panteizme indirgenmi olmasından rahatsızlık duymakta; bu tür mistik yorumlarla u ra an, bunlara kafa yoranların dü üncelerinin tek bir kalıba sokularak anlamaya çalı lmasının yanı lı ı üzerinde durmakta ve son olarak bu yorumlardan do ruya yakla mı olanların varlı na da i aret etmektedir. Buna ra men Eliaçık, Akif’in tasavvufi iirlerinin varlı nı kabullenmekle birlikte, O’nun hayatı boyunca vahdet -i vücudcu anlayı a muhalif kaldı nı ifade etmektedir.<sup>393</sup> Mithat Cemal ise Akif’in geç dönemde kaleme aldı ı tasavvuf içerikli iirlerinde “his mistisizmi” yerine “fikir mistisizmi”ni benimsedi i yorumunu yapmaktadır.<sup>394</sup>

Akif’in bu mistik tecrübesini iirlerinden hareketle anlamaya çalı anların bunun mahiyeti hakkındaki kanaatleri farklılık arz etse de Akif’in içe dönük mistik yönünün tam anlamıyla Mısır’da ortaya çıktı na kimse itiraz etmeyecektir.<sup>395</sup> Akif’in Hilvan’dan

<sup>391</sup> engüler, *Külliyat*, c. 5, 180.

<sup>392</sup> engüler, *Külliyat*, c. 5, 180. Buna benzer bir ba ka tartı mayı Akif bizatihi ya amı tır:

“... ki ki i oturmu konu uyorduk. Bahis Mesnevi’ye intikal etti. Ben Hazret -i Mevlana’nın en gâmız, en mücerred mesaili mahsusat dairesine indirgemekteki kudretine hayran oldu umu; o k itab-ı muazzamın mutlaka ba tan ba a okunması lazım gelece ini ileri sürünce arkada ım dedi ki:

- Hazret-i Mevlana Hint Felsefesinin nakilidir.
- Mesnevi’yi okudunuz mu?
- Hayır.
- Hint felsefesi nedir, onu biliyor musunuz?
- Hayır.
- O halde böyle bir iddiaya ne cüretle kıyam ediyorsunuz?

Öyle i ittim.” Bkz., engüler, *Külliyat*, c. 5, 182.

<sup>393</sup> Eliaçık, *Mehmed Akif*, 56.

<sup>394</sup> Kuntay, *Mehmed Akif*, 263. Akif’in tasavvufa dair dü ünceleri hakkında fikir beyan edenlerin kanaatlerini Mehmet Demirci özetlemi tir. Bkz., Mehmet Demirci, *Yahya Kemal ve Mehmed Akif’te Tasavvuf*, zmir 1993, 72-76.

<sup>395</sup> Gerçi Topçu, Akif’in ya amını Tasavvuf tecrübesindeki üç merhale olan Terk, Vecd ve Huzur dönemlerine ayırmakta ve Mısır öncesi ya amını Terk ve Vecd dönemleri olarak görmektedir. Akifname’ye yazdı ı mukaddimede topçu bu dönemlerin ba lama ve biti zamanı hakkında da bilgiler vermektedir. Kr ., Çantay, *Akifname*, stanbul 1966, 7-9.

Fuad emsi'ye gönderdi i 6 Nisan 1925 tarihli mektupta dı a dönüklükten içbene yöneldi ini kendisi dile getirmektedir:

“Sana en son iirimi gönderdim. Bilmem nasıl bulacaksın? Ki i dü tü ü yerden kalkar derler. Fa’ilatün, fa’ilatün derdine u radı ım hengam -ı tufuliyetimde meczûb idim; imdi gördü ün vechile yine meczûbane vadilere rücû ediy orum. Mahalle Kahve’sini yazan herifle, Bu Hicrân’ı nazm eden herifin aynı herif oldu u güç anla ılır, de il mi?”<sup>396</sup>

Akif, Mısır’a yerle tikten sonra 1927’ de Mahir z’e gönderdi i bir mektupta kendisinin daha önce de okudu u, Muhammed kbal’in Peyâm -ı Me rik’ını ve Mutasavvuf airlerimizden Osman ems’in bir iirini ister.<sup>397</sup> Bu dönemde Mısır’daki kom usu olan Abdülvehhap Azam ile birlikte kbal’in Peyâm -ı Me rik, Esrarı Hodi ve Rumuzi Bihodi adlı eserlerini okumu tur.<sup>398</sup> A a ıdaki pasajlar Akif’in kbal be enisini ortaya koyması açısından önem ta ırmaktadır:

“Evvelki hafta bana Hind’li air- i slamı Muhammed kbal’in iki manzum eserini gönderdiler. Ben bu air’in ufak bir risalesini Ankara’da görmü ve sahibini de kendime benzetmi tim. arkta yeti en urefa -yı sofiyenin bütün e ’arını okuduktan ba ka Almanya’ya giderek garp felsefesini adamakıllı hazmeden kbal hakikat yaman air.”<sup>399</sup>

“Nezdimdeki iki eserin biri (Peyamı Me rik) dir. Çok güzel kıtalarıyla gazelleri var. Gazellerin bir ikisi bana sarho gibi nara at tırdı.”<sup>400</sup>

Akif aynı zamanda büyük tasavvuf airi Yunus Emre’nin de iirlerini “vecd içinde” ve “mest olarak” dinlerdi.<sup>401</sup>

Ünlü mutasavvıflardan Yunus ve Mevlana’yı çe itli yönleriyle be enen; kendi ça da ı olan kbal hakkında da böylesine güzel ifadelere ye r veren Akif’in Safahat’ındaki son kitabı olan Gölgeler, Allah özlemi ve a kı ile yo rulmu tur. Gece iirinde geçen u dizeler bu özlemin ifadesidir:

“Ömürler geçti, sen yoksun, gel ey bir tânecik Ma’bûd,  
Gel ey bir tânecik gâib, gel ey bir tânecik mev cûd!  
Ya sıyrılısın u vahdet-gâhı vah et-zar eden hicran,  
Ya bir nefhanla serpinsin bu hâsir kalbe itmânın.  
Hayır, îmanla, itmânınla dinmez rûhumun ye’si:

<sup>396</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 363.

<sup>397</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 417.

<sup>398</sup> Edib, *Mehmed Akif*, 238.

<sup>399</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 536.

<sup>400</sup> Edib, *Mehmed Akif*, 240.

<sup>401</sup> Edib, *Mehmed Akif*, 320,321.

Ne âfâk isterim sensiz, ne enfüs, tamtakır hepsi!

Senin mecnûnunum, bir sensin ancak taptı ım Leylâ;”<sup>402</sup>

Allah’ı arzulayan bu ümitli haykırı lar Hicran iirinde artık ibadetlerin de önüne geçmi bir ekilde kar ımıza çıkar:

“Nedir ma’nası , Ma’bûd olmadıktan sonra, mihrâbın,

Rükû’un, ha yetin, vecdin, bütün bîçâre esbâbın?”<sup>403</sup>

Akif burada; ibadetler, Allah korkusu ve arzusunun Allah’a götüren birer sebep oldu unu ifade etmekte; ancak fayda vermeyecek olan bu sebeplerin ötesindeki amaç olan Allah’ı ula mayı arzulamaktadır. Topçu bu iki dizeden hareketle Akif’in, artık cemaat dini ve ibadetlerden zevk almadı ını, Yunus’un tecrübe etti i vuslatı aradı ını ifade etmektedir.<sup>404</sup> Secde iirinde geçen a a ıdaki ifadeler ise Akif’in Allah’a ula madaki ihtirasını ve bunun verdi i ızdırabın nasıl dayanılmaz bir hal aldı ını ortaya koymaktadır:

“Bütün dünyâ serilmi sundu un vahdet arâbından;

Ben’im mest olmayan meczûbun, Allah’ım, benim meydan!

Bırak, hâsir kalan seyrinde mi’râcım devâm etsin;

Rükû’um yerde titrerken, hu û’um Ar ’ı titretsin!

lâhî! Serserî bir damlanım, yetmez mi hüsrânım?

Bırak, ta sın da co tursun u vahdet-zârî îmânım.”<sup>405</sup>

Gece, Hicran ve Secde iirlerindeki bu mistik temadan hareketle Akif’in Vahdet -i Vücut’u benimsedi i Akif Ara tırmacılarından olan Nevzad Ayas, Fevziye Abdullah Tansel, Nurettin Topçu, Mehmet Do an ve daha birçok ki inin ortak kanaatini olu turur.<sup>406</sup> Bu konuda farklı dü ünen Eliaçık’ın, Akif’te Vahdet -i Vücut olmadı ı ile ilgili iddiasına ve Kuntay’ın bu iirleri “fikir mistisizmi”nin ürünü olarak de erlendirmesine ise yukarıda de inmi tik. Netice itibariyle Akif’in, hayatı boyunca eriat’ın açık emirlerine muhalefet içinde olan bir mistik anlayı a kar ı oldu unu;

<sup>402</sup> Ersoy, *Safahat*, VII. Kitap, 444.

<sup>403</sup> Ersoy, *Safahat*, VII. Kitap, 446.

<sup>404</sup> Nurettin Topçu, *Mehmet Akif*, stanbul 1970.

<sup>405</sup> Ersoy, *Safahat*, VII. Kitap, 448.

<sup>406</sup> Tansel, *Mehmed Akif*, 129; D. Mehmed Do an, *Camideki air Mehmed Akif*, stanbul 1989, 30; Topçu, *Mehmet Akif*, 69; Demirci, *Yahya Kemal ve Mehmed Akif’te Tasavvuf*, 72-73. Nurettin Topçu Akifname’ye yazdı ı mukaddimede, (Kitabın basım yılı 1966) Akif’in Gece ve Secde iirle rinin Vahdet-i Vücut’a delil te kil etti ini ifade ederken; (Çantay, *Akifname*, 8) 1970’te Akif’e dair yazdı ı eserinde ise O’nun ,Vahdet -i Vucud mertebesinde olmasa da Vahdet-i uhud derecesinde oldu unu ifade ederekten Tasavvuf’a ait bu terimler hakkında u tanımlamaları yapar: “Vahdet-i uhut, ruhun cezbe hallerinde Allah’la birle mesine ahit olarak kendini inkar etmesi ve ulûhiyyette dile gelmesi demektir. Her eyin Allah’tan ibaret olu unu sistemle kabul eden görü e ise Vahdet-i Vücut denir. Vahdet-i uhut, ruhun Allah’la bir oldu unu iddia etmez. Ancak cezbe anlarında bu hali ya ar. Kendine gelince Allah’dan ba ka oldu unu bilir.” Bkz., Topçu, *Mehmet Akif*, 69-70.

bununla birlikte ömrünün Mısır'da geçen son dönemlerinde Allah ile bütünleşme arzusunu açıkça dile getirdi ve kendine has bir mistik tecrübe yaşadığını söylememiz gerekecektir.



### III.BÖLÜM

#### MEHMET AKİF'İN DİN ve SİYASET BAKIMINDAKİ FİKRİLER

##### I. DİN DEVLET ve YÖNETİM

Mehmet Akif'te adeta bir hayat felsefesi haline gelmiş olan *ittihad* (birlik) düüncesinin onun fikri temellerinin üzerine oturtulduğu esas yapı ve sürekli olarak beslendiği bir kaynak vazifesi görür. Dünya-Ahiret, Din-Dünya, Din- İlahî ve nihayetinde Din ile Devlet arasındaki ilişkinin Akif'teki ifadesi *ittihad*'dir. Yani bunların birbirinden kesinlikle ayrılmaması gerekmektedir.

Din ile Dünyanın birbirlerinden ayrılmaması gerektiğini fikri Akif'e göre tarihi, doğrudan bir şekilde okuyan herkesin ulaşması gereken zorunlu bir sonuçtu. Çünkü "Millet-i İslamiye İlahî safvet-i asliyesiyle muhafaza ettikçe hem dini, hem dünyasını muradını; o safveti öyle bir sürübid'atle bulandırınca hüsrandan hüsrana düşmüştü. Dolayısıyla pratik olarak yapılması gereken şey, dini temel kaynaklarından öğrenip yaşamaktır. Hal böyle olunca dünya huzuru ve mutluluğu da sağlanacaktır."<sup>407</sup>

Akif'in yaşadığı dönemin hususiyetleri göz önünde bulundurulunca, ondaki *ittihad* düüncesinin arka planını da görmek mümkün olmaktadır. Osmanlı'nın, Batı'ya göre geri kalmışlığını kabulü ile başlayan Batılılaşma hareketleri neticesinde, hayat adeta ikiye bölünmüştü. Bir taraftan yüzyıllarca süregelen bir geleneğin taraftarları; öte yanda geleneğin karısında ve ondan kopuk, temelleri Batı'da olan yenilik ve değişim taraftarları. Bu ikiliğin imparatorluğun kurumlarındaki tezahürü ise bu ikiliğin resmi boyutunu gözler önüne sermektedir. Eğitim alanındaki mektep-medrese ikiliği bu duruma en bariz örneği oluşturmaktadır. Bu bölümlü ele karışık Akif'in tepkisi şöyle olacaktır:

"- Zavallı milleti vahdet-cüdâ eden <<ikilik>>

Sırtmıyor mu? O pis dilleriyle karışında?

Nasıl tükürmesin insanı u hale baksın da?"<sup>408</sup>

Seküler merkezli bir değişimi öngören Batılılaşma akımının etkisiyle yapılmaya çalışılan dini dünyadan ayırmak ve dini dünyadan soyutlayarak aktifsizleştirme çabaları da ters tepmiştir:

"Yıkılmamızı, ne kadar yıkmak istesek, İman;

Ayırmak istemiyoruz sonra dîni dünyâdan.

<sup>407</sup> Engüner, *Külliyyat*, c. 9, 121.

<sup>408</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 212.

Ayrırmı ız, ederek er’i muttasıl ihmâl;  
Asıl ikincisi olmu , u var ki, berzede -hâl!”<sup>409</sup>

Ve Akif’in kanaatine göre mantıklı dü ünebilen, idrak sahibi her insan; din ile dünyanın ba ile vücut gibi birbirini tamamladı ını ve bunları birbirlerinden ayırmanın her iki tarafa da felaket getirece i neticesine ula abilirdi. <sup>410</sup>

Dünya hayatında, insanların yönetim ve denetim i lerinin yürütüldü ü somut bir kurum olan devletin ve onun idaresini elinde bul unduran bireylerin kendi keyfi uygulamalarını ve baskıcı tutumlarını devam ettirmek adına dini kullanmalarına Akif kar ı çıkar. Osmanlı hükümeti için O’nun sarfetti i u sözler bunu güzel bir ekilde ortaya koymaktadır:

“- Hükümeti bir tarafa bırakın, ona dair söz söylemek zaidir, Çünkü olanca maskaralı ı ile meydanda! Lakin eriatın mani -i terakki olmasına hiç aklım yatmaz. Mösyö, siz i in iç yüzünü bilmiyorsunuz! Ba ımızdaki hükümetin Allah belasını versin! stibdadını idame için terakkiyat-ı fikriye, medeniye namına vuku bulacak hareketi lisan-ı din ile men etmek istiyor, görüyorsunuz ki ne güzel muvafık oluyor!” <sup>411</sup>

Bu durum, hem dinin asıl mecrasından çıkmasına hem de terakkiye engel bir hale sokulmasına neden olmu tur:

“Zavallı eriat! Kimlerin elinde, hem ne gibi i lere alet oldu unu biliyor musun? Allah a kına olsun biz daha ne zamana kadar eriatı üzerimize çökmü bir umacı tahayyül edece iz? Dünyanın en kalabalık bir caddesinin ortasında bir ölü yatmı , gelip geçen dirilerin hayatı üzerinde adeta tasa rruf ediyor! Yahu u mezarı kaldıralım desek derhal kıyametler kopuyor, eriatın müsaadesi yoktur ne yapıyorsunuz? Deniliyor.

Demek bizim o mülevves hükûmet -i sabıkamız Müslümanlı ı ekl -i aslîsinden o kadar çıkarmı ki hala sîmâ -yı hakîkîsini tanıyamıyoruz; hala bir emr-i hayra te ebbüs edece imiz zaman sakın eriat buna mani olmasın, demek istiyoruz.” <sup>412</sup>

Böylece yarı teokratik bir görünüm arz eden Osmanlı yönetim sisteminde, insanlı ın faydasına olabilecek olumlu geli melerin önü din engeliyle tıkanmı olu yordu üphesiz. Ancak bu engeli, yönetimi ellerinde bulunduranlar kendileri koymu lardı. Yoksa dinin bunda bir etkisi yoktu. Problem; din -devlet ili kilerinin yanlı bir zemin üzerine oturtulmu olmasından kaynaklanıyordu.

<sup>409</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 212.

<sup>410</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 212. Ayrıca bkz, engüler, *Külliyat*, c. 9, 229-231.

<sup>411</sup> engüler, *Külliyat*, c. 5, 124.

<sup>412</sup> engüler, *Külliyat*, c. 5, 126.

Mehmet Akif'in din-devlet ili kisi konusunda Osmanlı hükümetine yöneltti i ele tirinin farklı bir versiyonu, ulus-devlet projesini hayata koymaya çalı an cumhuriyet Türkiyesinde kar ımıza çıkar. Cumhuriyet'in devrimci kadrosu ise, din ile do rudan ya da dolaylı bir ekilde ilintili olan kurum ve uygulamaları Batılıla maya engel oldu u gerekçesi ile, günlük hayattan soyutlayan bir politika izlemi tir. Medreselerin kapatılması ve Harf inkılabı gibi devrimleri bu ba lamda de erlendirebiliriz. Mehmet Akif'in kendisine verilen tercüme yi, hükü metin bu konuda yetkili kılınan mercilerine teslim etmeyi i ve bu konuda E ref Edip'in aktardı ı gerekçeler<sup>413</sup> Akif'in yeni kurulan devletin din-devlet politikalarını olumsuzladı ının da bir göstergesidir aynı zamanda.

Netice itibariyle; Mehmet Akif'in ya adı ı iki farklı tecrübe olan Osmanlı (son dönemi) ve Türkiye (ilk dönemi)'nin din ile kurdukları ili ki onu tatmin etmemi , aynı zamanda onun sözlü ve fiili ele tirilerine muhatap olmu tur. Çünkü her iki hükümet de (Osmanlı'nın duraklama öncesi dönemi ile Cumhuriyet'in kurulu una zemin hazırlayan birinci meclisi hariç tutmak gerekir) dini merkeze almamı ; bunun yerine (dine uygun olsun veya olmasın) kendi fikirleri ve çıkarlarına uygun hale getirmeye çalı tıkları bir din anlayı ını uygulama sahsına koymaya çalı mı lardır.

Devlet idaresinin keyfiyeti ile ilgili detaylar ve yönetim biçimi, slam dininin temel kaynakları olan Kur'an'da ve aynı zamanda bir devlet ba kanı da olan Hz. Peygamberin uygulamalarıyla sınırlandırılmı de ildir. Kur'an -ı Kerim'de bu konuda belirlenen genel esaslara<sup>414</sup> bakıldı ında i lerin danı ılarak ( ura) yapılması, yöneticinin adaletli olu u, emanetlerin ehline verilmesi ve Müslüman olan yöneticiye itaat gibi genel bir çerçeve çizildi i görülecektir.<sup>415</sup>

Devletin yönetim biçimi konularına pek de inmeyen Akif'in, tek ki inin yönetimine dayalı Monar ik bir idare biçimine kar ı oldu una, “Bir ahsa esır olmayı bir koskoca millet, / Mekrinle mi yâ Rab sanıyor kendine devlet?”<sup>416</sup> dizeleri örnek olarak gösterilebilirse de O daha ziyade, *millete ra men*, tek ki inin ya da birkaç ki inin *keyfi* politikalarını ele tirmektedir. Yani Akif'e göre asıl problem, bir ya da birkaç

<sup>413</sup> Daha geni bilgi için bkz., Edib, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri*, 199. Kur'an meali, konusuna Giri bölümünde detaylı olarak yer verildi i için burada yeniden üzerinde durulmamı tır. Bkz., “Akif'in Mısır'a Gidi i ve Meal Çalı maları” ba lı ı.

<sup>414</sup> Kur'an-ı Kerim'de konu ile ilgili ayetler için ayrıca bkz., ura, 38; Al -i mran, 159; Nisa, 58-59.

<sup>415</sup> Mehmed Said Hatipo lu, *Hilafetin Kurey ili i slam'da lk Siyasi Kavmiyetçilik*, Ankara 2005, 37-38. bn Haldun Hilafet makamına gelecek ki ide; im, adalet, kifayet (ehliyet, yeterlilik) ve duyular ile organların sa lam olması artlarının yeterli oldu unu ifade eder. Bkz., bn-i Haldûn, *Mukaddime*, Çev., Halil Kendir, Ankara 2004, I-II, I/273.

<sup>416</sup> Ersoy, *Safahat*, I. Kitap, 17.

ki inin devleti yönetmesinden ziyade, bunların yönetimde izledikleri keyfi ve hatalı politikaların, halka olumsuz bir şekilde yansımalarıdır.<sup>417</sup> Devleti idare edenlerin, devlet yönetimi için -Kur'an'ın da genel prensip olarak ifade ettiği- gerekli ehliyeti taşımadıkları ve adalet prensibine uygun davranmadıkları gerekçesiyle eleştirisi konusu edildiklerini aşağıdaki mısralar güzel bir şekilde ortaya koymaktadır:

“Saltanat nâmına, din nâmına bin maskaralık...

Ne felâket, ne rezâletti o devrin hâli!

Başta bir kukla, bütün milletin istikbâli,

ki üç kuklacının keyfine mahkûm olmu :

Bir siyâset ki didiklerdi, emînim, Karaku !”<sup>418</sup>

Hakkın Sesleri’nde “Üç beyinsiz kafanın derdine, üç milyon halk, / Bak nasıl doranıyor? Kalk, baba, kabrinden kalk!”<sup>419</sup> sözleriyle dillendirilen durum, yine aynı başlıkta da açıklanmalıdır. Hükümeti idare eden liyakatsiz birkaç kişinin keyfi uygulamasının zararlarını halk çekmekte ve Akif bu duruma sitem etmektedir.<sup>420</sup> Asım’da zalim bir hükümdara karşı adaleti emreden bir kişinin durumu şöyle dile getirilir:

“Bir adam dursa da bir zâlim imâmın yüzüne,

Adli emretse, bu zâlim de onun hak sözüne,

ni kıyâd eyleyecek yerde tutup kıysa ona,

O mücâhid yazılır ta’ahhüdünün başına.”<sup>421</sup>

İirinin devamında, bu düşüncesini Hz. Muhammed’den rivayet edilen, zalim bir kişiye adaleti hatırlatmanın en büyük cihad olacağı manasındaki hadise dayandıran Akif, daha sonra Hz. Ali ve Hz. Ömer’in hak ve adalet vurgulu ifadelerine dikkatleri çekmektedir. Akif, zalim idareciye karşı nasıl bir tavır takınılacağını belirlemekle, bu

<sup>417</sup> İlk İslam sosyologu olarak nitelendirilebilen İbn Haldun, tebaasına kaldıramayacak sorumlulukları yüklememenin kötü bir yönetimin neticesi olduğunu ve böylesi bir idarenin uygulamalarının da halkı helak olmaya götüreceğini söyler. Özellikle çok zeki olan idarecilerin böylesi eylemlere girişi yorumunda bulunur. Bkz. İbn-i Haldun, *Mukaddime*, I/268.

<sup>418</sup> Ersoy, *Safahat*, II. Kitap, 146.

<sup>419</sup> Ersoy, *Safahat*, III. Kitap, 181. *stibdâd* isimli şiirde geçen şu mısralar da aynı bakı açısların ürünüdür: “Otuz milyon ahâlî, üç akînin böyle mahkûmu / Olup çeksün hükümet nâmına bir bâr-ı me’ûmu!” Bkz., Ersoy, *Safahat*, I. Kitap, 73.

<sup>420</sup> Akif’in yönetim biçimi olarak Osmanlı’da uygulanan *ekliyle* Monarşi (Buna dini monarşi demek daha doğru olur kanaatimizce. Çünkü Osmanlı idarecileri dini prensiplere uymak zorundadır. Bu noktada onların dini hükümlerle sınırlandırıldıklarını ve keyfi davranamayacaklarını söylemek gerekir.)’ye karşı olmadığına en güzel kanıt; yine aynı imparatorluğun sultanları olan Yıldırım Beyazıt ve II. Murat’tan övünç duyarak bahsetmesi ve onları örnek idareciler olarak sunmasıdır. Bkz. Ersoy, *Safahat*, III. Kitap, 182. *stibdâd* isimli şiirde de Akif, birkaç yöneticinin hesapsız işlerinin yükünün halkın omuzlarına yüklendiğini ifade ederken de bu idarecileri “e kıya” olarak nitelemekte ve bir kişinin yönetimde söz sahibi olduğunu Osmanlı’nın önceki dönemlerinden işe gürurla bahsetmektedir. Bkz., Ersoy, *Safahat*, I. Kitap, 73-74.

<sup>421</sup> Ersoy, *Safahat*, VI. Kitap, 379.

konuda zaman içerisinde olu an geleneksel anlayı tan kendisini soyutlamakta; öte yandan Hz. Muhammed, Ali ve Ömer'den yaptı ı alıntılarla da geleneksel anlayı a ele tiri mahiyetinde bu konudaki Peygamber ve ashab ifadelerine dikkatleri çekmektedir. Öte taraftan zalim yöneticiye kar ı yapılacak sözlü uyarının, kaba kuvvet ile yönetimi de i tirmek ekline dönü meme si gerekti i konusunda son derece dikkatli davranmaktadır. Asım'a yapılan u nasihatler bu hassasiyetin ürünüdür:

“Bir cemâ’at ki erenler i i yumrukla görür,  
Kafa bitmi demek artık, çekiver kuyru unu!  
Kuvvetin hakkı mıdır enselemek buldu unu?”<sup>422</sup>

Gücü elinde bulunduranların kendi istediklerini gerçekle tirece i bir anlayı a kar ı çıkarken; Akif, bunun yerine herkes için geçerli olan adaletli bir sistemin tesisi için kanunların güçlü ve i ler hale gelmesi noktasında çalı ılması gerekti ini ifade eder:

Bize, Âsım, ne unun yumru u lâzım, ne bunun;  
Birin in pençesi ister yalınız kânûnun.”<sup>423</sup>

Akif'in ttihat terakki hükümeti öncesi yönetimi tek ba ına elinde bulunduran II. Abdülhamit hakkında yaptı ı ele tirileri de biz temelde aynı gerekçeye; yani keyfi yönetime ba lıyoruz. Asım'da, Köse mam'ın a zıyla kendisine “Yıldız'daki bayku ”<sup>424</sup> yakı tırması yapılan Sultan Abdülhamit'e kar ı Akif'in bu dolaylı yakı tırmasının nedenini anlamak için, haksızlı a tahammülü olmayan bir hoca profili ile karakterize edilen Oflu Mandal Hoca'nın anlattıklarına bakalım:

“Çoktan beridir vardı benim bir derdim:

Gideyim, zâlimi ikâz edeyim, isterdim.  
O, bizim câmi uzaktır, gelemez, mâni' ne?  
Giderim ben, diyerek, vardım onun câmi'ine.  
Kafes ardında hanımlar gibi saklıydı Hamid,  
Koca evketli! Hakîkat bunu etmezdim ümid.  
Belki kırk bin askerle sarılmı Yıldız;  
O silâh örler, o al fesli herifler sayısız.  
Neye mâl olmada seyret, herifin bir namazı:  
Sâde altmı bin adam kaldı namazsız en azı!

<sup>422</sup> Ersoy, *Safahat*, VI. Kitap, 396. Akif'ten önce, Yeni Osmanlılar'dan Ali Suavi, “emri bil maruf nehyi anil münker” prensibinden hareket ederek i i, zalim olan halifenin halline kadar i ler götürür ve bunu da eri delillendirme yoluyla ortaya koymaya çalı ır. Bkz., Türköne, *slamcılı ın Do u u*, 111-113.

<sup>423</sup> Ersoy, *Safahat*, VI. Kitap, 396.

<sup>424</sup> Ersoy, *Safahat*, VI. Kitap, 361.

Hele tebzîri a an masrafı, dersin, sorma.”<sup>425</sup>

iirin devamında Abdülhamit Han’ın bu durumu, onun korkaklığına yorulur ve bu korkunun yersiz bir şekilde olduğu; bir suçun neticesinde meydana geldiği yorumunda bulunulur. Akif Abdülhamit Han’ın otuz üç yıl süresince yaptıkları da erlendirdiği istibdâd adlı iirinde bu kötü yönetimin yaptıkları yanlışlara (stibdâd’a) böyle dikkatleri çekmektedir:

“Hamîyyet gamz eden bir pâk alın her kimde gördümse,  
 <<Bu bir cânî!>> dedin sürdün, ya mahkûm eyledin hapse.  
 Müvekkel eyleyip câsûsu her vicdâna, her hisse,  
 Dü ürdün milletin en kahraman evlâdını ye’se...  
 Ne mel’unsun ki rahmetler okuttun rûh-i blîs’e!”<sup>426</sup>

Mithat Cemal, Akif’in Abdülhamit’ten iirini ve bu iirenmenin sadece manen değil, maddeten de olduğu ifade ettikten sonra Akif’in Abdülhamit’in suratını gördüğü için, midesinin bulandığı ve renginin attığı ile ilgili bir anekdot nakleder.<sup>427</sup> Bu ifadelerden Akif’in Abdülhamit’in *ahsına* karşı bir tepkisellik geliştirdiği hatta bunun dümanlık seviyesinde olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı’nın son dönemi ve Cumhuriyet’in ilk yılları ile ilgili araştırmalarıyla son dönemde dikkatleri üzerine çeken Mustafa Arman ise yaptığı değerlendirmelerde Akif’in bu tavrının, Abdülhamit’in *ahsına* karşı olduğu; prensipler çerçevesinde olduğu ifade ederekten bu konuda Kuntay’a katılıyor görünmektedir.<sup>428</sup> Ancak, yukarıdaki dizelerde *ahsa* değil, yönetimin baskıcı yapısına karşı bir durum vardır. iir’e bir padişahın-Abdülhamid, Abdülmecid v.b. değil- adı verilmemi; bunun yerine yapılan kötü fiil ve uygulamaya isim olan *stibdad* adı tercih edilmiştir. Asım’da geçen *u mısralarda* da eleştirisi konusu edilen *stibdad*’dır.

“Ne yaman eydi unuttun mu o istibdâdı?  
 Hep fecâyî’di, hayâtın hele hiç yoktu tadı.  
 Milletin benzi sararmı, iitilmezdi refâh;  
 Her nefes dört elifin sırtına binmiş bir “âh!”

<sup>425</sup> Ersoy, *Safahat*, VI. Kitap, 375-376.

<sup>426</sup> Ersoy, *Safahat*, I. Kitap, 74. **stibdâd** isimli bu iirin devamında iir’in bizatihi şahid olduğu bir tutuklama olayından hareketle, yönetimin zalim ve baskıcı yüzü gözler önüne serilir.

<sup>427</sup> Kuntay, *Mehmed Akif*, 242-243.

<sup>428</sup> Arman “Mehmed Akif’in Abdülhamid Aleytarlığı” başlıklı çalışmada kısa bir değerlendirme bulunduktan sonra “Bediüzzaman Said Nursi ve Abdülhamid” başlığına geçer. Bu başlık altında Bediüzzaman’ın prensipte Abdülhamid’e karşı olduğu undan bahsederken Akif’e de göndermelerde bulunarak Akif’in olayı *ahsile* tirdiğini ifade eder. Mustafa Arman, *Abdülhamid’in Kurtlarla Dansı*, İstanbul 2008, 298-299, 300, 3008.

O ne günler...”<sup>429</sup>

İstibdad adının verilmesi, Akif’in *ahsı* de il; *fili* merkeze aldığı ortaya koymaktadır. Abdülhamid Han’a yapılan eleştirileri de bu bağlamda değerlendirilmesinin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Yani Sultan Abdülhamit bu istibdadı uyguladığı için eleştirisi konusu edilmiştir.

İstibdad’den fikrî anlamda bir çıkarımda bulunurken istibdad’de geçen ifadelerin iyice araştırılması gerekmektedir. Akif, istibdad’inde bazen muarızlarına ait iddialara yer verir ve daha sonra bunlara cevap verir; bazen de farklı tipolojiler oluşturularak bunların konuya yaklaşımlarını analiz eder. İstibdad’ın fikrî tahlillerinde bunlara özellikle dikkat etmek, metodolojik hatalara düşülmesine engel olacaktır. Asım’da da Akif, önce Kösemam’ın gözüyle bir Abdülhamit portresi çizer; daha sonra babası Hoca Tahir Efendi’nin Abdülhamit portresini resmeder. Bize göre, ilkin çizilen portre Akif’in ilk dönem fikirlerini yansıtmaktadır. Son olarak çizilen portrede ise Abdülhamit; “muallim, rahmetli” sıfatlarıyla nitelendirilmekte bu da Akif’in Abdülhamid hakkındaki fikirlerinin de ifadesini ifade etmektedir.

İstibdad’da, Akif’in Asım’da konuturduğu Kösemam’ın Abdülhamit Han’a yakıştırdığı “Yıldızdaki Bayku” benzetmesine karşın; istibdad’de akil adam olarak tasvir edilen Akif’in babasının çizdiği Abdülhamit portresine bakalım:

“Giden semerciyi, derler, bulur muyuz şimdi?

Ya böyle kalfa de il, basbaya mı muallimdi.

Nasıl da kadrini vaktiyle bilemedik, tuhaf işi :

Semercide ilmi o rahmetlininki devletmi !”<sup>430</sup>

On ciltlik Açıklamalı Mehmed Akif Külliyyatı’nı hazırlayan Smail Hakkı Engüner de ilgili bölümü açıklarken, Sultan Abdülhamid’in günün şartları gereği dahiyane bir politika izlediğini ve aydın kesimden bir çok kimsenin ise gayet samimi duygularla hürriyet talebinde bulduklarını; ancak, bunların devletin iç dünyasından habersiz olduğunu; nihayetinde padişahın ileri görüşlülüğünün bir ürünü olan bu politikada ısrar etmesi sonucu, aydınlar tarafından bir çok tepki ile karşılandıığını ifade eder. Akif’i de, devletin içinde meydana gelen olaylardan habersiz; ancak, bir o kadar da samimi duygularla hürriyet talebinde bulunan zümreye dahil eder. Ancak; “Devlet

<sup>429</sup> Ersoy, *Safahat*, VI. Kitap, 359-360.

<sup>430</sup> Ersoy, *Safahat*, VI. Kitap, 361.

idaresi tihatçıların eline geçtikten sonra gelen felâketler Akif'i son derece sarsmış ve Sultan Abdülhamid hakkındaki hicivlerinden dolayı pişmanlık duymuştur.”<sup>431</sup>

engüleri, Akif'in Mısır'da tanıdığı kendisine büyük güven ve saygı duyduğu dostlarından Yozgatlı Mehmet Hısan Efendi'den, Akif'in bu konudaki pişmanlığını ifade eden şu bilgiye yer verir:

“Ölmez de iyile irsem şu konuları nazma döküp söyleyeceğim. Bir de hatıralarımı yazmak istiyorum. Hatıratımda Sultan Abdülhamid'e karşı itiraz ve itiraflarım olacak. Cumhuriyet döneminin bazı yanlışlıklarını da dile getirmek lazım.”<sup>432</sup>

Mehmed Akif'in yönetim konusunda merkeze aldığı iki idare tarzı mevcuttur. Bunlar'dan biri baskıcı ve keyfi yönetimi tanımlamak için kullanılan istibdad; bir diğeri ise bunun zıttı olan Hürriyet'tir. Mevritiyetin ilanı öncesi, istibdad ile devletin idare edildiği dönemdir. Akif'in Safahat'ında yer verdiği bu dönemin olumsuzluklarına, basın ve yayın yasaını da eklemek gerekecektir. Edib'in “istibdadın koyu devri” niteliğinde bulunduğu bu dönemde basın hürriyetini düşürmek bile suç teşkil etmekteydi. Mevritiyet ilan edildiğinde ise Akif'in başyazarlığını yapacağı Sırat-ı Müstakim dergisi çıkarılmıştı.<sup>433</sup> Bütün bunları bir arada düşününce aynı zamanda bir aydın olan Akif'in Abdülhamid özelinde istibdad'a karşı takındığı eleştirel tavır anlamak mümkün oluyor. Basın ve yayın yasaının kalkması, Mevritiyet'in ilanı ile mümkün olduğundan Akif, Mevritiyet'i Hürriyet olarak tanımlamakta ve yeni bir dönemin habercisi olarak görmektedir.

“De il kâbûsun artık, devr-i devlet intibâhındır.

Gel ey nâzende hürriyet ki canlar ferâhıdır.”<sup>434</sup>

Yani Akif'in yönetim konusuna, halka fayda sağlayacak temel hak ve özgürlüklerin güvence altında alınması ve kısıtlanmaması noktasında yaklaşımlarını söylemek daha isabetli bir değerlendirme olacaktır kanaatindeyiz. Akif'in hürriyet talebi de bu gerekçeye dayanmaktadır. Böylesi bir hürriyetin getirecekleri konusunda ise Akif oldukça ümit var görmektedir:

“Geçti mâzî denen o devr-i melâl,

<sup>431</sup> engüleri, *Külliyat*, c. 3, 512-513.

<sup>432</sup> engüleri 1958 yılında Mısır'da Yozgatlı Hısan Efendi'den bizatihi bunları dinlediğini ifade eder. Bkz., engüleri, *Külliyat*, c. 3, 513.

<sup>433</sup> Edib, *Mehmed Akif*, 6-7. Sultan Abdülhamid döneminde uygulanan bu politikalar, bir aydın kimliği olan Akif'in istibdad'a ve onun müsebbibi olarak gördüğü Abdülhamid'e karşı olumsuz bir tavır takınmasına neden olmuştur.

<sup>434</sup> Ersoy, *Safahat*, I. Kitap, 74. istibdad isimli şiirden hemen sonra gelen şiire Hürriyet isminin verilmesi de Akif'in Mevritiyet'i Hürriyet olarak algıladığını göstermektedir. Çünkü şiirde Mevritiyet'in ilanın yarattığı sevinç resmedilmektedir.



Haydi feth et: Senindir istikbâl.”<sup>435</sup>

Ancak geçen süre, Hürriyet fikrinin toplumda kök salması ve meyvelerini verebilmesi için bir hazırlık evresi geçirilmesi gerektiğini ortaya koyuyordu. Akif de Hürriyet iirinden bir süre sonra kaleme aldığı Köse mam’da dikkatleri bu noktaya çekerek, bu dönemin ancak ahlaki değerlerle yönlendirilmesi bir eğitim anlayışı ile aşılabileceğini şöyle ifade ediyordu:

“Bu cehâlet yürümez; asra bakın: Asr-ı ulûm!  
Bakalım terbiyeniz, âilelerden olum.  
Sâde hürriyet ilân ile bir şey çıkmaz;  
Fıkr-i hürriyeti hazm ettiriniz halka biraz.”<sup>436</sup>

Sırat-ı Müstakim’deki bir makalesinde de Akif, yine aynı konuya parmak basmakta ve “Me rutiyetten, hürriyetten yalnız ötekine berikine ağız dolusu sövmek suretiyle mütelezziz olmamalıyız; yapılması elzem olduğu halde yapılamayan şeyleri yaptırınca kadar uyarımalıyız.”<sup>437</sup> Diyerek, Hürriyet’ten olumlu anlamdaki beklentisinin devam ettiğini ifade etmektedir.

Akif’in, Hürriyet’in halk üzerindeki tesir ve tezahürlerini nazmettiği -Köse mam’dan yaklaşık olarak iki yıl sonra yayımlandığı - Süleymaniye Kürsüsünde’de çizdiği manzara hiç de iç açıcı değildir: Çocukların hürriyet zevkini yaşayabilmeleri için okuldan azat edilmeleri ve kendi hallerine bırakılmaları; kör çıbanın bıçak altında patlaması gibi, her kesimden insanın daha önce gizlediklerini bir bir ortaya dökmesi; airlerin bir birine sövmesi, gazetelerin insanlar arasına ayrılık tohumları ekmesi, dine nispet edilen olumsuzlukların alkışlanması v.s bunların tamamı Hürriyet adına yapılmaktadır.<sup>438</sup> Dolayısıyla, Hürriyeti hazmetmek ve benimsemek Akif’in öngördüğü sürede gerçekleşmemiştir. Bunun için birkaç on yılın geçmesi gerekecektir. Akif, bu manzarayı gördükten sonra, daha önce ifade ettiği, hürriyet fikrinin zamanla hazmedileceğinden de artık umudunu kesmiş görünmektedir:

“ üphesiz yıktı o hülyâları me hûd âtım...  
Ama ben kendimi bir müddet için aldattım:  
Galeyandır... Galeyân geldi mi kalmaz mantık...”

<sup>435</sup> Ersoy, *Safahat*, I. Kitap, 80.

<sup>436</sup> Ersoy, *Safahat*, I. Kitap, 115. Akif’in, me rutiyetin ilanında umduğunu bulamadığını görmekteyiz. Çünkü, daha önce padişahın ismi kullanılarak yapılan çirkinlikler bu defa da Hürriyet ve özgürlük adına yapılmakta; Üstelik; din hakkında söylenen her şey, **irticadır** suçlamasıyla karıştı çıkmaktadır. Bkz., Ersoy, *Safahat*, I. Kitap, 114-115.

<sup>437</sup> Engüleri, *Külliyat*, c. 5, 74-75.

<sup>438</sup> Ersoy, *Safahat*, II. Kitap, 160-161.

Su bulunmazsa durulmaz... Hele sabret azıcık...

yi, lâkin ne kadar bekleme olsan, i ler,

Eskisinden daha berbâd, iyile mek ne gezer!”<sup>439</sup>

Safahat dı ında kalmı Aralık 1921 tarihli bir ba ka iirinde ise Akif, ya adı ı bu hayal kırıklı ını ilginç benzetmelerle öyle nazmeder:

“Müebbed bir hayât ummu da içmi tin... Fakat seyret:

Nasıl zehr oldu birden dikti in sahbâ-yı hürriyet!

[...]

Bu istikbâli rü’yâmızda görseydik, inanmazdık!

<<Sabah olmu >> dedik, sezmekle bir âvâre aydınlık.

Ne haybettir: De ilmi fecr-i kâzibler kadar sâdık!

Cahîmi bin hatar kat kat yı ılmı , gel de yırtıp çık!”<sup>440</sup>

Akif hayattayken, kendisi hakkında yazılan tek eserin müellifi v e aynı zamanda da O’nun dostlarından olan Süleyman Nazif, airin hürriyetten bekledikleri ve sonrasında ya adı ı psikolojik durumu hakkında u ifadelere yer verir:

“stibdad’ın bitmeyen karanlı ı içinde inleyerek bekledi i hürriyet güne i, air’in bekledi i günü de il, korktu u günü getirdi. Ve bu hayal kırıklı ı kar ısında o kadar keder ve azaba düçar oldu ki, vicdanından çıkan ikayet ve dargınlık seslerinin hedefi, insanlı ın âmâl mektubuna sı mamaya ba ladı.”<sup>441</sup>

Konuyu stibdad ve Hürriyet noktasında ele alacak olursak; ttihat ve Terakki’in idareyi ele aldıktan bir süre sonra, dine kar ı takındıkları olumsuz tavırları; Akif’in ba yazarlı ını yaptı ı Sebilürre ad’a sansür uygulanması ve derginin belirli aralıklarla iki yıl kadar kapalı kalması stibdad’ın devam etti inin açık bir göstergesidir.<sup>442</sup> Milli mücadele döneminde, zor artlar altında dergi faaliyetlerine devam ederek kurtulu sava ına büyük katkıda bulunmu ; bununla birlikte 1925 Takrir -i Sükun kanunuyla

<sup>439</sup> Ersoy, *Safahat*, II. Kitap, 161. Akif’in dostlarından Süleyman Nazif, yönetimin de i mesinden sonra da istibdadın daha kötü bir ekilde devam etti ini u cümleleriyle ifade eder: “Arnavutluk’ta gürleyen toplar, o istibdadı kaldırarak yerine aynı mayadan yapılmı aç, hem insafsız, he m tarihten ba ka her eyden korkan bir istibdadı oturttu.” Bkz., Nazif, *Mehmed Akif*, 23.

<sup>440</sup> Ersoy, *Safahat*, Ek-Safahat Dı ında Kalmı iirler, 520. *Asım*’da, Köse mam’ın a zından “bu de il bekledi im hürriyet.” (*Safahat*, VI. Kitap, 365) dizeleriyle bu konudaki kanaatini yineleyen Akif; *Gölgeler*’de idealize etti i Hürriyet’e kavu madı ını tekrar eder. Bkz., Ersoy, *Safahat*, VII. Kitap, 419. Vakkaso lu Akif’in idealize etti i Hürriyet hakkında unları söyler: “Ancak unutulmamalıdır ki, Akif’in istedi i hürriye t, slami esas ve düsturlarla sınırlandırılmı , insana yakı ır hürriyettir. eytan ve nefis esareti olan bir hürriyet anlayı mını, asla tasvip etmez. Çünkü, bu, hürriyet de il hayvanlıktır. Ba ıbo luk hürriyet de ildir. Vurgunda, soygunda, adam öldürmede, hak ve hukuku tar u mar etmede kullanılan serbestlikler, Onun nezdinde hürriyet de ildir.” Bkz., Vakkaso lu, *slam airi*, 106.

<sup>441</sup> Nazif, *Mehmed Akif*, 73.

<sup>442</sup> ttihat ve Terakki döneminde Sebilürre ad’ın kapatıldı ı ve sansürlendi i dönemler ve gerekçeleri hakk ında bkz., Arabacı, *E ref Edib ve Sebilürre ad*, 103-104.

yayın hayatına uzun bir ara vermiş; ancak, bundan 23 yıl kadar sonra (Mayıs 1948) yeni harflerle yayın hayatına geri dönebilmiştir. Cumhuriyet döneminde derginin kapatılması bu uzun süreyi; basın yayın yasasıyla beraber Akif'in önceki kanaati de göz önünde bulundurulduğunda, stibdad olarak nitelendirilecektir.

Mehmed Akif'in devlet yönetimi konusunda siyaset bilimi açısından yeni ve orijinal sayılabilecek bir öneride bulunmadığı,<sup>443</sup> olaya daha çok Kur'an'ın çizdiği sınırlar ve ilk dönem uygulamalarını merkeze alarak yaklaşması; bununla birlikte temel hakların kısıtlanması ve baskıcı yönetimi ifade eden stibdad'ın her türlüşüne karşı çıkarak, adalet prensibinin iletildiği, kilerin de il, kanunların gücünün iletlik kazanmış olduğu bir idare tarzının taraftarı olduğu neticesi hasıl olmaktadır.

## II. TT HAD-I SLAM

Müslümanların birleşmesi ve ortak hareket alanı oluşturması anlamına gelebilecek ttihad-ı slam(Panislamizm) düüncesini, Yeni Osmanlılar ile beraber, geniş bir coğrafyayı etkileyen, Batı'nın emperyalist gücüne karşı durabilecek alternatif bir kuvvet olarak, Müslüman toplumların tek çatı altında birleşmesini öngören dini referansları taşıyan siyasi bir proje şeklinde tanımlanabilir.<sup>444</sup>

Birleşmenin *pratikteki imkanı* konusunda yapılan eleştiriler her dönemde var olsa da; bu birleşmenin ne şekilde olacağı sorusuna Müslüman aydınların verdikleri cevaplar farklılık arz etse, ttihad düüncesini, 19. yy. sonlarından itibaren slam dünyasının yeniden eski gücüne kavuşması ve Dünya siyasetinde söz sahibi olabilmesi için -popülerliğini kimi dönemlerde kaybetse de- etkililiğini günümüze kadar sürdüren bir proje olarak kalmasını bilmiştir.

Kur'an-ı Kerim ve Hadisler açısından "ttihad" fikrine bakıldığında; Müslümanlara sosyal dayanışmayı, birlikteliği ve ortak hareket etmeyi tavsiye ve bazen de emreden birçok(hatta fazlasıyla) dini referansın mevcut olduğu görülecektir. Geriye ise, bunun siyasi alana taşınarak, siyaset ideolojisi açısından ifadesi kalmaktadır. Döneminin islam entelektüellerinden sayılan Mehmet Akif'in hareket noktasını da Ayet

<sup>443</sup> Mehmed Akif'ten daha önce yayımlanan Yeni Osmanlılar, Batı'nın ortaya attığı problemlere çözüm bulma noktasında, demokrasi yerine "me veret"; meclis yerine "ura"; modern kamuoyu yerine "ehl-i hall-ü akd" gibi kavramları slami gelenek içerisinde devirerek kullanmışlardır. Türköne'nin ilk slamcılar, olarak tanımladığı Yeni Osmanlılar (Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa v.d.)'da tezahür eden, özellikle yönetim ile ilgili konulardaki kavram arayışına Mehmet Akif'te rastlamıyoruz. Yeni Osmanlılar'ın yeni kavram ve kuramlar bulma çabası ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz., Türköne, *slamcılığın Doğuşu*, 92-113.

<sup>444</sup> Türköne ttihad-ı slam fikrinin ilk ortaya çıkışını dönemin gazetelerinden de örnekler göstererek 19. yy'ın son çeyreğine kadar geriye götürür ve ttihad-ı slam fikrinin Efgani'den önce Yeni Osmanlılarda var olduğunu tezini ispat etmeye çalışır. Detaylı bilgi için aynı bkz., Mümtaz'er Türköne, *Siyasal deoloji olarak slamcılığın Doğuşu*, Ankara 2008, 29-34,173-213.

ve Hadisler olu turmaktadır. Onun tefsirini yaptı ı ayetlere baktı ımız vakit, bunların neredeyse tamamının Müslümanların birle mesiyle ilintili olarak yorumlandı ını görürüz. Hz. Muhammed'in hadislerinden de özellikle, birlik ve beraberlikten, Müslümanların bir birleriyle olan ili kilerinin niteli inden bahsedenler üzerinde duruldu u görülecektir.<sup>445</sup> Dünya Müslümanlarını bir birinden sorumlu hale getirecek olan bu ttihad dü üncesinin dini bir gereklilik ve zorunluluk oldu unu Akif, öyle ifade etmektedir:

“Bir adam ki Müslümanların derdiyle dertlenmez; onların imdadına ko maz; o adam hiçbir vakit Müslüman olamaz. Müslümanlık yalnız lafz ile de ildir. Sorarım: arktaki Müslüman garptakinin imdadına ko tu mu? imaldeki Müslüman cenuptaki din karde inin halinden müteessir oldu mu? Lâ vallahi, olmadı. Öyle ise âlem -i slâm felaket üstüne felaket görece ine, birinden kurtulur kurtulmaz ba kasına u rayaca ına üphe etmesin.”<sup>446</sup>

Safahat'ın be inci kitabı olan Hatıralar'da ise Akif, man ile ittihad arasındaki zorunlu ili kiyi u mısralarla ifade eder:

“O îmandan velev pek az nasîb olsaydı millette,  
u üç yüz elli milyon halkı görmezdin bu zillette!  
O îman ittihâd isterdi bizden, vahdet isterdi...  
Nasıl <<bünyân-ı mersûs>> olmamız lâzımsa gösterdi.  
Peki! Bizler ne yaptık? Kol kol olduk, târumâr olduk...”<sup>447</sup>

Akif, islam dinin temel farzlarından birisi olan Hac ibadetini yapmak için bir araya gelen Müslümanlar arasındaki ili kilerin geli tirilmesi açısından, Hac ibadetinin önemi ve i levseli ini öyle ortaya koyar:

“Be mübarek adam! Bunların yerine iki üç adam akıllı arkada götürsen de Müslümanlar arasında bir tearüf, bir ittihad husulüne çalı san olmaz mı?

Arapça, Acemce, Rusça, Tatarca konferanslar vermek, hutbeler irad etmek; Ma rib-i Aksâ'dan gelen Arabı Hint'te n, Çin'den, Sibirya'dan, Afgan'dan, buradan giden hüccac ile tanı tırmak; umumun musab oldu u ictimai hastalıkları ortaya koyarak buna el birli iyle çare aramak ihmal olunacak bir i midir?”<sup>448</sup>

<sup>445</sup> Ömer Rıza Do rul, Kur'an'dan Ayetler, stanbul 1944; Abdülkerim - Nuran Abdulkadiro lu, Mehmed Akif'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri Mev'ıza ve Hutbeleri, Ankara 1992; engüler, Külliyyat, c. 9.

<sup>446</sup> engüler, Külliyyat, c. 9, 226.

<sup>447</sup> Ersoy, Safahat, V. Kitap, 275.

<sup>448</sup> engüler, Külliyyat, c. 5, 75-76. ttihad-ı slam islam propagandası için Hacc'ın i levsel özelli ine Yeni Osmanlılar da vurgu yapmı lardır. 23 Nisan 1872 tarihli **Basiret** gazetesinde bu konu ile ilgili olarak aralarında Hacc'ın da oldu u birçok öneri sunulmu tur. Bkz., Türköne, *slamcılı ın Do u u*, 193. Esad Efendi'nin ttihad-ı

slam'ın bir di er artı olan namazın cemaatle kılınmasındaki a ses gayeyi de Akif yine Vahdet(birlik) birlik ba lamında izah eder: “[...] ikindide u camide toplandık; aynı kubbenin altında, aynı imamın arkasında namaz kıldık, fakat camiden çıkınca yine birbirimize bigane oluyoruz. Acaba bu namazlardan Halık'ın maksadı ne idi? Bize birbirimizi tanıtmak; Müslümanlardan bir cemaat, bir cemiyet meydana getirmek. Çünkü din cemaatle kaimdir. Cemaatsiz din ya amaz. Dinsiz cemaat belki ya ar. slam'ın cemaate olan ihtiyacı cemaatin slam'a olan ihtiyacından ziyadedir. Aleyhisselatü vessalam Efendimiz öyle buyuruyor. Dinin bütün ahkâmındaki ruh: cemaate, vahdete sevk etmektir.”<sup>449</sup>

Fatih Kürsüsünde'de, Akif'in cemaatle namazı tasvir ederken ya adı ı duygular ve edindi i izlenimleri ttihadın gücü ba lamında izah etti ini görmekteyiz . Bu güce bir de Allah'a yakarı ve O'nu yüceltme ilave edilince bu durum, air'in ifadelerine öyle yansımaktadır:

“Bu herc ü merc-i ubûdiyyetin tevâfisi;  
Sukûtu cebhelerin, sonradan teâlîsi,  
Namazda hem beni gözya larıyla a lattu;  
Ki dinlemezseniz elbette mahvolur millet:  
Sizin felâketiniz: Târûmâr olan <<vahdet>>.  
E er yürekleriniz aynı hisle çarparsa;  
E er o his giti tek, bir de gâyeniz varsa;  
Dü er dü er yine kalkarsınız, emîn olunuz...  
Demek ki birli i te'mîn edince kurtuluruz.”<sup>450</sup>

Akif dinin emretti i ibadetlerin tamamının birli i sa layıcı sosyal boyutunu; “Azıcık dikkat olunursa görülür ki: eriat-ı Mutahharanın hemen bütün ahkâmı uhuvvet, vahdet esasını tahkim eylemektedir. Namazlar, haclar, zekatlar, ehadetler, oruçlar, aynı kıbleye teveccühler hep Müslümanları bir birine ba layacak vasıtalarıdır”<sup>451</sup> ifadeleriyle özetler.

Cemaatten uzakla mayı, Allah'tan uzakla makla e de er gören Akif, slam'a kar ı olu an menfi dü üncelerin bir tarafa bırakılarak; devrin artlarının bir gere i

---

slam isimli kitabında da Hac ibetinin bu fonksiyonu üzerinde duruluyor. Bkz., Türköne, *slamcılı ın Do u u*, 208.

<sup>449</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 189.

<sup>450</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 247.

<sup>451</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 80.

olaraktan, batıya karşı olu turulabilecek birli in sadece Müslüman unsurlarla sınırlı kalmayabilece i ihtimaline de kapı aralayacak u ifadelere yer veriyor:

“Ya anmaz böyle tek tek, devr-i hâzır: Devr-i cem’iyyet.  
Gebermek istemezsen, yoksa izmihlâl için niyet,  
<< u vahdet târumâr olsun!>> deyip saldırma slâm’a,  
Uzakla san da îmandan, cemâ’atten uzakla ma.”<sup>452</sup>

İirin ba lamından bu ça rının, Batıyı kayıtsız artsız taklit yolunu benimseyen aynı yurdun insanına yapıldı ı sonucu çıkarılıyorsa da Aki f’in Nasrallah Kürsü’ndeki vaazlarının birinde, devrin artları icabı; Batı’ya (Avrupa) karşı, Rusya ile birle ilmesi gerekti ini ifade etmesi, Do u’nun bütün unsurlarıyla Batı (Avrupa)’ya karşı birle ebilece i tarzındaki yorumumuzu haklı çıkartmaktadır.

Bol evikli in Avrupa’yı tehdit etti i bir dönemde Akif, Sosyalizmin ve Bol evikli in Müslümanlar açısından bir tehdit olu turmadı ını, Çünkü Sosyalizmin kurtulu olarak sundu u esasların slam dininde en mükemmel haliyle zaten var oldu unu, dolayısıyla Rusya üzerinden meydana gelen tehdit algısının anlamsız oldu unu, bununla birlikte onlarla, Batı’ya karşı bir ittifak kurulabilece inden bahseder. Böylesi bir birle menin slam alemi için muhtemel faydalarını ise öyle açıklar:

“... imdiye kadar imalden, cenu ptan, arktan, garptan, mahsuriyet içinde kalan Müslüman milletlere de böyle bir ittifakın verece i faideler inkar olunamaz. Henüz silah tedarik edememi olanları silahlanacaklar, arkalarından emin olarak önlerindeki dü manı denize dökmeye asırlardan beri gaib ettikleri istiklali ele geçirmeye muvaffak olacaklar.”<sup>453</sup>

Yukarıdaki alıntıdan da anla ılaca ı üzere Akif, Rusya ile muhtemel bir ittifaka pragmatik açıdan yakla maktaki ve bu birle medeki amacı; Müslümanların dü man güçlerinin baskısından kurtulu u ve özgürleşmesi olarak ifade etmektedir. Müslümanların kendi aralarında olu turmaları gereken ittihad sözkonusu olunca ise Akif, bunun dini boyutuna özellikle dikkatleri çekmekte ve ayrıca böylesi bir sınırlamaya da gitmemektedir.

Müslümanlar arasındaki ittihad’ın gereklili i sadece Kur’an ve Hadis’lerin kaynaklı ı ile ortaya konmaya çalış ılmaz. Akif’in zihin dünyasındaki kö e ta larından birini olu turan *Sünnetullah*, yani Allah’ın tabiatta ve insanlar arasında koydu u

<sup>452</sup> Ersoy, *Safahat*, VII. Kitap, 413-414.

<sup>453</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 294. Bol eviklerle olası bir ittifak hakkında daha geni bilgi için bkz., engüler, *Külliyat*, c. 9, 292-294.

de i mez kurallar da bu birli in gerekli oldu unu ortaya koymaktadır. “Demek, milletlerin hayatı, bekası, istiklali, mahkumiyetten selameti için aralarında vahdet hükümferma olması lüzumu bir kanun -ı ilahi imi !”<sup>454</sup> diyen Mehmet Akif tam olarak da bundan bahsetmektedir.

Akif, Müslüman unsurların güçlerini birle tirmesini, mantıklı dü ünmenin bir neticesi olarak da görür:

“Madem ki tek ba ına sarfolunan mesâînin kıymeti yoktur, biz de aramızda vahdeti temin ederek topluca çalı maya koyulmalıyız. Cemaatsiz ya amaya, cemaatten ayrılmaya gelmez, cemaat-i îslâmiyenin kesâfet peydâ etmesi için çalı malıyız.”<sup>455</sup>

Safahat’ın Dördüncü kitabındaki u mısralar da Müslüman Birli inin olumlu yönlerini ve aksi bir durumda meydana gelebilecek olumsuzlukları, güzel bir ekilde ifade etmektedir:

“Sizin felâketiniz: Târümâr olan <<vahdet>>.

E er yürekleriniz aynı hisle çarparsa;

E er o his gibi tek, bir de gâyeniz varsa;

Dü er dü er yine kalkarsınız, emîn olunuz...

Demek ki birli i te’min edince kurtuluruz.”<sup>456</sup>

İslam dünyasının bir araya gelmesi hem seküler açı dan onların faydasına olacak; hem de ilahi bir emre itaatın neticesi olarak Ahiret gününde bunun kar ılı ı görülecektir. Yani *ttihadın*, Müslümanlar için hem dünyada hem de ahirette faydalı neticeleri olacaktır.<sup>457</sup> Bunun tersi bir durumda yani, vahdetin sa lanamaması halinde ise Müslümanlar dünyalarını kurtaramadıkları gibi ahiretlerini de kurtarmı olamayacaklardır. O halde öncelikli olarak bu dayanı ma ve *ttihadın* gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bundan sonrası Allah’ın yardımıyla halledilecektir.<sup>458</sup>

Peki, bu ittihad nasıl sa lanacaktır, bunu gerçekle tirebilecek siyasi bir güç var mıdır? Akif, bu görevi yerine getirebilecek iki potansiyel üzerinde durur; ancak, bunlardan biri olan ran bunu yapamayacak bir hale getirilmi tir. Dolayısıyla geriye Osmanlı kalmaktadır.<sup>459</sup> Beyazıt Kürsüsündeki bir vaazında, Vaiz cemaate seslenirken Osmanlı *Hükümet* ve *Saltanat*’ının bu gücünden bahsetmektedir:

<sup>454</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 276.

<sup>455</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 244. Ayrıca bkz., engüler, *Külliyat*, c. 9, 243.

<sup>456</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 247.

<sup>457</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 249,

<sup>458</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 269-270.

<sup>459</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 286.

“Ey cemaat-ı Müslimin! Artık gözünüzü açınız, aklınızı başınıza toplayınız; zira taht-ı saltanat gıcırıyor! Böyle gidersek –el iyazu billah- o da devrilecek. E er Rusyadaki Müslümanlar henüz dinlerini muhafaza ediyorlarsa; e er Fransızların taht -ı idaresindeki dinda larımız hala tanassur etmemi lerse; e er ngiltere, Hintli karde lerimize imdilik ses çıkarmıyorsa... yi bi liniz ki hep çürük, çarık yine bu hükümet sayesinde dir. Maazallah bu giderse hepsinin gitti i gündür. Biz bu saltanatı muhafaza edemiyorsak dü ünmeliyiz ki bizim yüzümüzden o biçareler de mahv olacaklar. Onların bütün nazarları bütün ümitleri buraya matuf idi. Hep bizden bir hayır bekliyorlardı.”<sup>460</sup>

Sebilürre ad’daki bir makalesinde Akif, “Hükümet -i slamiye” ekinde tanımladı ı Osmanlı’yı, slam birli ini sa layan bir unsur olarak gördü ünü öyle dile getirir: “E er ya amak istiyorsak bu ruhu öldürmeyelim. Yani vahdet-i slâmiyeyi tarumar edecek hareketler öyle dursun, tahriklerden bile Allah’a sı nalım. u son hükümet-i slâmiye a yâra kar ı yekpare bir kitle, mersus bir bünyan halinde kaldıkça, bütün dünya bir araya gelse devrilmek de il kımıldanmaz bile !”<sup>461</sup>

Akif’in bir ngiliz’in a zından nazm etti i a a ıdaki dizeler de, ngiltere’nin ahsında Batı’nın, Osmanlı’nın slam dünyasındaki konumunu nasıl de erlendirdi ini ortaya koyması açısından ehemmiyet arz eder.

“<<Bilirsiniz ki: Mısır, kâinât-ı slâm’ın  
 <<O sıksa gövdesi üstünde âdeta kafası;  
 <<Diyâr-ı Hind ise, gö sünde kalb-i hassâsı;  
 <<Sizinkiler de kımıldanmak isteyen koludur.  
 <<Ki bo bırakmaya gelmez, ne olsa korkuludur!  
 <<Biz ngilizler olup hâli önceden müdrik;  
 <<O beyne pençeyi taktık, o gö se yerle tik:  
 <<O halde bir kolu kalmı ki bizce çullanacak,  
 <<Yolundadır i imiz ba ladık mı kısıkvrak! ”<sup>462</sup>

Akif, Süleymaniye Kürsüsündeki vaazında, Osmanlı’nın Müslüman milletler ve slam dini için böylesine önemli bir konumda bulunmasına gere kçe olarak, Hilafet<sup>463</sup> kurumunu göstermektedir:

<sup>460</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 188.

<sup>461</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 146.

<sup>462</sup> Ersoy, *Safahat*, V. Kitap, 303.

<sup>463</sup> Hilafet’in önem kazanması, ttihad-ı slam dü üncesinin ne vünema bulmasıyla Osmanlı’nın ahsında gerçeikle mi bir olaydır. Hilafet, slam dünyasının büyük bir hızla güç lü ülkelerin sömürgesi haline gelmeye



“ slamın son penahı bu hükümettir; dinin son yurdu burasıdır. Ah, ya Rabbi sen o günleri gösterme, bu da giderse Müslümanlı ın hali ne olur? O zaman ne namaz kalır, ne cami; ne namus kalır, ne aile; ne Hac kal ır, ne Beytullah!.. Vallahi hepsini çi nerler, yıkarlar... Vallahi yıkarlar... Yüzlerce milyon slamı taht -ı esaretlerinde tutan o hükümetler imdiklik hep bu hükümetten biliyorlar: diyorlar ki: (Müslümanların meydanda bir hükümetleri var. ayed dinlerine, Kabe lerine hücuma kalkı ırsak hepsi onun etrafında toplanırlar, neticesi bizim için ho gelmez.) Hilafeti de verdikten sonra görürsünüz: iar-ı dinden bir ey bırakırlar mı? O zaman haddine dü sün de Hind, Mısır Müslümanları, Rus mülümanları yahut Fas, Cezayir Müslümanları “ slam” kelimsini a ızlarına alabilinler: O anda dillerini koparırlar.”<sup>464</sup>

Burada dikkat etmemiz gereken bir di er husus da Akif’in, Hilafet’e biçti i de erin kayna ını direkt bir ekilde ilahi alana hamletmemesidir. Birebir *dine* ili kin olan ibadetlerin, rahatça yerine getirilebilmesi ve engellenmemesinin teminatı *Hilafet* olmaktadır. Akif’in Kastamonu’daki vaazlarının birinde, Osmanlı sultanından “Halife -i Müslimîn”<sup>465</sup> diye bahsetmesi de bu dü üncenin bir ürünü olsa gerek.

Akif, o dönem için Avrupa’nın en güçlü ülkesi olan ngiltere’nin, Osmanlı’nın di er ülkeler üzerindeki nüfuzunu kullanmasından duydu u endi eyi dile getirerek, Batı’nın ahsında ngiltere’nin, *Hilafetin* birle tiricili inin farkında olması hasebiyle, Osmanlı Saltanatı’na büyük bir önem atfetti ini ve bu gücün önüne geçmek isteyece ini ifade eder:

“Ey cemaat-i müslimin! ngiliz’in asıl dü manlı ı bizedir. Çünkü biz asırlardan beri hilafeti elimizde tutuyoruz. Asırlardan beri alem -i slam’ın ba ında olarak ehl-i salîble çarpı ıyoruz. Dünyanın bütün Müslümanları selametlerini, necatlarını yıllardan beri mü tak oldukları istiklallerini bizden bekliyorlar. Yüzlerce milyon Müslüman’a nispetle bizim bir avuç mesabesinde olan halkımızın ne ehemmiyeti vardır? Demeyiniz, iyi biliniz ki bu bir avuç halkın bütün alem -i slam’da pek büyük mevkii, pek büyük itibarı vardır. Bütün Müslümanlar bilirler ki maazallah Saltanat -ı Osmaniye’nin, Hilafet-i slamiye’nin devrilmesi bütün cihan -ı imanı sarsacaktır. Bütün Müslüman yurtlarını en müthi zelzelelere tutulmu gibi hüsrana u ratacaktır. Mütarekeyi müteakip

---

ba lamasıyla birlikte, zor durumda kalan müslümanların Osmanlı’dan yardım talebinde bulunmalarından sonra önem kazanmaya ba lamı ve sömürgeci ülkeler için büyük bir tehlike halini almı tır. Bkz., Türköne, *slamcılı ın Do u u*, 150.

<sup>464</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 231-232.

<sup>465</sup> “ stanbul’un ngilizlerin elinde, Halife -i Müslimînün küffarın esareti altında bulundu unu, biçare stanbul halkının sefaletin, zulmün, tahakkümün dayanılamayacak e kali altında inim inim inledi ini büt ün dünya biliyor da bizler bilmiyoruz.” Bkz., *Külliyat*, c. 9, 332.

Mısır'da, Hind'de hatta dün elimizde iken bugün i gal altında bulunan Irak'da, Suriye'de zuhur eden ihtilaller, isyanlar, kıyamlar gösteriyor ki biz Osmanlı Müslümanları öyle alem-i slam'ın ve dolayısıyla dü manlarımızın lakayt kalabilece i bir küme de iliz.”<sup>466</sup>

Safahat'tın dördüncü kitabında da Akif, islam aleminin ve dinin koruyucusu olarak gördü ü Osmanlı hükümetinin bu gücünün kayna ı ve sorumlulu unun gerekçesi olarak Hilafet'i, görmektedir:

“Zavallı Âlem-i slâm e er sâlibe henüz  
Sarılmıyorsa, kolundan çeken: Hilâfetiniz.  
Hilâfet olmasa: Dünyâ tanassur eyleyecek...  
O halde, imdi bizim hakkımız de il ölmek.”<sup>467</sup>

Akif, Hilafetin, Müslüman unsurları nasıl birle tirdi ini tarihi referansl arla ortaya koymaya çalı rken; 19. yy'da Osmanlı'nın da ılmasında çok büyük etkiye sahip olan Milliyetçi hareketleri engelleyen bir etken olarak da Hilafet vurgusu yapar:

“... Bo nak slavlı ını, Arnavut Latinli ini, Pomak Bulgarlı ını... elhasıl her kavim kendi kavmiyetini bir tarafa atarak Hilafet-i Müslimin etrafında toplanmı , Kelimetullah'ı i lâ için canını, kanını, bütün varını güle güle, ko a ko a feda etmi ti.”<sup>468</sup>

Kavmiyet fikriyle ortaya çıkan Arnavut, Arap, Türk ve Kürt ileri gelenlerine Akif'in kavmiyetin zararları hakkında yaptı ı öneriler, Hilafet ve Osmanlı Saltanatı emsiyesi altında ya amanın imkanını ve bu unsurların farklılıklarını nasıl koruyabilecekleri hakkında da bize ık tutmaktadır:

“Kavmiyet cereyanı en medeni, en müterakki cemiyetleri birbirine dü ürtür. Bizim gibi anasır-ı mürekkebesi bilaistisna cahil bulunan bir cemaati tarumar eder. Geliniz, bu cereyanı körüklemeyiniz. Mensup oldu unuz kavimlere hizmet etmek istiyorsanız bunun yolu ba ka olmak icap eder. Evet hepimiz biliyoruz ki anâ sıır-ı slâmiye'nin kâffesi ir ada, ikaza muhtaçtır. Bunlardan mesela Arapları ir ad vazifesini Arap ukalâsına bırakırız. Çünkü ir adına çalı aca ı unsurun lisanını, âdâtını, mizacını, ruhunu di er anâsırın ukalâsından iyi bildi i için muvaffakiyeti nisbetle son derece kolay olur. Türk'ün, Arnavud'un, Kürd'ün husûl-i intibahı için de aynı usule riayet ederiz.

<sup>466</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 286-287.

<sup>467</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 245-246.

<sup>468</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 277.

O halde bu anasırın bütün ileri gelenleri merkez -i hilâfette aynı çatı altında birle irler, hatt-ı hareketlerini tayin ederek müttehiden i e ba larlar . Aradaki râbıta-i slamiyeyi teyid etmek artıyla mensub oldukları akvamı okutmak, yazdırmak, ilim ve irfan sahibi etmek, servet, sanat, ticaret hususunda terakki ettirmek için geceli gündüzlü u ra ırlar. Sonunda bu müteferrik cüzlerin hey’et -i mecmûasından bir küll-i müterakkî husule gelir ki Hilâfet-i slâmiye ve Saltanat-ı Osmaniye’nin baka-yı azametine ebediyen hadim olur, durur.”<sup>469</sup>

Müslümanlar için bu kadar ehemmiyet arz eden bir kurum olan Hilafet’in misyonsuz kalması veya i levsizle tirilip ortadan kaldırılması halinde ise kar ımıza çıkan tabloyu Akif öyle nazmeder:

“Reîs-i âilenin intihârı: Çılgınlık!

Hilâfet’in, o henüz pâyidâr olan ar ın

Sukûtu müdhi olur... Dü mesin aman, yapı ın!”<sup>470</sup>

Bütün dünya Müslümanlarını kapsayacak olan ttihad’ın ge rçekleşmesi, Kurtulu Sava ı yıllarında olanaksızla ınca Akif, pragmatik olarak konuyu ele almı ve geriye kalan Müslümanların bu uuru kazanması için çabalamı tır. Müslümanların bir birlerine kar ı kayıtsız ve alakasız davranmalarından çokça müteessir ola n Akif, Hz. Peygamber’in, islam cemaatinin her bireyi ile özel olarak ilgilenmesi ve varsa sıkıntılarını gidermesinden hareketle, birliktelik uurunun olu ması için ilk islam cemaatinin uygulamalarına vurgu yapmı tır. O yıllarda Kastamonu’nun kazalarında yaptı ı vaazlarının birinde Vaiz, Anadolu insanına öyle seslenmektedir:

“[...] Fahr-ı Âlem Efendimiz ümmetiyle bu kadar me gul iken, her birine kar ı bu derecelerde alakadar iken bizler bugün bunun büsbütün aksine olarak yekdi erimizden külliye ayrı, külliye bihaber, birbirimize kar ı büsbütün yabancı bulunuyoruz. Avrupalılar olmasa dünyanın nerelerinde ne kadar Müslüman oldu unu da bilemeyece iz. Dünya’nın ba ka taraflarını bırakalım. Konyalı Ankaralıdan, Ankaralı Kastamonuludan, Kastamonulu Sivaslıdan, Si vaslı Erzurumludan, Erzurumlu Diyarbekirliden acaba hiç haberdar mı? Yahud haberdar olmak lüzumunu bir kere olsun duymu mu?”<sup>471</sup>

1920 yılında yapılan bu vaazda, Akif’in ttihad -ı slam için büyük umutlar beslemeye devam etti i anla ılmaktadır. Anadolu insan ının ahsında Türkiye

<sup>469</sup> engüler, *Külliyat*, c. 5, 292-293.

<sup>470</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 246. Hilfet’in kaldırılmasından yaklaşık on yıl kadar önce yazdı ı bu iirde Akif, Hilafet’in koruyucusu olarak gördü ü milletin kendi iste i ile Hilafet’i la vedece inden bihaberdir.

<sup>471</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 331-332.

topraklarında gerçekle ecek bu ittihad'ın ileride bütün islam alemi de bünyesine dahil edece i dü üncesi, Akif'e ümit vermektedir. Yani Mehmet Akif'in stiklal Sava ı'nı, ttihad-ı slam için bir basamak olarak gördü ünü; bu basama ın temeli olu turan ve di er unsurları ta ıyabilecek bir güce sahip oldu unu belirtmemiz gerekmektedir. Akif'in aynı dönemde yine Kastamonuda'ki vaazında bir Hintli yazardan naklettikleri, bu yorumumuzu haklı çıkartmaktadır:

“Dünyada istiklaline sahip bir hükümet-i slamiye var ki o da sizsiniz. Aman aranızdaki vahdeti sarsacak en ufak bir harekete bile meydan vermeyiniz. Sonra bütün Müslümanların akıbeti pek vahim olur.”<sup>472</sup>

Vaaz'ın devamında Akif, bu Hintli muharririn söylediklerini onayladıktan sonra Müslüman unsurların esaretten birlikte kurtulacaklarına dair besledi i umudu, “Hamdolsun bugün Müslümanlık aleminde büyük bir intibah ba ladı. Artık dünyanın her tarafındaki din karde lerimizle bir çok yerlerde birle iyoruz, dertle iyoruz. El birli iyle kıyam ederek asırlardan beri Müslümanlı ı ku atmı olan esaret zincirlerini kırmak çarelerini dü ünebiliriz.”<sup>473</sup> cümleleriyle ifade eder.

Ancak, ttihad-ı slam idealine gönül vermi ve bu u urda nice u ra lar vermi olan Akif, hedefine ula amamı ; ideali reel dünyada kar ılı nı bulamamı tır. Akif, 1922 Nisan'ında kaleme aldı ı Leyla isimli iirinde bu idealinin gerçekle mesinin ne kadar zor oldu unu anlamı biri olarktan ttihad -ı slam'ı ula ılması ve kavu ulması artık imkansız olan Leyla'ya benzetmekte ve kendisi bir Mecnun olup, bunun çilesini çekerekten ona kavu ma ümidiyle ya amaya razı olmu görünmektedir:

“Hayır! ârk'ın, o hodgâm olmayan Mecnûn -i nâ-kâmın,  
Bütün dünyâda bir Leylâ'sı var: Âtisi slâm'ın.,  
Nasıldır mâsivâ, bilmez; onun fânîsidir an cak;  
Bugün, yâdıyla müsta rak, yarın, yatın yâdında müsta rak!  
Gel ey Leylâ, gel ey candan yakın cânan, uzakla ma!  
Senin derdinle canlardan geçen Mecnun'la u ra ma!”<sup>474</sup>

Burada sorulması gereken ba ka bir soru kar ımıza çıkmaktadır: 1920 ile 1922 yılları arasında geçen iki yılda, acaba Akif'i bu konuda ümitsizli e sevk eden geli me neydi? Henüz Kurtulu Sava ı bile son bulmamı ve devrimler yapılmamı ken Akif, ttihad-ı slam'ın gerçekle emeyece ini nasıl anlamı tı? Sakarya Sava ı sonrasında

<sup>472</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 337.

<sup>473</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 337.

<sup>474</sup> Ersoy, *Safahat*, VII. Kitap, 432.

Akif'in, Said Halim Pa a'nın, slamda Te kilatı Siyasiye, adlı eserini tercüme etmesini, ve bunu Sebilürre ad'da bir yazı dizisi olarak tefrika etmesinin <sup>475</sup> gerekçesi hakkında Düзда 'in ifadeleri, sorularımızın cevabını bulmada bize ık tutacaktır:

“Mehmed Akif'in bu yazıları yayınlamasının sebebi, o sırada Ankara'da, sava sona yaklaırken, kurulacak olan rejim hakkında münaka aların yapılıyor olmasıydı. Akif Bey, bu eseri yayımlayarak slamiyet'in devlet idaresi için koydu u esasları göstermek istemi tir.”<sup>476</sup> Kurulacak olan Cumhuriyet'e sunulan yol i aretleri olarak da de erlendirilebilecek bu çalı manın ilk akisleri belki de Akif'in bu konuda umudunu yitirmesine neden olmu tur. Ayrıca Akif'in Ankara'da, mebus olması hasebiyle bu tartı maları bizatihi mü ahade etti i ve Ankara'nın nabzını iyi tuttu unu da gözden irak etmemek gerekmektedir.

Leyla iirinin yazılmasından sonraki bir dönem olan 12 Ocak 1924 tarihli Vahdet<sup>477</sup> iirinde ise Akif, ark adı altında dünya Müslümanlarına seslenir ve onların parçalanmı lıklarını, ba langıçtaki *vahdet* iarından uzakla mı lıklarını resmettikten sonra “Târîhine mev'üd-i ezelken “ebediyet” mısrasıyla Allah'ın Müslümanları ebede kadar ya ataca ı vaadiyle, ileride bir gün mutlaka bu ttihad idealinin gerçekleşe ece ini ima eder. Yani, kendisi de mevcut artlarda (Müslüman unsurları bir araya getirece ini dü ündü ü Osmanlı'nın en son kalıntılarında Cumhuriyet Türkiyesi'nin kurulması ve yaptı ı devrimlerle Do u ve slam ile ba larını koparma çalı maları sonrasında) *tihad-ı slam*'ın gerçekleşe mekten ne kadar uzak bir proje oldu unun farkına varmı ; ancak, kıyamet öncesinde onun mutlaka gerçekleşe ece ine olan imanını da ifade etmi tir.

19. yy.'ın son çeyre inden itibaren Müslümanların gündemini i gal eden *tihad-ı slam*, Akif'in zihin dünyasında Cumhuriyet öncesi dönemde bir ütopya ve fantezi olarak yer almaz. Mevcut siyasal ve sosyal durumun farkında olan Akif reel dünyanın gerçekliklerinden haberdar biri olarak, *tihad* projesinin önündeki engelleri görmü ve bunlara kar ı büyük bir mücadele vermi tir. Bundan dolayıdır ki, Süleyman Nazif: “ slam birli ini bozacak veya zayıf dü ürecek her hareketin Mehmed Âkif, amansız ve iman dolu gerçek bir dü manıdır.”<sup>478</sup> demektedir.

Mehmet Akif'e göre, Müslümanların dörtte üçünü olu turan büyük bir kısmın ın birbirlerinin durumundan bihaber olmaları, sorumsuzlukları ve bana ne lazımcılıkları; geriye kalan dörtte birin olu turdu u azınlı ın ise kendi problemlerine yönelip bunlara

<sup>475</sup> Edib, *Mehmet Akif*, 184.

<sup>476</sup> Ertu rul Düзда , *Mehmed Âkif Ersoy*, Ankara 1998, 115-116.

<sup>477</sup> **Vahdet** iirinin tamamı için bkz., Ersoy, *Safahat*, VII. Kitap, 442.

<sup>478</sup> Süleyman Nazif, *Mehmed Akif*, stanbul 1924, 10.

çözüm bulmakla me gul olmak yerine baskalarının eksiklikleri ile u raları Müslüman cemaatinin/birli inin olu masına engel olan unsurlardan biridir.<sup>479</sup>

Akif'in *tihad-ı slam*'a engel olarak gördü ü ve üzerinde yo unla tı ı en önemli etkeni ise, ayrılıkçı dü ünçe ve hareketler olu turmaktadır. Bu ayrılıkçı dü ünceler somut olarak, fırkacılık (particilik) ve kavmiyet (ırkçılık) ekinde tezahür etmektedirler. Dönemin partilerinin iktidar mücadelesi içine girip toplumun problemleriyle u ramak, onları bir araya getirmek yerine kendi iktidarlarını güçlendirme ve otorite/baskı kurma çabal arı Akif'i böyle söyletmektedir. 1918'de kaleme alınan *Hâlâ mı Bo u mak?* isimli manzume geçmi partilerin bu genel durumunu güzel bir ekinde yansıtmaktadır:

“Vahdetten eser yok bir avuç halkın içinde!

Post üstüne hem kavgaların hepsi nihâyet;

Hâlâ mı bo u mak? Bu ne gaflet, ne rezâlet!

<<Hürriyet aldık!>> dediler, gaybe inandık;

<<Eyvâh, bu bâzîçede bizler yine yandık!>>

Cem'iyete bir fırka dedik, tefrika çıktı;

Sapasa lam iken milletin erkânını yıktı.”<sup>480</sup>

Osmanlı'da fırkacılık ekinde taza hür eden iktidar mücadelesi, di er Müslüman ülkelerin hükümetlerinde daha farklı ekillerde tezahür etmi ve bu durum Müslüman birli inin parçalanması ve bozulmasına neden olmu tur. Bu parçalanmanın içeriden gerçekleşti rildi ini ve kayna ının ise dı arda o ldu unu Akif öyle izah eder:

“Atalarımızın ‘Kale içinden alınır.’ sözü kadar büyük bir söz söylenmemi tir. Evet, dünyada bu kadar sa lam, bu kadar a maz bir düstur yoktur. *slam* tarihini öyle bir gözümüzden geçirecek olursak cenupta, arkta, imalde, ga rpta yeti en ne kadar Müslüman hükümetleri varsa hepsinin tefrika yüzünden aralarında hadis olan fitneler, fesatlar, nifaklar, ikaklar, yüzünden istiklallerine veda ettiklerini, ba ka milletlerin esaretleri altına girdiklerini görürüz. Emeviler, Abbasiler, Fatımiler, Endülüslüler, Gazneliler, Mo ollar, Selçukiler, Ma ribiler, raniler, Faslılar, Tunuslular, Cezayirliler... hep bu ayrılık gayrılık hislerine kapıldıkları için saltanatlarını gaip ettiler.”<sup>481</sup>

<sup>479</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 150-151.

<sup>480</sup> Ersoy, *Safahat*, VII. Kitap, 419-420.

<sup>481</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 276.

Akif'in *ttihad-ı slam*'a engel olarak gördü ü di er ayrılıkçı hareket türü olan ırkçılık, onun hayatı boyunca mücadelesini verdi i ve ele tirdi i bir dü ünçe biçimidir. Bu konuya ayrı bir ba lık olan Milliyet ve Kavmiyet ba lı ı altında detaylı olarak yer verilece i için, air'in Müslüman birli ine engel bir unsur olarak ele aldı ı bu fikir akımı hakkında, a a ıdaki mısraları aktarmayı yeterli görüyoruz.

“Sen! Ben! desin efrâd, aradan vahdeti kaldır;

Milletler için i te kıyâmet o zamandır.

Mâzilere in, mah er-i edvâr-ı bütün gez:

Kânûn-i lâhî, göreceksin ki de i mez.”<sup>482</sup>

Sonuç olarak unu söylemek yerinde olacaktır: Müslümanların birle mesi fikriyatı, Mehmed Akif'i fazlasıyla me gul etmi ve O, Osmanlı'nın tarihi tecrübesini de göz önünde bulundurarak, Osmanlı'nın mirasını do ru bir ekilde de erl endirmekle bunun gerçekte tirilebilece ine inanmı ve bu idealinin gerçekte mesi için mücadelesini de vermi tir. Ayrılıkçı hareketler, ahsi menfaatler ve iktidar hırsının neden oldu u iktidar kavgaları onun bu konuda en çok ele tirdi i ve tepki gösterdi i olaylar olmu tur. Ancak Cumhuriyetin kurucu kadrosu tarafından ulus -devlet projesinin, temel belirleyici unsur olarak kabul görmesiyle ba layan süreç, Akif'in bu idealine adeta darbe indirmi ve bu proje sadece dü ün sel planda kalmı tır. Bundan sonrası ise Akif için artık bir hayal kırıklı ı olmu tur.

### III. M LLL YET VE KAVM YET

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat'ta “1.din, mezhep. 2. Bir dinde veya mezhepte bulunanların topu. 3. sınıf, topluluk. 4. makule, kategori.”<sup>483</sup> diye çevrilen millet kelimesi hakkında Lugat-ı Nâcî'de; “1. Din ve erîat: Bizce din ve millet birdir. 2. Bir dinde bulunan gürûh. Millet-i slâmiye. (Bir memlekete do an yahud tavattun eden ve aynı hükümetin iradesi tahtında ya ayan efradın heyet -i mecmuası) demek olan Nation mukâbilinde isti'mal etmemek evlâdır. Ona mukâbil (kavm, ümmet) kelimeleri kullanılmalıdır.” fadelerine yer verilmi ; Türkçe Sözlük'te ise “1. Ço unlukla aynı topraklar üzerinde ya ayan, aralarında dil, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birli i olan insan toplulu u, ulus. 2. Benzer özellikleri olan topluluk. 3. Bir yerde bulunana kimselerin bütünü, herkes.” kar ılıkları kullanılmı tır.<sup>484</sup>

<sup>482</sup> Ersoy, *Safahat*, VII. Kitap, 418. Ayrıca bkz., engüler, *Külliyat*, c. 9, 253.

<sup>483</sup> Ferit Devellio lu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Yayına haz., Aydın Sami, Ankara 2005, 648.

<sup>484</sup> Ahmet Dursun, *Safahat'ın Sistematik Sözlü ü*, bas. yük. lis. tez., Edirne 1999, 263.

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat'ta, Kavm kelimesini kar ılamak için, , “insan toplulu u”; kavmî ve kavmiyye kelimeleri için ise , “kavme ait, kavimle ilgili” ifadelerine yer verilmi tir.<sup>485</sup> Türkçe Sözlük'te ise kavmiyyet kelimesine; “1. Bir kavmin kendine özgü nitelikleri. 2. Bir kimsenin ba lı oldu u kavme göre durumu. 3. Kavme ba lılık.” anlamları yüklenmi tir.<sup>486</sup>

Gerek kavm ve kavmiyyet, gerekse millet ve milliyet kelimeleri sosyolojik, etnolojik ve antropolojik açıdan, farklı ki iler tarafından de i ik ekillerde tanımlanmı oldu u ve bu tanımlamalar bizim çalı mamızın sınırlarının fazlasıyla a tı ı için biz bu konuda sözü, bu konuya hasredilmi çalı malara bırakarak, <sup>487</sup> Mehmet Akif'in eserlerini merkeze alarak mevzuya açıklık getirmeye çalı aca ız.

Ayrılıkçı hareketlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, (günümüzde, milleyetçi hareketler, kullanımı yaygın bir hal almı tır) Osmanlı aydın arınca kar ılı ı bulunmaya ve kullanılmaya çalı ılan nation (nasyon) kelimesi etrafında ba layan tartışmalar, günümüze kadar süre gelmi tir.<sup>488</sup> Bu kelimeyi kar ılamak için günümüzde yaygın olarak Millet kelimesi kullanılmakla birlikte millet kelimesine günüm üze kadar birçok anlam yüklenmi tir. Akif'in de millet kelimesini kullanımında meydana gelen farklılıklar; zamana ve hadiselere göre ekillenmi tir.

Bir kısmı Me rutiyet öncesinde nazmedilen 1. Safahat'ta millet kelimesin geçti i ilk iir Tavhîd Yâhud Feryâd iiridir; “Bir ahsa esîr olmayı bir koskoca millet, / Mekrinle mi yâ Rab sanıyor kendine devlet?”<sup>489</sup> mısralarında devleti olu turan halk, topluluk anlamında kullanılmı tır. 1. Safahat'ta halk, topluluk anlamındaki <sup>490</sup> bu kullanımların yanı sıra; do u/ ark dünyasında ya ayanları<sup>491</sup> ifade etmede kullanılmı ; stibdad iirinde de Osmanlının kurucu unsurundan bahsederken (“O birkaç hayme halkından cihangîrâne bir devlet/ Çıkarımı , bir zaman dünyâyı lertzân eylemi millet;”) millet kelimesi kullanılmı , akabinde de “Mefâhir bekleyen âbâdan evlâdı hacîl ettin; / Ne âlî kavm idik; hayfâ ki sen geldin seffil ettin;” dizeleriyle de genel manada

<sup>485</sup> Devellio lu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 497.

<sup>486</sup> Dursun, *Safahat'ın Sistematik Sözlü ü*, 208.

<sup>487</sup> Örne in Gezin, eserinde topluluk isimlerinin (millet, kavm, ümmet v.d) semantük tahlilini yaparken bir çok tanımlamalar üzerinde durmu ve bu konudaki tartışmalara da de inmi tir. Bkz., Ali Galip Gezin, *Tefsirde Semantik Metod ve Kur'ân'da “Kavm” Kelimesinin Semantik An alizi*, stanbul 2002, 173-325.

<sup>488</sup> Nation kelimesine kar ılık bulmaya çalı an Yeni Osmanlılar kelimeye; kavim, ümmet ve millet kar ılıkları verirken tartışmayı ba latmı oluyorlardı. Bkz., Türköne, *slamcılı ın Do u u*, 227-231.

<sup>489</sup> Ersoy, *Safahat*, I. Kitap, 17.

<sup>490</sup> Ersoy, *Safahat*, I. Kitap, 37,55 126.

<sup>491</sup> Ersoy, *Safahat*, I. Kitap, 101.



Osmanlı'yı (Devletin kurucu unsuru olarak Türkler de anlaşılabılır) ifade etmede kavm kelimesini kullanımı ve Osmanlının önc eki dönemlerinden övünçle bahsetmi tir.<sup>492</sup>

Milliyet ve Kavmiyyet ifadelerini 1. Safahatt'a hiç kullanmayan Akif, 2. Safahat'ta bu iki kavramı kullanmaya başlamı tır. Kavmiyyet slam'ı yıkacak bir ayrılık hissi olarak ifade edilmi ve slam dinin di er bütün kavimleri(müntesip olunan soy, ırk, unsur) tek bir milliyet altında tuttu u öyle nazmedilmi tir.

“Müslümanlık sizi gâyet sıkı, gâyet sa lam,  
Ba lamak lâzım iken, anlamadım, anlayamam,  
Ayrılık hissi nasıl girdi sizin beyninize?  
Fıkr-i kavmiyyeti eytan mı sokan zihninize?  
Birbirinden müteferrik bu kadar akvâmı,  
Aynı milliyetin altında tutan slâm'ı,  
Temelinden yıkacak zelzele kavmiyyettir.

Bunu bir lâhza unutmak ebedî haybettir.”<sup>493</sup>

iiirin devamında Akif, Arnavutluk ve Araplık dü üncesi ile Osmanlı'dan ayrılma olanları örnek gösterdikten sonra, Türkçülük akımının da aynı ekilde zararlı olacağını u mısralarla nazmeder:

“Arnavutlukla, Araplıkla bu millet yürümez.  
Son siyâset ise Türklük, o siyâset yürümez.  
Sizi bir âile efrâdı yaratmı Yaradan;  
Kaldırın ayrılık esbâbını artık aradan.”<sup>494</sup>

Türkçülük fikir akımının, siyasi bir veche kazanması üzerine, Akif'te din merkezli millet söyleminin ön plana çıktığını görüyoruz. Bu dönemden önce milleti, devleti olu turan unsurlar, ortak tarih u runa sahip olan topluluk anlamında kullanan air, bu geli melerle birlikte; millet e ittir din formülasyonunu kullanmaya başlamı , kavm kelimesini de övünç duymak manasında 2. Safahatta hiç kullanmamı tır. 1911 - 1912'de SR'daki makalelerinde millet kelime sinin bu anlamda kullanımını belirgin bir ekilde kar ımıza çıkmaktadır.

“Ey cemaat-ı Müslimin, siz ne Arapsızınız, ne Türksüzünüz, ne Lazsınız, ne de Çerkezsınız! Siz ancak bir milletin efradısınız ki o millet -i muazzama da slamdır.

<sup>492</sup> Ersoy, *Safahat*, I. Kitap, 71.

<sup>493</sup> Ersoy, *Safahat*, II. Kitap, 161-162.

<sup>494</sup> Ersoy, *Safahat*, II. Kitap, 162

Müslümanlı a veda etmedikçe kavmiyet davasında bulunamazsınız.”<sup>495</sup> diyen Akif, nasyonal anlamda Avrupa’da hızlı bir ekilde yayılmış olan ve çok uluslu bir yapı olan Osmanlı’yı da tehdit eden milliyetçilik/nasyonalizm hareketlerine karşı, dini merkeze alarak onun etrafında birleşmeyi esas alan bir kanaat ve hareketin taraftarlığını yapmaktadır.<sup>496</sup>

Akif ve Müslüman birliğini savunan diğer aydınların bulduğu noktası olan SM/SR dergisinin çıktığı ilk yıllarda, kadrosunda, daha sonra Türkçülük akımının temsilcisi olacak olan Yusuf Akçura ve Ahmet Aho gibi isimlere yer verildiği görülmektedir. Bu dönemde özellikle Rusya’daki Türklere dair yazılar kaleme alan bu isimlerin derginin diğer kadrosu tarafından destek görmektedir. Ancak Trablusgarp, Balkan Savaşları ve neticede Arnavutluk’un imparatorluk’tan ayrılması v.b gelişmeler, Müslüman birliğini Osmanlı emsaliyesi altında sağlamak üzere olan Akif gibilerini büyük bir endişeye sevk etmiştir. Akif’in kavmiyyet (Türkçülük, Arapçılık v.b) tehlikesine dikkatleri çeken ifadelerinin 1911-1912 yıllarından sonraya tekabül etmesinin nedeni de bu endişedir.<sup>497</sup>

Safahat’ın üçüncü kitabını tekil eden Hakkın Seslerin’de Akif, millet kelimesini slamîyet kavramında kullanmakta ve Hz. Muhammed’in slam çağı rısını yaptığı 25 yıl gibi kısa bir sürede, meydana gelen gelişmeleri milliyet kapsamında değerlendirerek şöyle nazmetmiştir:

“Bir zamanlar biz de millet, hem de nasıl milletmişiz:

Gelmemiz dünyâyâ milliyet nedir özetmişiz!

Kapkaranlıktan bütün âfâkı insâniyetin,

<sup>495</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 146.

<sup>496</sup> 1912 yılında Akif, SR’da yazmış olduğu makalelerinin bir çoğunda aynı temayı işlemiştir. Müslümanların tamamının bir millet olduğu ve Paygamber’in kavmiyetçiliği yasakladığı ile ilgili bir paragraf şöyledir: “Ey Cemaat-ı müslimin, biliniz ki Müslümanlıkta kavmiyet yoktur. Resul-i Ekrem Sallallahu aleyhi vesellem Efendimiz Hazretleri: ‘Kavmiyyet gayreti güdenler bizden değildir.’ buyurmuştur. ayet kimimiz Araplı mız, kimimiz Arnavutlu mız, kimimiz Türklü mize, kimimiz Kürtlü mize sarılacak, sizi rabitaların en metini ile birleştirilmiş olan din kardeşliğini bir tarafa bırakacak iseniz, neuzubillah, hepimiz için hüsrân-ı mübin muhakkaktır.” ( engüler, *Külliyat*, c. 9, 81-82.) Aynı yıla ait başka bir makalesinde Akif, Müslümanların birliğini bozan kavmiyet, ırk, cinsiyet v.b davalarının, diğer mihraklar tarafından üretildiğini belirttiğinden sonra “Ey cemaat-ı müslimin, Allah için olsun geliniz, bu tefrikalara, bu kavmiyet, bu lisan, bu bilmem ne güdültülerine nihayet veriniz.” ( engüler, *Külliyat*, c. 9, 140.) çağısında bulunmaktadır. 1912 yılında yayımlanmış bir diğer makalesinde ise Akif, farklı unsurları aynı milliyet altında toplayan rabitanın Müslümanlık olduğu unu ve Osmanlılar için bundan başka bir çıkar yolunun olmadığını ifade ettikten sonra uyarılarda bulunur: “Ey Cemaat -ı müslimin, aklınızı başınıza alınız; gayret-i kamîyeyi bir tarafa bırakınız. Rabita-i dini biraz daha ihmal edecek olursanız. yi biliniz ki tarumar olur gidersiniz. Hem o perianlıktan sonra bir daha dünyada cemiyet yüzü göreceğiniz olmadığı gibi ferda-yı kıyamette de huzur-u Rabbü’l-âlemine çıkacak yüzünüz kalmayacaktır.” ( engüler, *Külliyat*, c. 9, 134-135.)

<sup>497</sup> Gökhan Çetinsaya, “slamcılıktaki Milliyetçilik”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - slamcılık C/IV*, İstanbul 2004, 421-422.

Nûr olup fı kırmı ız tâ sînesinden insâniyyetin,

[...]

Yirmi be yıl yirmi be bin yıl kadar feyyâz imi !

Bak ne ânî tekâmül! Bak ki: Hâlâ mündehi ”<sup>498</sup>

Akif, Me rutiyet’in ilanı sonrasında hız kazanarak güçlenen Türkçülük fikir akımını da kavmiyetçilik olarak gören ve bunun slam birli ine zarar verdi ini dü ündü ünden bu konuda muhatap olarak gördü ü Ziya Gökalp’e, SR aracılı ıyla bu tür meselelerin gazeteler yerine; toplantılarda ilmi bir heyet tarafından konu ulup tartı ılması teklifinin götürülmesini sa lamı ; ancak bu teklif cevapsız kalmı tır.<sup>499</sup>

Balkan sava ının çıkma sebebi de olan, ulusa dayalı ba ımsız devletlerin kurulması ekinde tezahür eden milliyetçilik (Akif’e göre kavmiyetçilik) fikrine Akif, 1913 Haziran’ında ne retmi oldu u Hakkın Sesleri’nde, slamın kendisinin bir millet oldu undan hareketle kar ı çıkı mı sürdürmektedir. Akif’in memleketi olan Arnavutluk’un Osmanlı’dan ayrıldı ı bir dönemde O’nun, bu konuda kullandı ı dili daha da sertle tireterek kavmiyetçili i *küfür* olarak tanımladı mı görmekteyiz. Sonraki mısralarda da Hz. Peygamber referansıyl bu görü ünü temellendirmektedir:

“Hani, milliyetin slâm idi... Kavmiyyet ne!

Sarılp sımsıkı dursaydın a milliyetine.

<<Arnavutluk>> ne demek? Var mı erîat’te yeri?

Küfr olur, ba ka de il, kavmini sürmek il eri.

Arabın Türke; Lâzın Çerkese, yâhud Kürde;

Acemin Çinliye rüchânı mı var mı ? Nerde!

Müslümanlık’ta <<anâsır>> mı olur mu ? Ne gezer!

Fikr-i kavmiyyeti tel’în ediyor Peygamber.

En büyük dü manıdır ruh-i Nebî tefrikanın;

Adı batsın onu slâm’a sokan kaltabanın!”<sup>500</sup>

Akif, 1913 yılına tekabül eden ki bir vaazında, islamiyette ırkçılı a yer olmadı mını, bu defa Beyazıd Kürsüsü’nden haykırıyordu:

“Fihakîka ırkı, lisanı, muhiti, âdâtı, elhasıl her eyi yekdi erine mübayin olan bu kadar akvâmı Müslümanlık karde yapmı tı; kavmiyeti, cinsiyeti aradan kaldırmı tı. Fakat son zamanlarda biz Müslümanlar bu hakîkatten gâfil olduk. Aramıza nâmütenâhî

<sup>498</sup> Ersoy, *Safahat*, III. Kitap, 191.

<sup>499</sup> Edib, *Mehmed Akif*, 124.

<sup>500</sup> Ersoy, *Safahat*, III. Kitap, 183-184.

esbâb-ı tefrika girdi. Bırakalım memalik-i ecnebiyedeki Müslümanları; Osmanlı memleketinde bu kadar akvam var; Öyle ya Arnavut, Kürt, Çerkez, Bo nak, Arab, Türk, Laz... Elhâsıl daha bir çok kavmiyetler mevcut. [...] Pek a'lâ! Hepsinin beynindeki rabıta nedir? Rabıta-i diyanet! İmdiye kadar bu rabıta sayesinde karde gibi ya adık. Türk Türklü ünün ne oldu unu bilmiyordu; Arnavut kavmiyetinden dem vurmuyordu. Zaten Müslümanlıkta kavmiyet yoktur.”<sup>501</sup>

Akif'in, slam birli ini engelleyecek olan her türlü olu umun kar ısında yer aldı ndan bir önceki ba lık altında bahsetmi tik. Kavmiyetçilik ve particilik de onun kanaatine göre birli e zarar verip; onu bozacak türden dü üncelerdir. 1913 -1914 yıllarında SR'da yayımlanan Fatih Kürsüsünde'de bu dü üncesini öyle iirle tirmi tir:

“O halde vahdete hâil ne varsa çi neyiniz...

Bu ayrılık da neden bir de il mi her eyiniz?

Ne fırka herzesi lâzım, ne derd-i kavmiyyet;

Bizim diyânete sı maz sekiz, dokuz millet!”<sup>502</sup>

Kurtulu sava ı yıllarında bir çok yer dola arak birebir halkı mücadeleye ve birlikte hareket etmeye ça ıran Akif, 1920'de Za anos Pa a Camisi'ndeki vaazında kavmiyetçilik tehlikesine öyle dikkatleri çekiyordu:

“Binaenaleyh Müslümanlar aralarında ayrılı ı gayrılı ı mûcip olacak en ufak hadiselerden, dargınlı ı intac edecek en hafif hareketlerden, sözlerden kat'iyyen çekinmelidir. Fırkacılık, kavmiyetçilik... Bunlar ar tık susmalı. El birli iyle bugün vatanı müdafaa etmeli. Asla me'yus olmamalı. Emin olmalıyız ki canla ba la çalı ırsak, aradaki esbab-ı tefrikayı kaldıracak olursak vatan-ı slâmı kurtarız. n allah bundan sonra âlem-i slâm hakkındaki tecellî-i celâl cemâle inkılâb edecektir.”<sup>503</sup>

Vaazının devamında ise ırkçılık cereyanının kayna ını dı arısı olarak gösteriyor ve bunu da Osmanlıyı parçalamak için kullanılan bir yöntem olarak de erlendiriyordu: “... htılalden çıktık ihtilale girdik; mü külattan çıktık mü kül ata dü tük! Çünkü ecnebler böyle istiyor, memleketlerimizi elimizden almak için programları bu.”<sup>504</sup>

stiklal Sava ı, gerek slam Birli ini savunanlar, gerek Türk Birli ini savunanlar gerekse Batı ile birle mek/benze mek fikrinde olanların ortakla a gerçeikle tirdikleri bir

<sup>501</sup> smail Hakkı engüler, *Açıklamalı Mehmed Akif Külliyyatı*, stanbul 1990-1992, I-X ,c. 9, 184-185.

<sup>502</sup> Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 247. Fatih Kürsüsünde'de kavmiyet iddiasının zararlarına dikkat çekilen bir ba ka bölüm için bkz., Ersoy, *Safahat*, IV. Kitap, 257.

<sup>503</sup> engüler, *Külliyyat*, c. 9, 253.

<sup>504</sup> smail Hakkı engüler, *Açıklamalı Mehmed Akif Külliyyatı*, Hikmet Ne riyat, stanbul 1989, c. 9, 186.

mücadele olmu tur. Mehmet Akif'in kurtulu sava ında gösterdi i çabaları “ slam vatani”ni korumaya yöneliktir. Akif'in yönünü bütün dünya Müslümanlarından sadece Anadolu'da ya ayanlara çevirdi i Kurtulu sava ında yaptı ı a a ıdaki vaazdan iyice anla ılmaktadır:

“Avrupalılar olmasa dünyanın nerelerinde ne kadar Müslüman oldu unu da bilemeyece iz. Dünya'nın ba ka taraflarını bırakalım. Konyalı Ankaralıdan, Ankaralı Kastamonuludan, Kastamonulu Sivaslıdan, Sivaslı Erzurumludan, Erzurumlu Diyarbekirliden acaba hiç haberdar mı? Yahud haberdar olmak lüzumunu bir kere olsun duymu mu?”<sup>505</sup>

Di er Müslüman unsurlarla birle menin pratik imkanının kalmadı nın bilincinde bulunan Akif, memleketi kurtulu u için yaptı ı vaazlarda elde kalan son yurdun kurtarılması için kavmiyet, particilik ve ki isel çıkarların bir tarafa bırakılması ve bunların kesinlikle gündeme getirilmemesi gerekti inden bahsederken asıl amacın dinin ve vatanın savunması oldu unu halka öyle anlatıyordu:

“Ey cemaat-ı Müslimin! Memleketlerimizi kurtarmak için devam eden mücâhedâtınızda bir noktaya son derece dikkat etmelisiniz. Bu hareketlerin, bu himmetlerin sırf müdafaa-i din ve vatan gayesine müteveccih oldu u yâr u a yâr nazarında tamamıyla anla ılmalıdır. Fırkacılık, menfaatçilik, kavm iyetçilik gibi hislerden külliye müberra oldu una yakındakilere, uzaktakilere tamamıyla kanaat gelmelidir. Bu kanaati zerre kadar sarsacak bir harekete, bir söze kimse tarafından meydan verilmemelidir. Hususi emeller, hususi ictihadlar yine hususi olarak sahiplerinin kafasında, kalbinde kalmalıdır. Çünkü gaye birdir. Efrad tarafından mü terek gayeye kar ı gösterilecek ufacık bir inhiraf son derece muhtaç oldu umuz vahdeti temelinden sarsmaya kafidir. Onun için bundan son derecede sakınmalıdır.”<sup>506</sup>

Birinci TBMM'de 22 ubat 1922 yılında yapılan bir konu manın TBMM Zabıt Ceridesi'ne dü en kayıtları, Akif'in bu dönemdeki kavmiyyet ve milliyet fikri hakkında, bize önemli bilgiler vermektedir. Kürsüde konu an Hamdullah Subhi'nin, belirli bir inancı olan herkese dindarane bir saygı duydu unu ifade ettikten sonra, örnek olarak kendisi ile Mehmet Akif'in “birbirine mütenakız görünen yollarda senelerce” çarpı tıklarını ve Mehmet Akif'in “milliyetperverli in daima aleyhinde enfes iirler” yazdı nı ifade etmesi üzerine Akif'in; “Ben kavmiyet aleyhinde bir adamım, milliyet aleyhinde de il?” cevabını verdi i görülmekte ve bunun üzerine Hamdullah Subhi'nin

<sup>505</sup> engüler, *Külliyat*, c. 9, 331-332.

<sup>506</sup> smail Hakkı engüler, *Açıklamalı Mehmed Akif Külliyyatı*, Hikmet Ne riyat, stanbul 1989, c. 9, 254.

de, Akif'in bu kullanımını do ruluadı ı görülmektedir.<sup>507</sup> Dolayısıyla Akif'in, ayrılık sebebi olarak gördü ü kavmiyet fikrine kar ı oldu unu bununla birlikte millet fikrini kabul etti i görülmektedir.

Aslında, siyasi bir veche kazanmadı ı ve milletin birli ini bozmaya yönelik bir tehdit olu turmadı ı dönemlerde bu dü ünçe(kavmiyetçilik) ile Akif'in kavgalı olmadı ını rahatlıkla söyleyebiliriz. Yani Akif, kavim gerçe ini kabul etmekle birlikte, kendi dili ve kültürüne hizmeti amaç edinmi bir kavmiyetçili in o soya mensup insanlara zarar vermek, yerine faydasının olabilece ini 1920 yılındaki bir vaazında öyle dile getirmektedir.

“Bu alemde hayr-ı mahz olmadı ı gibi err-i mahz da yoktur, derler. Ne olurdu, kavmiyet denilen o melun cereyan derhal siyasi bir ekil almasıydı; yahut madem ki aldı, yurtlarıyla, ocaklarıyla, risaleleriyle, gazeteleriyle, konferanslarıyla, nutukla rıyla anasır-ı slâmiyeyi birbirine dü ürürken aynı vesaitle biraz da parçaladı ı kitlelerin lisanına, irfanına hizmet edeydi de bugün o büyük errin bari u kadcarcık bir hayrını gördük diyebileydik!”<sup>508</sup>

Kavmiyetçilik konusunda Mehmet Akif'in gösterdi i tepk ilerin, toplumu bir arada tutmak gibi sosyal bir boyutu olmakla birlikte, bu konudaki hassasiyetlerini Akif'ten yıllar önce dile getirmi olan Babanzade Ahmet Naim'in, Akif üzerindeki tesirine ba lamak gibi psikolojik bir yönü de mevcuttur. Kuntay, Akif'i n, kendinden hem ahlaken hem de ilmen iyi olan Ahmet Naim'i görünce ona yenildi ini söylemektedir.<sup>509</sup> Ahmet Naim'in Me rutiyet'in ilanı ile birlikte kurulan ve Arap ttihad Kulübü ismini tercih eden bu kulübün kurucularına yaptı ı ikaz ve ele tiriler, Akif'in bu konuda getirdi i ele tirilere öncülük etti inden;<sup>510</sup> olayı biraz da, Naim'in Akif üzerinde tesiri olarak görüyoruz.

Akif'in milliyetçili i meselesine gelince, O'nun milliyet kavramını slam dini ile ba lantılı bir üslupla kullandı ı, yukarıdaki izahat lardan rahatlıkla anla ılmaktadır. Ancak, O'nun kullandı ı, millet ve kavim ifadelerinin tamamını, slam dini ba lamında ele aldı ını söylemek oldukça zordur. stiklal Mar ı'na kullandı ı “ırkım” kelimesini Türk ırkı olarak anlayanlar ve Çanakkale Destanı iirlerinde Akif'in yüceltti i orduyu “Türk ordusu” veya “Mehmetçik” ekinde anlayanlar O'nda Türkçü bir yön

<sup>507</sup> Ertu rul Düzda , *Yakın Tarihimizde slam ve Irkçılık Meselesi*, stanbul 2006, 163-164.

<sup>508</sup> engüler, *Külliyat*, c. 5, 292.

<sup>509</sup> Kuntay, *Mehmed Akif*, 126-127.

<sup>510</sup> Ahmet Naim'in, kavmiyetçilik konusunda 1908 yılında ba layan uyarıları ve 1914'te kaleme aldı ı slam'da Da'va-yı Kavmiyyet adlı çalı ması için bkz., Düzda , *Yakın Tarihimizde slam ve Irkçılık Meselesi*, 15-86.

atfetmektedirler.<sup>511</sup> Bir kısım yazarlar da bu noktadan hareketle, Akif'in fikirlerinde bir evrilme olmaya başladığı kanatını ileri sürmü lerdir.<sup>512</sup> Bununla birlikte Akif'in, bu ifadelerden bir kısmını, bütün Müslümanları kapsayacak manada kullandığını<sup>513</sup> dile getirenler var olmakla birlikte; "ırkım" ve "milletim" kelimeleriyle slam ve Müslümanların tamamını kastettiğini söyleyenler de olmu tur.<sup>514</sup>

Akif'in milliyetçilik konusundaki düşünceleri hakkında yapılan yorumlar, başlı başına bir çalınmayı gerektirecek kadar muhtelif ve boldur. Ancak herkesin zihnindeki Milliyetçilik tanımı doğrultusunda Akif'i bir yerlere oturtma gayretinde olmasına dikkat edilirse ihtilafın kaynağına inilmeye olur. Bunun bilincinde olan bir çok yazar öncelikle kendilerince bir milliyetçilik tanımı yapmışlar ve buna göre Akif'i de erlendirmişlerdir. Nurettin Topçu, Hasan Basri Çantay ve Mehmet Doğan gibilerini bu kapsamda de erlendirebiliriz.<sup>515</sup>

Netice itibariyle Akif'in nation(nasyon) anlamdaki milliyetçiliği, kavmiyetçilik olarak gördüğü ve buna karşı çıktığı, merkezinde islam dininin olduğu, taklitçilikten uzak, irfan temeli üzerinde yükselen bir milliyetçilik anlayışını benimsediğini söyleyebiliriz. Bu anlamıyla milliyetçilik, Safahat'ın tamamında mevcuttur. Safahat'ta bir iki defa kullanılan kavramlardan hareketle bunları bir düşününenin inşaat edicisi olarak görmek pek makul görülmemekle birlikte; Safahat'ta geçen "ırk", "Türk", "millet" kelimelerinin her yerde slam ve Müslümanlar için sarfedildiğini söylemek de Safahat'ın iyi anlaşılmasına delalet edebilir ancak.

Akif'in milliyetçilik anlayışının özetini olacak "Bence iki şey mukaddestir: Din, dil... Din, bütün kutsi duyguları, düşünceleri insana telkin eder. Bu duyguların,

<sup>511</sup> Ahmet Kabaklı, Mehmet Akif, İstanbul 1972, 68; Mehmet Kaplan, "Atatürk Milliyetçiliği Açısından Mehmet Akif Ersoy", *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul 1986, 1-10;

<sup>512</sup> Beşir Ayvazolu, *1924 Bir Fotoğrafın Uzun Hikayesi*, İstanbul 2007, 135-136; Fazıl Gökçek, "Mehmet Akif'te Millet Kavramı", *Etim Mehmet Akif Özel Sayısı*, (yıl 7, sayı73/Mart) Ankara 2006, 69-73.

<sup>513</sup> Düzda Türklerin islam dinine hizmet etmeleri hasebiyle Akif tarafından övüldüğünü dile getirmekte (Düzda, *Yakın Tarihimizde slam ve Irkçılık Meselesi*, 158.); "Niye Türkün canı yangın, niye millet geridir." Dizesinde kullanıldığı ekliyle "Türk" kelimesinin bütün Müslümanları kucakladığını söyleyerek kullanılan ifadelerin başlamasına göre de erlendirmelerde bulunduğunu ortaya koymaktadır. (Düzda, *Yakın Tarihimizde slam ve Irkçılık Meselesi*, 158.) "Millet" ve "Milli" kelimelerinin tahlilini yapan Doğan'ı izahatlara yer verir: "Millet" ve "Milli" kelimeleri, sonradan yaygınlaşan ve günümüzde daha çok kullanılan 'nasyon', 'nasyonal' manaları yanında, 'dini topluluk' ve 'dini' manalarıyla bilinmekte ve kullanılmaktadır. Yani 'slâm Milleti'nden bahsedilmekte. 'milletimiz' denildiğinde 'Müslüman toplum' anlaşılabilir." (Doğan, *Mehmed Akif*, 42.) Akif'in slami ölçülerindeki ırkçılık ve milliyetçilik görüşlerine karşı olduğu belirten Vakkasolu, onun kullandığı birkaç ırk kelimesine de yanlış anlamlar verilmesi sonucunda, O'nu Türkçü veya Irkçı gösterme gayretlerinden bahsetmekle birlikte bu kelimelerin hangi anlamlarda kullanıldığı hakkında bir izahat da yapmaz. (Vakkasolu, *slam airi*, 86.)

<sup>514</sup> Sarıhan stiklal Marşı'nda geçen "ırkım" ve "milletim" kelimelerinin Safahat'taki farklı kullanımını göz ardı ederek bunlardan "slam" ve "Müslümanlar"ın kastedildiğini ifade etmektedir. (Sarıhan, *Mehmet Akif*, 229.)

<sup>515</sup> Topçu, *Mehmet Akif*, 51-52; Çantay, *Akifname*, 224; Doğan, *Mehmed Akif*, 42.

dü üncelerin mümkün oldu u kadar vasıta -i tebli i olan dildir.”<sup>516</sup> sözleriyle konuyu noktalayalım.

---

<sup>516</sup> Akif’in mısır dönü ünde vefat etmeden önce Nevzad Ayas’la yaptığı röportaj için bkz., Düзда , *Mehmed Akif Hakkında Ara tırmalar 1*, 34.



## SONUÇ

Hayatı boyunca büyük mücadeleler vermiş, ideali uğruna, hayatın bir çok sıkıntı ve cefasına katlanmış Akif'i doğru bir şekilde anlayabilmek ve onu popülist anlayışlardan uzak bir bakış açısıyla değerlendirmek, kendisini olduğu gibi anlamaya çalışmak sanırız ki merhumun bizden bekleyebileceği en büyük şey olmalı.

Ya adını dönemde salıncı fikirlerin Türkiye'deki savunucusu olması, İctihad-ı İslam fikrini fikirlerinde dile getirmesi, bununla birlikte içinde yaşadığı toplumun gerçeklerine de gözlerini kapamayıp, onlara faydalı olabilmek için var gücüyle çalışmıştır. Stiklal Savaşı boyunca milleti harekete geçirmek için, Anadolu'nun birçok ilini dolaşarak hutbeler ve vaazlarla Kurtuluş Savaşı'na en güzel desteği sağlamış ve yazdığı Stiklal Marşı ile milletin gönlünde taht kurmuştur.

Mehmet Akif Ersoy'un hayat mücadelesini gözden geçirdiğimizde, kendisi de erlerinden, inançlarından ve ideallerinden hayatın bütün acılarına ve problemlerine rağmen üstün karakteri sayesinde vazgeçmediğini göreceğiz. Kendi fikirlerini ve sanatını inandığı değerleri anlatma ve ifade etme aracı olarak en mükemmel şekilde kullanmış, bu sayede ölümüne müteakip, yüzyıla yakın bir zaman diliminin geçmesine karşın ismi halen hafızalarda tazeliğini gün gibi korumaktadır.

Müslümanların batı ile yüzleştiği bir dönemde kendisi açısından bu yüzleşmeyi yapmış olan Akif, İslam toplumunun problemlerini analiz ederek ortaya koymuş, kendince bunların giderilmesi için teklifler sunmuştur. Tarihi İslam ile reel İslam arasında yaptığı ayrım, İslam dininin hem Müslümanlarca hem de batılılarca yanlış bilindiğini ortaya koyarak, reel İslamı öğrenmek için ilk dönem Müslüman uygulamalarını ve Kur'an'ı referans olarak vermiştir. İnsanların Allah tasavvurlarının problemleri olduğu ve bunun yanlış bir kader anlayışından kaynaklandığını üzerinde duran Akif, insanların hayata ve dünyaya bakışını direkt etkileyen kaderin nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde özellikle kafa yormuştur. Ayrıca İctihad kapısının açık olduğunu belirtmekle İslamın dinamik yönünün kıyamete kadar devam edeceğini belirtmiştir.

Yönetim konusunda özgürlükçü ve hürriyetten yana tavır takınan Akif, Adalet ve ehliyet sahibi kişilerin yönetimi ellerinde bulundurulması taraftarı olmuştur; istibdadın her türüne karşı çıkmıştır. İslam birliğini sağlayan bir unsur olarak Hilafet'in Müslümanlar açısından önemi üzerinde duran Akif, Osmanlı'nın bu birleştirici gücüne dikkatleri çekerek Osmanlı'yı parçalayacak her türlü oluşumun karşısında yer almıştır.

Akif hakkında yapılan çalımların bir ço unda *asıl* Akif'i görmek imkansızla maktaki, *tali* yada *cüzi* Akif ön plana çıkartılmaktadır. Bu nun nedeni de, onun eserlerinin gere i gibi tedkik edilmeden, hayatının dönemin sosyal gerçeklikleri ı ı nda de erlendirilmemesi ve var olan Akif'ten ziyade görölmek istenen Akif portreleri ortaya çıkartılması gayretleridir. Hayatının son günlerinde kendi siyle mülakata gelen Nevzad Ayas'a söyledi i "Yazılarımdaki esaslarda bir de i iklik olmamı tır" sözü onun hayatını de erlendirirken bu esasları do ru tespit edebilmenin önemi ortaya çıkmaktadır. Biz çalı mamızda Akif'e ait bütün eserleri tarayarak, onun d ini ve siyasi fikirlerinin seyrini takip edip, parçacı anlamalardan özellikle uzak durduk ve onun zihniyetini in a eden temel unsurları ortaya çıkarmaya gayret gösterdik.

**B BL YOGRAFYA**

- Abdulkadiro lu, Abdulkerim - Nuran Abdulkadiro lu, *Mehmed Akif'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri Mev'ıza ve Hutbeleri*, Ankara 1992.
- ....., *Mehmed Akif Ersoy'un Makaleleri*, Ankara 1987.
- Ammara, Muhammed, *Mutezile ve nsanın Özgürlü ü Sorunu*, Çev., Vahdettin nce, stanbul 1998.
- Arıba , Sebahattin, *Mehmet Akif'in E itim Üzerine Dü ünceleri*, stanbul 1992.
- Arma an, Mustafa, *Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı*, stanbul 2008.
- Avcı Nazmi, *Milli airimiz Mehmet Akif Ersoy'da E itim Dü üncesi*, Erzurum 2000, Bas. yük. lis. tez.
- Aydın, Hatice, *Mehmet Akif Ersoy'un iirlerinde Edebi Sanatlar*, stanbul 2002, Bas. yük. lis. tez.
- Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, zmir 2001.
- Ayvazo lu, Be ir, *1924 Bir Foto rafın Uzun Hikayesi*, stanbul 2007.
- Ba lıo lu, Ahmet, *nanç Esasları Açısından Dürzîlik*, Ankara 2004.
- Bolayır, Fethi, *Mehmet Akif Ersoy*, Ankara 1986.
- Celal, efik, "Akif Milli Olamaz!", *Bütün Cepheleriyle Mehmet Akif*, Hilmi Yüceba , stanbul 1958, çinde.
- Celkan, Hikmet, " ttihad-ı slam ve Mehmet Akif", *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy*, stanbul 1986.
- Cemal, Mithat, *Mehmet Akif*, stanbul 1939.
- Cerraho lu,A., *Bir slam Reformatörü Mehmet Akif*, stanbul 1964.
- Cündio lu, Dücane, *Bir Kur'an airi Mehmet Akif ve Kur'an Meali*, stanbul 2000.
- Çantay, Hasan Basri, *Akıfname*, stanbul 1966.
- Çay, Turan, *Mehmet Akif'in E itim Anlayı ı*, Erzurum 2003, Bas. yük. lis. tez.
- Çetinsaya, Gökhan, " slamcılıktaki Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Dü ünçe - slamcılık C/IV*, stanbul 2004, 420-468.
- Çil, Adalet Ergenekon, *Mehmet Akif Ersoy ve stiklal Mar ı*, stanbul 1989.
- Devellio lu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Yayıma haz., Aydın Sami, Ankara 2005.
- Do an, Mehmet, *Camideki air Mehmed Akif*, stanbul 1989.
- Do rul, Ömer Rıza, *Kur'an'dan Ayetler*, stanbul 1944.
- Demirci, Mehmet, *Yahya Kemal ve Mehmet Akifte Tasavvuf*, zmir 1993.
- Dursun, Ahmet, *Safahat'ın Sistemik Sözlü ü*, Edirne 1999, Bas. yük. lis. tez.

- Düzda , Erturul, *Mehmed Akif Mısırlı Hayatı ve Kur'an Meali*, İstanbul 2003.
- ....., *Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar 1*, İstanbul 1989.
- ....., *Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar 2*, İstanbul 1989.
- ....., *Mehmed Âkif Ersoy*, Ankara 1998.
- ....., *Yakın Tarihimizde İslam ve İrkçılık Meselesi*, İstanbul 2006 .
- Düzgün, Salim, *Mehmet Akif Tarihi Sosyal Ve Ekonomik Kökenleri*, Ankara 2002, Bas. yük.  
lis. tez.
- Edib, Eref, *Mehmed Akif Hayatı Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, İstanbul 1960.
- Ekiz, Osman Nuri, *Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul 1985.
- Eliçak, R. Hakan, *Çağdaş Bir İslam Önderleri*, İstanbul 2004.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 2004.
- Erdem, Hüsameddin, "Mehmet Akifte Tefekkür", *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy'a Armağan*, Konya 1986.
- Erdoğan, Mustafa, "Safahat'ın Temalarından Biri: İslami Modernleşme Görüşü", *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy'u Anma Kitabı*, Ankara 1986.
- Erişgil, M. Emin, *Mehmet Akif İslamcı Bir Kadının Romanı*, Ankara 1956.
- Ersoy, Mehmed Akif, *Safahat*, Haz., M. Erturul Düzda , İstanbul 2003.
- Ertan, Veli, *Mehmet Akif Hayatı Eserleri ve Tesirleri*, İstanbul 1990.
- Eski, Mustafa, *Milli mücadelede Mehmet Akif Kastamonuda*, Ankara 1983.
- Evren, Maruf, *Mehmet Akif Ersoy Hutbeleri*, İstanbul 1982.
- Fazlur Rahman, *İslam*, Çev., Mehmet Dağ - Mehmet Aydın, Ankara 2004.
- Fıralı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, İstanbul 1999.
- Filizok, Rıza, "Mehmet Akif'in Batı Medeniyetine Bakış Tarzı", *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy*, İstanbul 1986.
- Gezin, Ali Galip *Tefsirde Semantik Metod ve Kur'an'da "Kavim" Kelimesinin Semantik Analizi*, İstanbul 2002.
- Gökçek, Fazıl, *Mehmet Akif Ersoy'un İleri Üzerine Bir İnceleme*, İzmir 1995, Bas. Dok. Tez.
- ..... "Mehmet Akif'te Millet Kavramı", *Ekonomik Mehmet Akif Özel Sayısı*, (yıl 7, sayı 73/Mart) Ankara 2006, 69-73.
- Güçlü, Abdülbaki, Erkan Uzun, Serkan Uzun, Ümit Hüsrev Yolsal, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara 2003.
- Güngör, Erol, "Dindar Aydın'ın Dünkü Meseleleri", *Mehmet Akif Sempozyumu*, İstanbul 1976.

- Hatipo lu, Mehmed Said *Hilafetin Kurey ili i slam'da lk Siyasi Kavmiyetçilik*, Ankara 2005.
- bn-i Haldûn, *Mukaddime*, Çev., Halil Kendir, Ankara 2004, I-II.
- mamo lu, Vahit, *Bir man ve Aksiyon Adamı Mehmet Akif*, stanbul 1997.
- smail, Hekimo lu, *Mehmed Akif'e Göre Dün Bugün ve Yarın*, stanbul 1997.
- Kabaklı, Ahmet, *Mehmet Akif*, stanbul 1987.
- Kaplan Mehmet, "Atatürk Milliyetçili i Açısından Mehmet Akif Ersoy", *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy*, stanbul 1986.
- Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi*, stanbul 1985.
- Karahan, Abdulkadir, "Mehmed Akif'in slam Birli i deali ve stiklal Sava ında Mehmed Akif", *Mehmet Akif Sempozyumu*, stanbul 1976.
- Karakoç, Sezai, *Mehmet Akif*, stanbul 1986.
- Kılavuz, Saim, *Anahatlarıyla slâm Akâidi ve Kelâm'a Giri*, stanbul 2007.
- Kılıç, Ahmet Faruk, *Mehmet Akif Ersoy'un Din ve Toplum Anlayı ı*, stanbul 1995, Bas. yük. lis. tez.
- Kır, brahim, *Mehmet Akif Ersoy'un Görü lerinin Sosyolojik Analizi*, Elazı 1988, Bas. yük. lis. tez.
- Korap, Ali Rıza, "M. Akif Hakkında ukufe Nihal'e Cevap", *Bütün Cepheleriyle Mehmet Akif*, Hilmi Yüceba , stanbul 1958, çinde.
- Kutay, M. Cemal, *Necid Çöllerinde Mehmet Akif*, stanbul 1992.
- Kutlu, Sönmez, "Bilinen ve Bilinmeyen Yön leriyle mam Mâturîdî", *mam Mâturîdî ve Maturidilik*, Haz., Sönmez Kutlu, Ankara 2003.
- ....., *Mezhepler Tarihine Giri*, stanbul 2008.
- Kuntay, M. Cemal, "Akif'in Sanatkar Tarafı Hakkında Bazı Notlar", *Mehmet Akif Ersoy Ya amı Sanatı Yapıtları*, smail Yerguz, stanbul 1997, çinde.
- Müstecablio lu, Esat Adil, *Mehmet Akif Ferdi ve ctimai Karakteri Vatanperverli i Milliyetçili i airli i*, stanbul 1937.
- Nazif, Süleyman, *Mehmed Akif*, stanbul 1972.
- Nirun, Nihat, "Sosyoloji Açısından Mehmed Akif Ersoy", *Mehmet Akif Sempozyumu*, stanbul 1976.
- Okay, Orhan, *Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, Ankara 1989.
- ....., "Tarih-i Kadim Münka aları Dı ında Tefvik Fikret ve Mehmet Akif", *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy*, stanbul 1986.
- Öksüz, Refik, *Safahat'ta Ahlaki Unsurlar*, Ankara 1999, Bas. yük. lis. tez.

- Özdenören, Rasim, “Müslüman Bir Dü ünür Olarak Mehmet Akif’in Çeli kileri”,  
*Karakter Abidesi ve Bir Çı lık Olarak Mehmet Akif Özel Sayısı*, (Özel Sayı:15;  
*HECE Aylık Edebiyat Degisi*, Yıl 12, Sayı 133, Ocak 200 8), Ankara 2008, 70-77.
- Özer, Ali, “Mehmet Akif’in E itim Görü leri”, *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy*, stanbul 1986.
- Özturan, Atilla, “Mehmed Akif ve ahsiyeti”, *Ölümünün 30. Yıldönümünde Mehmed Akif*, Konya 1966
- Öztürkmen, Neriman Malkoç, *Mehmet Akif ve Dünyası*, Ankara 1990.
- Sabuncu, Recep, *Mehmet Akif’in Hayatı ve Bir E itimci Olarak Din E itimi Hakkındaki Fikirleri*, Bursa 1996, Bas. yük. lis. tez.
- Sarıhan, Zeki, *Mehmet Akif*, stanbul 1996.
- Seyfi , Orhan, *Mehmet Akif Hayatı ve Eseleri*, stanbul 1937.
- a’bân, Zekiyüddîn, *slâm Hukuk lminin Esasları (Usûlü’l Fık)*, Çev, brahim Kâfi Dönmez, Ankara 2001.
- ahsuvaro lu, Lütfü, *Mehmet Akif Ersoy*, Ankara 2002.
- engüler, smail Hakkı, *Açıklamalı Mehmed Akif Külliyyatı*, I-X, stanbul 1990-1992.
- Tansel, Fevziye Abdullah, *Mehmed Akif Hayatı ve Eserleri*, Ankara 1991.
- Tarlan, Ali Nihad - Nurettin Topçu, *Mehmed Akif Ölümünün 20. yıldönümü*, stanbul 1957
- Timur, M. Zeynel, “Akif’in Milliyetçili i”, *Ölümünün 30. Yıldönümünde Mehmed Akif*, Konya 1966
- Timurta , F. Kadri, *Ölümünün 25. Yıl Dönümünde Mehmet Akif ve Cemiyetimiz*, stanbul 1962.
- Topalo lu, Bekir, *Kelam lmi Giri*, stanbul 2004.
- Topçu, Nurettin, *Mehmet Akif*, satanbul 1970.
- ....., “Mehmed Akif Sanatı ve dealizmi”, *Mehmed Akif Vefatının 25. stiklal Mar ının Kabulünün 40. Yıldönümü*, stanbul 1961.
- Toprak, Süleyman, “Akifin manı”, *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif Ersoy’a Arma an*, Konya 1986.
- Türköne, Mümtaz’er, *Siyasal deoloji olarak slamcılı ın Do u u*, Ankara 2008.
- Tüylü, Abdullah, *Mehmet Akif Ersoy’un iirlerinde Sosyal Meseleler*, Bas.Yük. Lis.Tez., Ankara 1986,
- Vakkaso lu, Vehbi, slam airi Mehmet Akif, stanbul1976.
- Ya ar, Selahaddin, *Mehmed Akif Hayatı Sanatı Fikirleri*, stanbul 1985.

Yeti , Kazım, *Mehmet Akif'in Sanat Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler*, Ankara  
1992.

<http://makale.turkcebilgi.com/kose-yazisi-89678-ducane-cundioglu-bir-adam-dusununuz-ki.html>

## ÖZGEÇM

Eylül 1984'te Elazı 'ın Palu ilçesinde do du. İlkö renimini Elazı 'da tamamladıktan sonra, Ortaokul ve Lise'yi de Elazı mam Hatip Lisesi'nde okuyarak 2001 yılında Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne ba ladı. 2005 yılında buradan mezun olduktan sonra aynı yıl, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı, İslam Mezhepler Tarihi Bilim dalında Yüksek lisansa ba ladı. 2007 senesinde ba ladı ı ö retmenlik mesle ini, halen Batman mam Hatip Lisesi'nde sürdürmektedir.